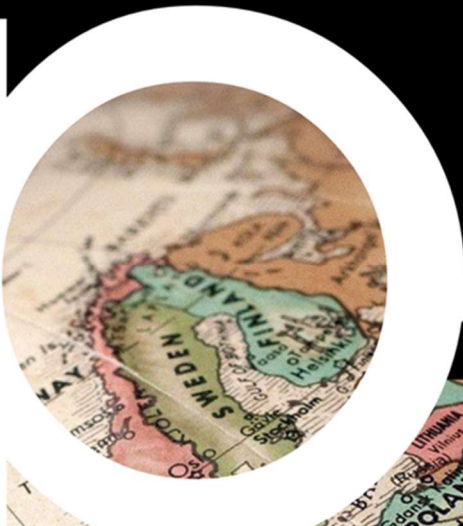

pólusok

folyóirat

2023. IV. évfolyam, 2. szám

PÓLUSOK FOLYÓIRAT

HU ISSN 2732-1851

DOI 10.15170/PSK

A Pólusok folyóirat célja a politikatudomány, valamint a nemzetközi tanulmányok területén elért tudományos eredmények közzétele, az érintett diszciplínákhoz köthető szakmai fórumok gazdagítása. A folyóirat évente két alkalommal (tél/tavaszi–nyári/őszi) jelenik meg, online lapszámok formájában.

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Kákai László, tanszékvezető egyetemi tanár, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Pécsi Tudományegyetem

Szerkesztőség:

Glied Viktor (folyóirat marketing)
Kacziba Péter (felelős szerkesztő)
Lechner Zoltán (olvasószerkesztő)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. habil. Bretter Zoltán
Dr. Deák Máté
Dr. habil. Glied Viktor
Dr. Hamerli Petra
Dr. Kacziba Péter
Dr. Lechner Zoltán
Dr. Pánovics Attila
Dr. habil. Schmidt Andrea
Dr. Szappanyos Melinda
Prof. Dr. Tarrósy István
Dr. habil. Vadál Ildikó
Dr. habil. Vörös Zoltán

A Tudományos Tanácsadó Testület tagjai:

Dr. Agnieszka Bejma, Varsói Egyetem
Dr. habil. Csicsmann László, Budapesti Corvinus Egyetem
Dr. habil. Kaiser Ferencs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Dr. habil. Kalmár Zoltán, Pannon Egyetem
Dr. José Antonio Peña-Ramos, Granadai Egyetem
Dr. Natasza Styczynska, Jagelló Egyetem

Pálné Dr. Kovács Ilona, Pécsi Tudományegyetem, ELKH KRTK RKI
Prof. Dr. Ahmet Sözen, egyetemi tanár, Kelet-Mediterrán Egyetem
Prof. Dr. Bayer József, ELKH TK PTI
Prof. Dr. Hajdú Zoltán, ELKH KRTK RKI
Prof. Dr. Szabó Márton, ELKH TK PTI
Prof. Dr. Szenes Zoltán, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Prof. Dr. Vasa László, Magyar Külügyi Intézet, Budapesti Metropolitan Egyetem

MTA besorolás (Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, 2023):

Politikatudományi Bizottság: B
Nemzetközi és Fejlesztéstanulmányok Bizottság: B
Regionális Tudományok Bizottsága: C

Kiadó:

PTE BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék; Pólusok Társadalomtudományi Egyesület

Cím: H-7624 Pécs, Ifjúság útja 6/d.

Elérhetőség: polusok@pte.hu

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Derivatives 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK ROVAT

Transznacionális represszió: Alapvetések és esettanulmányok Túry György.....	2-22
A modernkori kalózkodás okozta jogi kihívások Franciaország, Olaszország és Spanyolország gyakorlatában Kiss Amarilla.....	23-37
Naum Eitingon és a szovjet titkosszolgálatok tevékenysége Spanyolországban és Mexikóban a 20. század első felében Bács Zoltán György.....	38-55
Béke minden áron: Oroszország ukrajnai inváziója a magyar kormány diskurzusában Dudlák Tamás.....	56-79

TRANSZNACIONÁLIS REPRESSZIÓ: ALAPVETÉSEK ÉS ESETTANULMÁNYOK

Túry György

tudományos munkatárs

Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS)

szakértő, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

ORCID 0000-0001-6124-7646

Doi:

10.15170/PSK.2023.04.02.01

Publikálva: 2023.12.17.

Hivatkozás:

Túry, György (2023): Transznacionális represszió: Alapvetések és esettanulmányok. *Pólusok*, 4(2), 2-22.

Egyéb Információk:

A publikáció szóbeli formában a III. Dél-Amerika, Dél-Európa Konferencián hangzott el a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, 2023. március 2-4-én.

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Derivatives 4.0 nemzetközi licenc alatt kelettek.

Absztrakt

A tanulmányban a *transznacionális repressziót*¹ mutatom be és kísérem meg értelmezni. A jelenség nem minden tekintetében újszerű, azonban bír olyan jegyekkel és jellemzőkkel, amik újkeletűek és amelyek csak a kortárs, globalizált világban jelenhettek meg. Felsorolásszerűen ilyenek például 1) az infokommunikációs technológiák biztosította lehetőségek; 2) a fizikai értelemben vett tér mellett a virtuális térbe kihelyeződő hatalmi és represszív konstellációk; 3) az alkalmazott praxisok hasonlósága és ezek globális elterjedtsége; 4) a bilaterális, illetve regionális megállapodások szerepe; 5) a tény, hogy hatalmak, politikai berendezkedésük milyenségétől *függetlenül* élnek a transznacionális represszió technikáival; 6) az a jelenség, hogy autoriter rendszerek képesek oly módon beilleszkedni a globális világrendbe, hogy hatalmuk legitimálásához fel- és kihasználják annak olyan aspektusait, amelyek ennek ellenállni képesnek tűntek; és 7) a veszély, ami abból ered, hogy a transznacionális represszió alámoshat, amortizálhat olyan tereket, területeket és rendszereket is, amelyek ennek nem forrásai (vö. "a hatalom új földrajzai").

Kulcsszavak: (globális) autokrácia, de-demokratizálódás, kooptáció, legitimáció, represszió

Bevezetés

2022 decemberében láttak napvilágot azok a beszámolók a világsajtóban (Santos, 2022), amik arról értesítik az olvasót, hogy Kína több országban és kontinensen is legalábbis kétséges legitimitású rendőrörsöket működtet. A beszámolók, amik a spanyol Safeguard Defenders feltáró munkái alapján születtek, ezek számát körülbelül százra teszik és földrajzi elhelyezkedésük tekintetében olyan országokat említeneek,

¹ Azért tartom meg a latin eredetű szót, mert ha csak egy, nem idegen eredetű magyar szóval próbálnám pótolni, akkor erősen szűkülne a jelentés horizontja. Az elsődleges jelölt az „elnyomás” szó lenne, de annak használata esetén elveszne a hasonlóan fontos „megtorlás”, „elfojtás” stb. szavak jelentése.

mint Horvátország, Olaszország, Románia, Szerbia, illetve Európán kívül például Dél-Afrika (összesen 53 ország szerepel azon a listán, ami a külföldön fenntartott és működtetett kínai rendőrőrsöket tartalmazza). A spanyol szervezet igazgatója, Laura Harth a következőképpen fogalmaz velük kapcsolatban (Santos, 2022):

„Amit mostanában látunk Kína részéről, az növekvő számú kezdeményezés arra irányulóan, hogy a világ bármely pontján lecsapjanak a velük szembenállókra, fenyegetések, zaklassák őket azzal a céllal, hogy megijedjenek annyira, hogy csöndben maradnak vagy ha nem, akaratuk ellenére visszakerülnek Kínába [...] Telefonhívásokkal szokott kezdődni. Elkezdhetik Kínában élő rokonaik megfélemlítését, a célszemélyek fenyegetését, igazából bármit, annak érdekében, hogy rávegyék őket a hazatérésre. Ha mindezek nem használnak, fedett ügynököket is bevetnek, akiket Pekingből küldenek, hogy hazacsalogassák őket, akár valamiféle csapdahelyzetbe hozatallal is.”²

A jelenség, azaz hogy határaikon kívül, bizonyos esetekben a vonatkozó jogi szabályozásoknak adott esetben akár ellentmondó módon³ érvényesítik bizonyos, jogosnak gondolt érdekeiket különböző országok és hatalmak, nem új.⁴ Az újdonságot a jelenség bizonyos vonásai jelentik, többek között 1) annak elterjedtsége, 2) a bevett módszerek hasonlósága, és 3) az a tény, hogy jópár esetben az ezeket lehetővé tevő kontextust bilaterális, illetve regionális szerződések vagy egyéb megállapodások alkotják.

Ez utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni azt, ami témánk szempontjából különösen releváns, hogy az ilyen, ún. *transznacionális repressziót* eredményező, nemzetek/kormányok közötti megállapodások alapján működő hálózatok iránt való laikus és kutatói érdeklődés is aránylag újkeletű, ahogy erre a téma több kimagasló jelentőségű ismerője is felhívja a figyelmet, például Francesca Lessa *The Condor Trials: Transnational Repression and Human Rights in South America* című jelentős munkájában (2022). Az ilyen hálózatok legismertebbike a több dél-amerikai országra is kiterjedő, 1975-ben létrehozott Condor, ami azt tette lehetővé, hogy a kontinensen szervezett és együttműködő módon lépjenek fel a kiépülő (szélső)jobb-oldali, gyakran (para)militáris rezsimiek azok ellenzőivel szemben. Csupán harminc éve annak, hogy 1992-ben, a paraguay-i Asunciónban felfedezték a később a Terror Archívumának nevezett dokumentumgyűjtést (ez bizonyította és mutatta be a Condor létét és működését), amit hat évvel később követett Pinochet hatalmas port felverő londoni letartóztatása 1998-ban, hogy aztán 2015-ben, a Condor létrejöttének negyvenedik évfordulóján az érdeklődés újra megerősödjön a téma iránt és ennek

² Amennyiben másként nem jelölöm, a fordítások a sajátjaim.

³ Hollandiában például vizsgálatot folytattak le ennek megállapítására, ld. in Kennedy és Roobeek.

⁴ Él ilyen eszközökkel, többek között, az Amerika Egyesült Államok, Izrael, Oroszország stb. is – ezen országok száma több tucatra tehető és ami számunkra a legfontosabb most, az annak megállapítása, hogy ezen országok politikai berendezkedése nagyon eltérő egymástól (vannak köztük megszilárdult, nagy hagyományú demokráciák, hibridnek nevezett rendszerek és autokráciák is).

kontextusában vált kiemelkedő jelentőségűvé, hogy 2019-ben az Egyesült Államok is deklasszifikált kulcsfontosságú, idevágó kormánydokumentumokat.⁵

A kortárs transznacionális értelmiségi elitet (*transnational professionals*) kutatásuk tárgyává tevő Brooke Harrington és Leonard Seabrooke (2020) alkotta szerzőpáros nagyon találóan és pontosan egy kisebbség kisebbségeként utal a vizsgálataik fókuszában lévő csoportra (402). A számok tükrében ez helytállónak tűnik, hiszen – ahogy írják – a Földet ma benépesítő nyolc milliárd ember közül ennek pusztán körülbelül 3.2 % él azon ország határain túl, ahol született. Őket, illetve az ő bizonyos (definíciótól függő) csoportjait nevezi a szakirodalom transznacionális egyéneknek, illetve családoknak (*transnational families*). Ezen 3.2 % elenyészően kicsi hányadát (azaz a „kisebbség kisebbségét”) teszik ki azok, akiket transznacionális értelmiségi elit néven említ a nemzetközi szakirodalom. Jóllehet az “elenyészően kicsi” számszaki értelemben kétségkívül megállja a helyét, fontos annak megjegyzése, hogy ezen csoport a számarányánál hatványozottan nagyobb, mélyebb és transzformatívabb hatást gyakorol a globális folyamatokra (részletesebben ld. Túry, 2023).

Jelen tanulmány – fenti értelemben – hasonló logika mentén szerveződik, ugyanis tárgya szintén egy kisebbség (törpe)kisebbsége, amely számarányánál nagyságrendekkel nagyobb hatást gyakorol globális folyamatokra, trendekre, illetve azok megértésére és értelmezésére. Az ezen csoportba tartozó egyénekben az a közös, hogy a *transznacionális represszió* (potenciális) áldozatai. Számuk, jó eséllyel, még a transznacionális értelmiségiekénél is alacsonyabb, a meghatározásukat lehetővé tevő definíció és elsősorban annak tágabb kontextusa viszont globális jelentőségében legalább hasonlóan indokoltta teszi vizsgálatukat. Utóbbi tétel konkrét jelentése az, hogy – hasonlóan a transznacionális értelmiségi elit egy kiemelten fontos jellemzőjéhez – esetükben is az állapítható meg, hogy lokális praxisok globálissá válását példázzák (részletesebben ld. Túry, 2023). Ennek kapcsán azt a globális politikai trendet is meg kell említenünk, amely – aránylag jól dokumentálható módon, még ha ellentmondásoktól nem is teljességgel mentesen – általánosan elfogadottnak tekinthető, legalábbis a nyugati értelemben vett demokratikus gondolkodású és hagyományú politikatudományi keretrendszerben. Ez a következő. Globális szinten 2005 óta, azaz immár közel két évtizede, a demokratikus normák növekvő számú országban érvényesülnek egyre kevésbé, amit a szakirodalom *demokratikus deficit* néven ír le (ld. pl. Feldstein; Kratochvíl – Sychra; Tsourapas). A számok tükrében ez azt jelenti, hogy az ENSZ 193 tagállama közül mintegy hatvanban csökkent a demokratikus normák érvényesülése és csak körülbelül huszonötben javultak ezen mutatók. Másik keretrendszerbe állítva ugyanezt, az mondható el, hogy a világ lakosságának közel negyven százaléka él nem szabad besorolású országban, szemben

⁵ Lessa úttörő jellegű munkássága más fókuszú, mint ez a tanulmány: ő a transznacionális igazságszolgáltatás megjelenését és fejlődését vizsgálja, elsősorban a dél-amerikai kontextusban. Az összekötő kapocs a transznacionális represszió jelensége.

azon húsz százalékkal, akik olyan országok lakosai, amelyek szabad besorolásúak (ez az arány 1997 óta a legrosszabb) (Schenkkan és Linzer). Ezen kontextusban vizsgáljuk a transznacionális represszió kortárs megjelenési formáit, jellemzőit és próbáljuk értelmezni annak jelentőségét, illetve hatását (amely dokumentálhatóan túlterjed az ún. eredet állam [*origin country*] és célország [*host country*] határain, olyan *transznacionális* tereket létrehozva és elfoglalva, amelyek materiális és immateriális szinteken is értelmezhetőek és értelmezendőek).

Meghatározások

Kiemelkedő jelentőségű, esetenként egyenesen paradigmaváltó művek megjelenési dátumait figyelembe véve, juthatunk akár arra a következtetésre is, hogy körülbelül egy-egy generációnyi idő elteltével bukkannak fel ilyen jellegű, egyes tudományterületeken gyökeresen újat hozni ígérő munkák, illetve koncepciók, elméletek. A filozófiából indult, de a humán- és társadalomtudományok szinte mindegyikére, illetve meglehetősen nagy számú egyéb diszciplínára is meghatározó jelentőséggel bírt az ún. *nyelvi fordulat* és annak ikonikus dokumentuma, Richard Rorty 1967-ben megjelent kötete a *The Linguistic Turn*. Közel harminc évvel később, 1994-ben láttak napvilágot azok a könyvek, amik meghatározták az azt követő évtizedek gondolkodásának és világerőtelmezésének trendjeit és amikre akként utalunk azóta is, mint az ún. *képi fordulatot* bejelentő, paradigmaváltó elképzelést megfogalmazó munkák: a német Gottfried Boehm *Was ist ein Bild*-je és az amerikai W. J. T. Mitchell *Picture Theory*-ja.

Ha harminc nem is, de húsznál több év eltelt ezután, amíg 2016-ban megjelent Fiona Adamson *Spaces of Global Security: Beyond Methodological Nationalism* című tanulmánya, ami nem más, mint *térbeli fordulatot* (*spatial turn*) szorgalmaz szűkebb tudományterülete, a globális biztonságpolitikai tanulmányok (*global security studies*) területén. Ennél egy évvel korábbi David Lewis tanulmánya, amiben azon meggyőződésének ad hangot, miszerint a politikai rendszerek működésének vizsgálata nem veszi kellő mértékben figyelembe azok térbeli aspektusait (ld. Furstenberg et al., 2021: 359). A politikai szociológia, a politikai földrajz, a biztonságpolitikai tanulmányok (ezek közé érve, egyre nagyobb hangsúllyal, a kiberbiztonsági tanulmányokat is⁶), az összehasonlító politikatudomány, valamint a nemzetközi kapcsolatok közös metszetébe helyezhető talán a legpontosabban az a jelenség és kérdéskör, a transznacionális represszió is, ami tárgyunk ebben a tanulmányban.

Ahogy arra Furstenberg és szerzőtársai felhívják a figyelmet, Max Weber álamra vonatkozó klasszikus definíciója azt (is) hangsúlyozza, hogy annak az erőszak legitim alkalmazására vonatkozó monopóliuma kell legyen egy adott [földrajzi]

⁶ Technológia és (transznacionális) represszió kapcsolatáról ld. pl. Feldstein, 2021.

terület határain belül. Ilyen értelemben, folytatja a gondolatot Anthony Giddens, tekinthető az állam határokkal rendelkező hatalombirtokosnak (uo. 362). Ezekkel egyetértésben, a bevett értelmezés alapján a kortárs világrend három pilléren nyugszik, amik a következők: 1) az államok egyenlő mértékű szuverenitása, 2) nemzeti jogalkotás kompetenciája és 3) a fennálló határok által kijelölt terület védelmének joga.⁷ Ezen alapvetéseket kezdik ki, adott esetben forgatják gyökeresen fel azok a folyamatok, amik egyik eredője a transznacionális represszió jelensége (illetve annak növekvő elterjedtsége), azaz “a hatalom új földrajzainak” megjelenése, amik „egyidejűleg globálisak és nemzetiék” (Abrahamsen és Williams, id. Furstenberg et al., 2021: 363).

Ellentétben ugyanis Weber államra vonatkozó klasszikus definíciójának erre utaló kitételével, az államok erőszak monopóliuma nem szorítkozik többé a nemzetállami határok által kijelölt területen belülre. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez milyen konkrét formákban ölthet testet, nem pusztán fizikai, de immateriális értelemben is.⁸ A hatalom terei átalakulnak és (részben legalábbis) immateriálissá/virtuálissá válnak. Ezt a folyamatot és konstellációt modellezzik Thomas Nail és John Phillips munkáinak felhasználásával Furstenberg és társszerzői az *assemblage* fogalmával, ami – értelmezésük szerint – egy alkotóelemeire visszabontható, materiális és immateriális dimenziókkal is rendelkező struktúra (uo. 362).⁹ A transznacionális repressziót akként koncepcionálják, mint ami összetett (*assemblage* jellegű) struktúrákat működtet a nemzetállamok határain túlnyúlva, de nemzetállami koordinátarendszer alapján, illetve azáltal meghatározva.

“Ezen *assemblage*-ok határain belül az államhatalom újraértelmeződik, anélkül, hogy meggyengülne. Az *assemblage*-ok hatalmi viszonyokkal fűződnek össze. A hatalom nem kerül központosításra, de egyenlő eloszlásra sem bennük: ezekkel szemben egyenlőtlen viszonyok láncolatában létezik/képződik meg. Így tehát az

⁷ Nemzetközi jogi formulák is ebben a szellemben fogalmaznak, például az 1933-as “Az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény”, ami tételesen definiálja az állam ismérveit, illetve kizárja a belügyekbe történő külső beavatkozás lehetőségét. Elérhető: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>, utolsó hozzáférés 2023.12.17.

⁸ Sőt, a XXI. század második és harmadik évtizedével kezdődően egyre inkább ez utóbbi módon, köszönhetően, elsősorban, az oly gyakran emlegetett kettős hatásnak, ami ered egyrészt a globalizáció jelenségéből és kortárs jellemzőiből, illetve – másrészt, de akár annak összetevőjeként is felfoghatóan – az infokommunikációs technológiák fejlettségi szintjéből és azok globális elterjedtségéből, hozzáférhetőségéből.

⁹ Ahogy számos, a transznacionális értelmiségi elitről szóló tanulmány esetén is láthatjuk, a poszt-strukturalista gondolkodás hatása itt is egyértelműen kimutatható. Ott Foucault hatalom- és rezisztencia elmélete játszik fontos szerepet kortárs jelenségek értelmezésében, itt pedig (a hatalom és represszió térbeli kiterjedésének, illetve módosulásainak vizsgálatakor) Henri Lefevbre azóta klasszikussá és kanonikussá vált idevágó munkásságát kell megemlítenünk, elsősorban 1974-es, a térről való gondolkodást forradalmasító könyvét a *La Production de l'espace* címűt.

államhatalom sokkal inkább decentralizált és polivalens, mintsem hierarchizált. Tovább pontosítva: a hatalom sokszoros tereken, tényezőkön és szereplőkön keresztül fejti ki működését, amelyek közvetlenül vannak beágyazva az államapparátusba, de az állam földrajzi határain túl válnak aktívá” (uo. 363).

Tétek és praxisok

Amint azt a transznacionális értelmiségi elit globális jelentősége kapcsán láthatjuk, az általuk megvalósított szerep és betöltött funkció azért (is) érdemesül kiemelt figyelemre, mert azt mutatják, hogy miként vál(hat)nak lokális praxisok univerzálissá. Ennek jelentősége nehezen túlbecsülhető, hiszen ez azt jelenti, hogy az addig határok között érvényesülő praxisok kilépnek e határok közül, önálló életet kezdenek és eredetüktől eltérő környezetben vernek gyökeret. E határok lehetnek nemzetállamiak, nyelvi, politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi stb. Ezen folyamat termékeny táptalaja és lehetővé tevője a kortárs globalizáció teremtette világ. Ennek értelmében válhat világossá az, hogy miért lehet – globális szinten – releváns bizonyos helyi és/vagy regionális praxisok vizsgálata, megértése és követése. A jelenség többrétegű és -értelmű természetét jelzi az is, hogy nem pusztán annak lehetünk tanúi, amint lokális praxisok globálissá válnak, hanem annak is, ennek eredőjeként és kiegészítőjeként, hogy a fent említett és egyéb határokat nemcsak túllépik, hanem még azokat is jóval képlékenyebbé, kevésbé definiálhatóbbá, oszcillálóvá teszik.

A legjelentősebb modernkori példa erre a Condor-csoport működése Dél-Amerikában az 1970-es és 1980-as években, de ha a kortárs globális szcénát vesszük szemügyre, akkor is (és egyre nagyobb mértékben) azt állapíthatjuk meg, hogy ha például a Öböl Menti Együttműködési Tanács (Gulf Cooperation Council)¹⁰ vagy a Shanghaji Együttműködési Szervezet (Shanghai Cooperation Organization)¹¹ keretein belül bizonyos gyakorlatok megszorodnak, általánossá, ha tetszik sztenderddé válnak, akkor, a globalizáció tényének és természetének ismeretében, feltételezhető, hogy fennáll annak az esélye, hogy ezen praxisok túllépik regionális (valamint politikai, kulturális, nyelvi stb.) határaikat és globálissá alakulnak¹². A példa kiragadott, természete és jelentősége viszont univerzálisnak mondható. Ezt a folyamatot erősíti fel az a másik, fent említett jelenség, amit úgy írtunk le, hogy (aránylag) szilárdnak hitt, többé-kevésbé pontosan definiálható határok mosódnak el. A tanulmányban sok szó esik az autoriter jegyeket (is) viselő rendszerek transznacionális represszív technikáiról és gyakorlatairól, amiknek keretébe nehezen tűnik besorolhatónak az Amerikai Egyesült Államok vagy Izrael de – és ennek tudatosítása és hangsúlyozása

¹⁰ Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek

¹¹ India, Kazahsztán, Kína, Kirgizisztán, Oroszország, Pakisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán

¹² A Minszki Egyezmény (Minsk Convention) (1993) szintén említhető (aláírói Oroszország és közép-ázsiai szovjet utódállamok) és érdekessége az, hogy az 1990-es évek derekán ez inkább védte az utóbbiakból előbbibe menekülőket, míg az ún. Putyin-korszak idején ez ellenkezőjébe fordul(t).

kiemelten fontos – utóbbi célzott likvidálási („*targeted assassination*”) programja, illetve előbbi rendkívüli kiadatási gyakorlata („*extraordinary rendition policy*”) bizony azt mutatja, hogy egyrészt szabad besorolású, megszilárdult demokratikus rendszerrel bíró államok, másrészt nem szabad besorolású, autoriter államok is alkalmaznak nagyon hasonló, adott esetben ugyanolyan technikákat. A szabad besorolás és a megszilárdult demokratikus rendszer tehát nem garantálja az ezek alkalmazásától való tartózkodást. Ez a tény pedig megerősíti azon tézisünket, miszerint lokális praxisok a globalizált kortárs világban, többek között az infokommunikációs technológiák fejlettsége, elterjedtsége és hozzáférhetősége segítségével, nem pusztán határokat lépnek át, de azokat nehezebben vagy nem pontosan definiálhatóvá teszik. A tézis megerősítésén túl, akár például az adott konkrét témában, aggodalomra is okot adhat, többek között amiatt, amit úgy fogalmazhatnánk meg, hogy demokratikus, szabadságjogokat tiszteletben tartó berendezkedések is megfertőződhetnek, jogrendjük alámosódhat, amortizálódhat, deklarált értékeiktől idegen praxisokkal való érintkezések folyamányaként – és a lényeg éppen az, ha igaz fenti tézisünk, hogy az érintkezés aligha kerülhető el.¹³

„Versenyelőnyük megtartása érdekében, a kormányoknak nyitottnak kell tartaniuk gazdaságaikat és társadalmait a kereskedelem, a beruházások és a bevándorlás felé. De az árukkal, tőkével és szolgáltatásokkal ellentétben, az emberek áramlása nagyobb politikai kockázatot jelent” – idézi James F. Hollifieldet *Global Autocracies: Strategies of Transnational Repression, Legitimation, and Co-Optation in World Politics* című összefoglaló munkájában (2021) a transznacionális autokráciák kiemelkedő kutatója, Gerasimos Tsourapas. Részint Hollifield egy jól ismert tételére hivatkozva és azt módosítva vezeti be az általa *illiberális paradoxonnak* nevezett jelenség fogalmát, ami arra utal, hogy az autokratikus berendezkedésű államok (ne feledjük, a világ országainak jelentős része ebbe a kategóriába sorolható) azzal a dilemmával szembesül (ami történelmileg újszerű jelenség), hogy egyrészt nyitottabbá kénytelenek válni (elsősorban gazdasági okok miatt), másrészt viszont a politikai kontrollt fenn kívánják tartani. Miként lehetséges, hogy e kettős cél mindkét eleme teljesüljön? A válasz, jelentős arányban, a transznacionális represszió növekvő elterjedésének ismeretében fogalmazható és érthető meg.

A külhonban élő ellenzéki elhallgattatása a nemzetállamok születése óta bevett gyakorlat, a transznacionális autoriter rezsimek megjelenése viszont speciális kétoldalú és regionális egyezmények keretében vált lehetővé (és gyakorlattá), felgyorsulva

¹³ Egy közelmúltbeli példa annak illusztrálására, hogy mit tudnak/akarnak garantálni és mit nem átvitt, itt politikai berendezkedéseket leíró értelemben vett határok: az Európai Unió, definíciószerűen, tiszteletben tartja az egyéni emberi jogokat, emellett az elhíresült Pegasus szofvert 2022-ben is még körülbelül egy tucat EU tagállam használta (ld. pl. itt <https://www.ndtv.com/world-news/pegasus-spyware-maker-nso-group-has-contracts-in-12-eu-countries-report-3244072>, utolsó hozzáférés: 2023. 12. 17.).

a határok átjárhatóbbá válásával¹⁴ a huszadik század utolsó évtizedével kezdődően (Tsourapas, 2021: 621).¹⁵ Az ilyen célból született speciális kétoldalú és regionális egyezmények talán legfontosabb modernkori mintája szintén a már említett dél-amerikai Condor-csoport, aminek a számlájára írhatóak olyan atrocitások, amelyek tervezése és kivitelezése is határokon átívelő és regionális kooperációt igénylő volt.¹⁶ Az utóbbi évek egyik legnagyobb médiavisszhangot kiváltó, ilyen jellegű eseménye Jamal Khashoggi, szaúdi újságíró és aktivista gyalázatos meggyilkolása volt hazája nagykövetségének épületében – értelemszerűen tehát mind hazájától, mind lakó- és munkahelyétől különböző országban, adott esetben Törökországban. Hasonlóan nagy port vert fel Salman Rushdie világhírű író megtámadása, az Egyesült Államok területén 2022-ben (Rushdie indiai születésű brit-amerikai állampolgár és ezen támadást a vallási szabadság elleni transznacionális represszió megnyilvánulásának tekintik¹⁷). De említhetjük azokat az eseteket is, amelyek célpontjai külföldön élők, a putyini rendszerrel szemben kritikus oroszok voltak (pl. Berezovszkij, Litvinyenkó). Sok oka van annak, hogy ezek az esetek miért válhattak ki ekkora visszhangot világszerte, a helyzet azonban az, hogy ilyen és hozzá sok tekintetben hasonló esetek jóval gyakrabban történnek anélkül, hogy arról a szélesebb közvélemény értesülne, illetve anélkül, hogy ezeknek különösebb következményei lennének.¹⁸

¹⁴ Dél-Amerika esetén a határkérdés több – és az itt tárgyalttól eltérő – aspektusban is górcső alá került a folyóirat korábbi számaiban, így például Deák Máté tanulmányában, illetve Thomázy Gabriella írásában.

¹⁵ Különös és paradox lökést adott ezen folyamatnak a 2001-es terrortámadásra adott amerikai válsz ("War on Terror"). Paradox, több értelemben is, hiszen, nyilvánvalóan az USA eredeti szándékaival ellentétesen, de a *War on Terror*, ha szabad így fogalmazni, kiengedte a szellemet a palackból és nagy mértékben hozzájárult a transznacionális represszió globális terjedéséhez, hiszen olyan ürügyet szolgáltatott a többi állam/hatalom számára is, ami nagyon könnyen, nem ellenőrizhetően és hatékonyan alkalmazható szinte bármilyen esetben (vö. terrorfenyegetés vádja). Emlékeztet, hogy például 2019-ben, azután, hogy az Európai Unió szankciókat vett napirendre Iránnal szemben, mert az iráni származású, de már európai (pl. holland) állampolgárokat gyilkolt meg az EU területén, az iráni külügyminiszter éppen az EU-t vádolta azzal, hogy terroristáknak ad menedéket ("az Iránnal szembeni vádaskodás nem mentesíti Európát azon felelősség alól, hogy terroristákat fogad be" (id. Tsourapas, 2021: 628). Az USA a Condor által végrehajtott, illetve koordinált eseményekben (azok finanszírozásában, előkészítésében, végrehajtásában stb.) is jelentős mértékben implikálva volt (1970-es évek).

¹⁶ Közérthető módon és a legfrissebb kutatásokat is felhasználva ismertet ezek közül jónéhányat Giles Tremlett kiváló írása a *Guardian*ban.

¹⁷ Ld. pl. itt: <https://erlc.com/resource-library/articles/salman-rushdie-and-the-transnational-repression-of-religious-freedom>, utolsó hozzáférés 2023. 12. 17.

¹⁸ Az esetek jellege és terjedése is indokolja azt, hogy a *transznacionális represszió* egyre bővül a szakirodalma, de média megjelenése is. A szakirodalmi érdeklődés, ahogy erre korábban is utaltam, aránylag újkeletű. Furstenberg, Lemon és Heathershow "Spatialising State Practices Through Transnational Repression" című tanulmányukban (2021) például úgy utalnak Dana Moss pusztán öt évvel korábbi munkájára („Transnational Repression, Diaspora Mobilization, and the Case of

A transznacionális értelmiségi elit és a transznacionális represszió találkozása

A következőkben egy, a kortárs transznacionális fókuszú kutatások több, aránylag jól definiálható részterületének közös metszeteként is felfogható jelenséget mutatok be dél-kelet-ázsiai, közép-ázsiai és latin amerikai példákon keresztül. Ezt a meghatározást, illetve besorolást az indokolja, hogy – egyfelől – (legalább potenciálisan) transznacionális értelmiségiek a tárgyai, másfelől pedig ezen egyének, esetenként csoportok, szintén transznacionális jellegű interakciók (akaratlan) résztvevőivé vál(hat)nak. A transznacionális represszió egy speciális esetével állunk ugyanis szemben, amennyiben az államhatárokon átívelő, transznacionális térként leírható közegben és annak kontextusában kivitelezett, illetve elszenvedett represszív aktusok célpontjai felsőfokú (graduális vagy posztgraduális) tanulmányaikat hazájuktól különböző országok egyetemlein végző fiatal, több nyelven beszélő értelmiségiek, akiknek, adott esetben, a tanulmányait, illetve kutatásait a küldő állam (*sending state*) finanszírozza.

A jelenség több szempontból is újszerű és figyelemreméltó. Kontextusát két, globális jelentőségű folyamat egymásba fonódó konstellációja határozza meg. Ezek egyike az élet minden területére bélyegét rányomó globalizáció, a másik pedig az immár közel két évtizede detektálható, szintén globálisan érvényes *de-demokratizálódási* folyamat. A kettő metszetében válhatnak értelmezhetővé azok a jelenségek, amikről szó fog esni a következőkben. A jelenség egyik alapvető újdonsága abban áll, hogy az ún. elnyomó rezsimek létrejöttét, illetve fennmaradását lehetővé tevő hármass pillér, azaz (1) a szó klasszikus, gyakran fizikai erőszakot is implikáló értelmében vett elnyomás mellett, egyre növekvő számú esetben, annak funkcióit átveszi, gyakran akár magasabb hatékonysággal is a (2) kooptáció, illetve (3) a legitimitáció. Azaz a nem teljeskörűen demokratikus berendezkedésűnek tekintett államok¹⁹ olyan eszközökkel képesek a kortárs világrendben nem pusztán megteremteni, de fönntartani is uralmukat, amelyek nem sorolhatóak a klasszikus elnyomó rezsimek repertoárjába. Elég arra gondolnunk, hogy – akár az ún. létező szocializmust példaként véve – ezen rezsimek nemhogy nem támogatták azt, hogy tehetséges és ambiciózus fiataljai

the Arab Spring”), mint “úttörő” (358-359) és előbbi tanulmányát abban a kontextusban is említik, mint amelyik egyáltalán bevezette a fogalmat (ti. *transnational repression*) (361). Kevésbé szakudományos, de nagyobb közönséget elérni képes módon pl. a Freedom House foglalkozik a témával, részletesen és megbízható módon (ld. Schenkan és Linzer, illetve Gorokhovskaia és Linzer). Szélesebb (történelmi) perspektívával tekinthetünk a Condor-csoport működésére, természetesen, ám annak esetében is megállapítható, hogy – különösen az emlékezetpolitikai aspektus – mindmáig erőteljesen formálódik, alakul, változik – és tematizálja a régiós közéleti diskurzust. Ld. erről Lessa munkásságát, illetve Preda nagyon érdekes fókuszú tanulmányát, ami a kortárs Condor-percepció művészi lenyomatával foglalkozik a transznacionális emlékezetpolitika kontextusában.

¹⁹ Ezek egy csoportját írja a szakirodalom akként le, mint *transnational autocracies*.

nyugati típusú liberális- vagy szociáldemokráciákban tanuljanak tovább (különösen nem az állam pénzén), hanem ezt megakadályozták (utazási, anyagi, adminisztratív és egyéb korlátozások révén). Ezzel szöges ellentétben, amint azt az esettanulmányokon keresztül jól érzékelhetően látni fogjuk, a kooptációs, illetve legitimációs technikák lehetőségeit kihasználva, a kortárs nem demokratikus berendezkedésű államok – önérdéküktől vezérelve – nem pusztán lehetővé teszik ezt a praxist, hanem anyagilag és adminisztratív módon is támogatják. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ezen új gyakorlat nem volna lehetséges, bizonyos értelemben akár szükségzerű is, ha ennek kontextusát nem a globalizált világ jelentené. Ez utóbbi ugyanis, értelemszerűen, megköveteli, ha tetszik, kikényszeríti azt, hogy egy globálisan értelmezhető tudáskészlet birtokában lévő réteg, azaz a transznacionális értelmiségi elit, rendelkezésre álljon minden olyan valós és/vagy virtuális térben, amely ezen globális világ részeseként tekint vagy szeretne tekinteni magára. Ahogy az ecuadori példa kapcsán megfogalmazódik majd, a 2010-es évek elején indított (a kazahhoz és a szingapúrihoz több tekintetben hasonlítható) programjuk azt a célt tűzte ki, hogy az országot – éppen ezen program révén – globális szereplővé tegye (Bajak). Egy olyan, transznacionális térként is értelmezhető konstelláció jön tehát létre, amelyben sokszor ellentétes érdekű aktorok tevékenykednek. Minimálisan a következőkkel kell számolnunk: (1) a világ élvonalába tartozó egyetemek egyikén tanulmányokat folytatni kívánó, nem teljeskörűen demokratikusnak tekintett ország állampolgára (tipikusan nyelveket beszélő, tehetséges, ambiciózus fiatal), (2) a tanulmányokat anyagilag és adminisztratíván is támogató állam (ez a már említett ún. küldő állam) és (3) a fogadó intézmény, illetve fogadó ország.

A közelmúltbeli, illetve kortárs globalizáció (azaz az utóbbi körülbelül 25-35 év) egyik általános következményeként a határok átjárhatóbbá válása következett be, azaz a tőke, az emberek, a szolgáltatások, anyagi és szellemi termékek, életstílusok stb. szabad (adott esetben korlátlan) áramlását egyre csökkenő számú akadály tette/teszi lehetővé. Akár a globalizálódás részének tekintjük, akár nem, két, ezeket a folyamatokat elősegítő jelenséget meg kell említenünk, hogy jobban érthetővé váljanak a továbbiak. Ezek egyike az ún. harmadik globális demokratizálódási hullám, körülbelül a 1980-as évek derekától az 1990-es évek derekáig (kommunista hatalmak bukása Közép- és Kelet-Európában; latin-amerikai államok demokratizálódása, többnyire [szélső]jobboldali, (para)militáris diktatúrák uralma után [vö. Condorcsoport]; Dél-Afrika felszabadulása a több évtizedes gyalázat alól, amit apartheidnek nevezünk stb.). A másik, kezdetét tekintve az előzőt csupán pár évvel követő globális jelentőségű esemény az infokommunikációs technológiák minden azt megelőző korszakot felülmúló ütemű fejlődése és terjedése. Ezen folyamatok elvárt és valós következménye volt a nyugati típusú, többnyire liberális demokratikus berendezkedések elterjedése, pontosabban fogalmazva, az azon útra való lépések megtétele, ami ilyen típusú politikai rendszerek kiépülésének irányába vezet. Az volt feltételezhető, hogy a politikai spektrum másik oldalán helyet foglaló rendszerek, autokratikus, de

legalábbis autokratikus jegyeket is mutató berendezkedések összedőlnek, felmorzsolódnak, elindulnak a változások irányába. Az is logikusnak tűnt, hogy a globalizáció (és annak részeként az eszmék és életstílusok szabad áramlása), valamint az infokommunikációs technológiák fejlődése és terjedése természetes ellenfele/ellensége az autokratikus rendszereknek. Ami váratlanul ért sokakat, az annak felismerése az utóbbi körülbelül 10-15 évben, hogy ez nem feltétlenül van így, azaz, mind a (mindenféle értelemben vett) határokat átjárhatóbbá tevő globalizációs folyamatok, mind pedig az infokommunikációs technológiák fejlődése és terjedése alkalmasint hatékony partnere és közege lehet nem demokratikus berendezkedésű rendszereknek is. Ennek egy kicsi, de jelentőségében annál nagyobb szeletét jelentik azok a folyamatok, amelyek közegében és eredményeként a nem teljes mértékben demokratikus berendezkedésű államok létrehozhatnak egy olyan, hozzájuk lojális, általuk kooptált és így őket legitimálni képes transznacionális értelmiségi elitet, aminek megszületéséhez elengedhetetlenek azon keretek felismerése és sajátos érdekeik szerint való manipulálása, amikre akként lehetett korábban tekinteni, mint ilyen jellegű folyamatok kerékkötői, ellenlábasai, megghiúsítói.

A transznacionális értelmiségi elitről szóló munkák részletesebben is tárgyalják a globális tudásipar és -transzfer jellemzőit, köztük azt, hogy ezen folyamatokban mekkora és milyen jellegű szerepe van a globális rangsorok első egy-két száz helyét elfoglaló elit egyetemeknek. Ezek az egyetemek, egyéb, gyakran hozzájuk szervesen kapcsolódó kutatóhelyekkel együtt kardinális szerepet játszanak az általunk tárgyalt folyamatokban. Ennek felismerése vezetett arra, hogy a legkülönbözőbb berendezkedésű országok hozzanak létre olyan programokat, amelyek keretében adott állam tehetséges, nyelveket beszélő és ambiciózus fiataljai számára megnyílik a lehetőség arra, hogy ezen, globális jelentőségű elitegyetemeken tanuljanak, illetve kutassanak – a küldő állam anyagi és adminisztratív jellegű segítségével. Ennek egy alcsoportját jelentik azok a programok, amikkel az alábbiakban foglalkozni fogunk és amelyek kutatása, ahogy arra a téma egyik kiemelkedő ismerője, Del Sordi felhívja a figyelmet, gyerekcipőben jár (2018: 217).

Talán a legfontosabb kutatói kérdés az, amelyik arra irányul, hogy feltérképezze, vajon az ilyen programok hozzájárulnak-e, hozzá tudnak-e járulni az őket létrehozó államok legitimitációjához, politikai berendezkedésük stabilizálásához (a választ előre bocsátva: igen). Mielőtt azonban ennek részleteit alaposabban körüljárjuk, leginkább Del Sordi és munkatársai kutatásait segítségül hívva, azt kell pontosan látnunk, hogy kik/mik és miként jellemezhetőek az interakció szereplői²⁰. Nem

²⁰ A transznacionális represszió egy meglehetősen új és speciális aspektusával foglalkozunk az alábbiakban, ez indokolja, hogy – egyelőre legalábbis – kicsi a szakirodalma (még angol nyelven is). Del Sordi a téma talán legismertebb kutatója és idevágó munkásságában Kazahsztán szerepel domináns esettanulmányként. Ez indokolja, hogy röviden ismertetem ezt is, de ennél fontosabb, hogy az általa vázolt keretrendszerbe illesztve tudok szót ejteni dél-amerikai példáról is (különösen az ecuadoriról).

indokolatlan a több szempontból is legfontosabb szereplővel kezdeni, azaz a küldő állammal, ami Del Sordi esettanulmányában a világ kilencedik (!) legnagyobb állama, húsz millió lakosa van, gazdasága a legerősebb a közép-ázsiai régióban és a globális GDP rangsor negyvenegyedik helyét foglalja el: Kazahsztán. A közép-ázsiai nagyhatalom a *Freedom House* elemzése alapján nem szabad besorolású, a mi szempontunkból pedig azért releváns, mert harminc évvel ezelőtt, 1993-ban indította ma (2023) is aktív ösztöndíj programját, *Bolashak* néven²¹, aminek keretében ezideig több tízezer kazah fiatal tanulhatott a világ élvonalába tartozó egyetemeken (graduális és posztgraduális szinten is, a legkülönbözőbb tudományterületeken). A kazah program a *maga nemében* az egyik legismertebb és legsikeresebb a világon és mintájaként a szingapúri *Public Service Division Scholarship* szolgált.²²

„A Bolashak program tekinthető akár a kooptáció egy államilag finanszírozott formájának is, hiszen a fiatal, jól képzett elit rezsimhez való lojalitásába fektet be. A programban résztvevők jobb állás- és karrierlehetőségekkel rendelkeznek, mint mások, így tehát jó sorsuk és karrierjük az államhoz kötődik és az időszakos külföldön tartózkodás egyéni és nemzeti tőkebefektetésként tételeződik” (Dalmasso et al., 2018: 3). Előbbi idézet alanya egyértelműen azonosítható (a kazah Bolashak program), ha azonban ez nem így lenne, a leírás tökéletesen illene a Bolashak egyik mintájaként szolgáló programra, a jóval nagyobb múlttal rendelkező szingapúrirra is. Ennek egyik jó ismerője, Yuen Chung Kwong a következőképpen fogalmaz: „Komolyak a következmények, ha valaki kilép a rendszerből, ugyanakkor igen magas a megtérülés, ha valaki benne marad”, hiszen, ahogy szintén az ő tollából olvashatjuk:

„A *scholar* szónak különös jelentése van Szingapúrban, ami különbözik annak bevett jelentésétől [ti. a tudománynak élő személy], ez itt ugyanis olyan személyt jelöl, aki a kormánytól teljes ösztöndíj támogatásban részesül, cserébe egy olyan szerződéses kötelezettségvállalásért (amit köteléknek is neveznek [*bond*]), ami alapján ő az ösztöndíjat folyósítónak fog meghatározott ideig dolgozni [értsd, vele szemben lojalitást mutatni, azt elvárni másoktól is, illetve résztvenni a legitimálás folyamatában]”.

„Kulcsfontosságú annak megértése, hogy miként szolgálnak az ösztöndíj programok jól definiálható, de gyakran ellentmondásos célokat a különböző történelmi kontextusokban, ezek ugyanis az uralkodóval szembeni lojalitás megteremtésétől

²¹ A szó jelentése *jövő*, a program hivatalos honlapja pedig itt érhető el: <https://bolashak.gov.kz/en>, utolsó hozzáférés: 2023.12.17.

²² Szingapúr, önállósága óta fennálló rendszerét Chuat például elitistaként és represszívként írja le. A Freedom House „részben szabad” besorolásúnak minősíti. Nem sok a nyilvánosan elérhető adat és elemzés a 2018-ban indított magyar programról (Stipendium Peregrinum, internetes elérhetőség itt: <https://ntk.hu/projektjeink/stipendium-peregrinum-osztondijprogram/>), ami hasonló módon felépített, mint a kazah, illetve a szingapúri, de az megállapítható, hogy az ösztöndíjat elnyerők kiválasztásában hasonló háttérű döntéshozók állnak, ami teret nyit jogosnak tűnő kritikáknak is, ld. pl. Rényi.

kezdvé, a regionális együttműködés kialakításán, társadalmi fejlődési célokon keresztül egészen a nemzeti infrastrukturális-technikai kapacitások fejlesztéséig terjedhetnek” – írja Rebecca Ye (2021: 2). Az ösztöndíjat elnyerőket kiválasztó testületek és ezekkel részben átfedésben az ennek keretében diplomát szerzők sokasága intézménynek tekinthetők és amint a társadalomtudományok idevágó kutatásai azt megállapítják, a hatalom, amit az elitek birtokolnak, mindig intézményekhez kötődik (uo. 4). Az így, folyamatos alakulásban lévő intézmény(ek) aztán legitimálják a kiválasztás módjait. A hatalom (megtartás) és elitképzés²³ bonyolult interakcióiban jelentős szerep hárulhat az egyetemi ösztöndíjprogramokra is, ahogy ez látványosan megfigyelhető eltérő háttérű és kultúrájú országokban is, a világ különböző régióiban (pl. Ázsia, Dél-Amerika, Európa).

Ahogy arra több oktatásszociológiával, elitkutatással és rokonterületekkel foglalkozó kutató is felhívja a figyelmet (ld. pl. Ye, 2021: 12), államilag finanszírozott felsőoktatási mobilitásprogramokat két nagy országcsoport alkalmaz: a volt gyarmatok és a későn iparosodók (ld., fent, Szingapúr és Kazahsztán példáját, illetve, az alábbiakban, Ecuadort). Politikai berendezkedéseik tekintetében nem árt, ha óvatosan járunk el azok minősítése során, még ha az talán megállapítható is, hogy nagy hagyományokkal rendelkező, megszilárdult demokráciák nem hoztak/hoznak létre ilyen jellegű programokat, hiszen, ahogy láttuk, illetve látni fogjuk, ezek egyik funkciója az ösztöndíjat folyósító aktor (leggyakrabban maga az állam vagy annak valamelyik szerve) legitimálása, kooptáció, adott esetben represszió alkalmazásával kiegészülve, illetve abban megtestesülve.

A politikai rendszereket szabadságot biztosító jegyeik alapján besoroló rangsorok és elemzések kapcsán szintén érdemes megállnunk és figyelmet fordítanunk azon definíciókra és módszertanokra, valamint az elmúlt 25-35 év globálisan kiépülő politikai berendezkedések mintázataira, amelyek árnyalhatják ezt a képet. Hogy a felsőoktatáshoz hasonló globális kiterjedésű multi- és transznacionális iparágat, a médiát hozom fel példaként, nem a véletlen műve. Mindkettő olyan alrendszere a társadalmi és politikai berendezkedéseknek, amelyek szerepe a *társadalmi tudat* alakításában aligha megkérdőjelezhető. A média azon kevés globális iparágak egyike, amelynek kapcsán szinte univerzálisan érvényes elvárások jelentek meg a már említett, harmadik demokratizálódási hullám keretében, illetve következményeként. Leegyszerűsítve, ám nem eltérve annak lényegétől, az a feltevés (és jópár szereplő esetén: elvárás) fogalmazódott meg az 1990-es évek során, hogy a nyugati, liberális és demokratikus keretek között működő plurális médiarendszerek legyenek/lehetnének azok a minták és követendő példák, amik elérése és megvalósítása irányába

²³ Hazai viszonylatban az egyik legfrissebb munka, ami a (kulturális) eliteket mutatja be, Kristóf Luca *Kultúrctatók* című monográfiája.

ildomos elmozdulni a frissen demokratizálódott országoknak is²⁴ (ide sorolva, természetesen, a katonai junták uralma alól felszabaduló dél-amerikai országokat, a volt szovjet köztársaságokat és a volt szovjet szatellit államokat is).

Bő harminc év perspektívájából megállapítható, hogy ez nem így történt, sok okból kifolyólag és lényeges regionális különbségeket is mutatva. Többek között Katrin Voltmer használja azt a nagyon találó kifejezést, ami leírja ezt a helyzetet: ezen államok “benragadtak az átmenetben” (*“stuck in transition”*) – csak akkor és annyiban azonban, ha és amennyiben az ideáltipikusnak tartott nyugati, demokratikus, liberális modell a mérce és az átmenet kifejezése arra a folyamatra utal, aminek során ez a cél elérésre kerül. Az elmúlt évtizedek tapasztalata azonban azt mondhatja sokakkal, hogy nem feltétlenül és nem kizárólag ez a helyzet (ld. pl. az utóbbi bő tíz évben megsokasodó elemzéseket az ún. hibrid politikai rendszerekről, amelyek közé sorolódik a magyar is). Jogosnak vélhető annak felvetése is, hogy mit is nevezhetünk demokratikus politikai rendszernek – annak fényében különösképpen, hogy ennek nincs általánosan elfogadott definíciója. Voltmer gondolatmenetét és referenciáit követve azt szűrhetjük le, hogy “...a minimalista definíciótól, azaz hogy elegendők a rendszeresen megtartott érdemi választások, a maximalistákig, azaz hogy a fentén túl egy demokráciához még nagyon sok minden egyéb is kell, pl. demokratikus politikai kultúra, állami kompetencia, társadalmi, gazdasági egyenlőség, csak hogy egy párat nevesítsünk, nagyon széles a merítés. A Bernhagen által javasolt pragmatista megközelítést fogom követni, ami a demokrácia alapdefiníciójaként a következőt ajánlja: ‘olyan politikai rendszer, amelyben a kormány szabad és igazságos választásokon keresztül felelősségre vonható a választópolgárok által’ és ez a tétel kiegészül még néhány ‘szükséges feltétellel’, mint például az alapvető szabadságjogok: a sajtó, a véleménynyilvánítás és a gyülekezés szabadságával” (2012: 225).

Utóbbi javaslattal egyetértve, azaz hogy a pragmatista megközelítést alkalmazzuk, megállapítható, hogy a Del Sordi-féle esettanulmány kontextusát adó állam, Kazahsztán, nem minősíthető megszilárdult demokráciának és számunkra most ez a szempont a releváns, hiszen annak próbálunk utánajárni, hogy mi módon és milyen csatornákon keresztül tudja egy nem demokratikus állam – a globalizáció és az infokommunikációs technológiák jelenkori fejlettsége és elterjedtsége kontextusában – kivitelezni transznacionális elnyomó technikáit saját maga által finanszírozott (transznacionális) értelmiségi utánpótlása célbavételével. Még talán ennél is fontosabb

²⁴ Hallin és Mancini iskolát teremtő munkája, minden erénye és eredetisége mellett is, szintén ebbe a hibába esett, azaz az általuk vázolt három modell közül könyvük írásakor (kétezres évek eleje) implicit módon azt vizionálták, hogy az ún. liberális modell lesz a legjelentősebb és a másik két modell (demokratikus korporatista, illetve polarizált pluralista) által képviselt jellemzők visszaszorulnak majd.

annak megértése, hogy milyen jellegű (kettős) szerep hárul arra az államilag finanszírozott ösztöndíj programra, amely mindennek keretét biztosítja.²⁵

Nursultan Nazarbajev kazah elnök, országa függetlenségének 25. évfordulóján, 2016-ban a kazah ifjúságot megszólítva a következőket mondta: “Ma az egész világ előttetek áll [...] A szovjet időkben a külföldre utazás tiltott volt, még azok a szerencsések is, akik tudtak utazni [...] titkosrendőrök által voltak követve [...] Számotokra, ezzel szemben, minden lehetőség nyitott. Boldog emberek lehettek” (id. Dalmasso et al., 2018: 4). Az állítások, különösen azok szó szerinti értelmében, igazak: óriásiak a különbségek a szovjet és a függetlenségben eltelt idők között, ami igaz az utazás szabadságára is, mint ahogy azt megtapasztalhatták minden szovjet szatellit állam polgárai is az 1989/1990-es történelmi változások után. A tanulni vágyó, tehetséges, ambiciózus kazah fiatalok előtt nyitva áll a lehetőség arra, hogy külföldön, akár a világ legjobb egyetemlein tanulhassanak, ráadásul 1993 óta arra is mód nyílik, hogy ennek anyagi, adminisztratív és egyéb költségeit az állam állja – de ennek (akár az ecuadori és szingapúri esetben) ára van.

A programot azért hozták létre, hogy csökkentse az agyszívás okozta károkat az 1990-es évek derekától kezdődően és hogy hozzájáruljon az ország gazdasági fejlődéséhez és növekedéséhez. Utóbbi minden egyéb nemzeti célt megelőz: a demokratikus értékek kiteljesítését és a politikai liberalizációt is. Ezek bevezetése/elérése a (végtelen) jövőbe tolódik. Meggyőzően érvel Del Sordi amellet, hogy az „[állam] olyan társadalmi szerződést kötött állampolgáraival, amely azt az ajánlatot fogalmazza meg, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésért cserébe azok lemondjanak egyéni szabadságjogaikról. Ez, természetesen, annak, a korábban már létező társadalmi szerződésnek volt a megújítása, amit a szovjet állam kötött állampolgáraival és lehetne amellet érvelni, hogy ez a mindent tudó és mindent biztosító állam szovjet víziójának végtelenbe nyúló meghosszabbításaként is értelmezhető” (uo. 217).

Sok tekintetben mások, természetesen, a történelmi, a politikai, a kulturális stb. kontextusok, abban viszont mégis hasonlíthatóak a fenti példákhoz az alábbi latin amerikaiak, hogy 1) a világ azon régiójába tartozó országok többsége szintén részese volt a harmadik globális demokratizálódási hullámnak; 2) többsége egykori gyarmat és a későn iparosodók táborába tartozik; 3) többsége, számukra előnyös módon, részt kíván venni a globalizációs folyamatokban; valamint 4) (és ez mint régióra vonatkozik) a 2008 és 2022 közötti évek során a de-demokratizálódási folyamat, globális összehasonlításban, náluk volt a legmarkánsabb (10%-os visszaesés [EIU Democracy Index 2022]).

²⁵ A kazah program annak mintaadója, a szingapúrinál is átpolitizáltabb és jóval látványosabban illeszkedik a transznacionális represszió jelenségébe, amennyiben utóbbi eszköztárából jőpár dokumentáltan alkalmazásra került már a program kontextusában az utóbbi évtizedek során (pl. [digitális] megfigyelés, nyomásgyakorlás [ösztöndíjasra, illetve annak otthon maradt családtagjaira], fenyegetés stb.). Részletekért ld. pl. Del Sordi 2021 és Dalmasso et al. 2017.

Ecuador Rafael Correa első elnöki ciklusa idején (2007 – 2012) indította ösztöndíjprogramját²⁶, aminek mintájául a brazil *Ciencia sem Fronteiras* szolgált. Ahogy maga Correa elnök fogalmazott a program létjogosultságát és célját illetően “tehetséges emberi erőforrás hiányában Ecuador nem fog tudni fejlődni: hiányzik a csúcserőtelmiségek kritikus tömege, ami beindíthatná az ország fejlődését” (Bajak). A brazil mintaprogramtól eltérően, a tanulmányban bemutatott kazah példához viszont kísértetiesen hasonlítva, az ecuadori esetben az abban résztvevőknek minden egy, külföldön tanulással, illetve kutatással eltöltött év után két évet otthon kellett dolgozniuk; egy részük számára az állam jelölte ki a választandó tudományterületet; és olyan szerződést kellett aláírniuk, amelyben, akár ingatlanjaik vagy egyéb vagyonuk elzálogosítása árán is, vállalják, akár ők maguk, akár családtagjaik, hogy minden tekintetben meg fognak felelni az irányukban támasztott állami feltételeknek és elvárásoknak.²⁷ Correa elnöksége idején Ecuador a „részben szabad” besorolású országok közé tartozott (akárcsak Szingapúr, de ellentétben Kazahsztánnal, ami “nem szabad” besorolású) és politikája széles körben vált kritika tárgyává, nem utolsósorban az Iránnal, Oroszországgal és Kínával kiépített és ápolt szorosabb kapcsolatért (utóbbi az Ecuadorban kitermelt olaj legjelentősebb felvásárlója).

Ahogy a fenti, globálisan széles merítésű példák mutatják, olyan elemek vannak beépítve az ösztöndíjas támogatásba, amelyek alapján leszűrhető az a következtetés, hogy azok “többdimenziós eszközként értelmezhetőek: gazdasági fejlődést és az autokratikus hatalom legitimációját eredményezik, egyidejűleg” (Del Sordi, 215), a legélesebben abban megmutatva ezt az aspektust, hogy egy paternalisztikus, kliensi rendszert építenek ki.²⁸ A transznacionális represszió ezen sajátosságos, speciális területe és módja azt láttatja velünk, hogy a globalizáció távról sem csak amortizálni képes az autokratikus jegyeket (is) viselő rendszereket (azáltal, hogy emberek, áruk, szolgáltatások, eszmék, életstílusok stb. szabad áramlását teszi lehetővé, illetve akár kényszeríti ki), hanem eszközöket és csatornákat is biztosít az ilyen rezsimiek számára hatalmuk megszilárdítása és annak legitimálása tekintetében.²⁹

²⁶ Köszönöm Sente-Varga Mónikának, hogy erre felhívta figyelmemet.

²⁷ Az ecuadori felsőoktatást érintő, Correa elnöksége idején bekövetkezett jelentős változások szakmai bemutatását és elemzését ld. pl. Tobar-Pesántez et al. tanulmányában.

²⁸ A szingapúri modellnél esett hasonlóról már szó, azaz hogy miként manifesztálódik intézményekben az elitek hatalombirtoklása, illetve, hogy a hatalom (megtartása) és az elitképzés mennyire komplex módokon függenek össze, amely folyamatban meghatározó jelentősége van a vizsgált (paternalista) ösztöndíjrendszereknek. Érdemes szem előtt tartani azt az adatot, hogy 1) Szingapúrban, egy-két évvel ezelőtt (2020-2021), a miniszterelnök, annak helyettese, a házelnök és a kormány körülbelül fele egykoron mind közszolgálati ösztöndíjas (Public Service Division Scholarship) volt (Ye, 2021: 4) és 2) Kazahsztán esetén a leendő ösztöndíjasokat egy olyan tizenöt tagú bizottság választja ki, akiket az elnök nevez ki (Del Sordi, 2018: 228).

²⁹ A represszió ilyen és ehhez hasonló eszközökkel való alkalmazása miatt írják le a kazah rendszert olyanként, mint “alacsony intenzitású” autoriter rendszer.

Összegzés

“Esélyes, hogy az autokráciák száma nőni fog [Latin Amerikában], mert [a régió] jópár országában figyelhetünk meg de-demokratizálódási folyamatokat” – olvasható az *Economist Intelligence* legfrissebb kiadványában (2022, 44). A régióhoz huszonegy országot sorolnak elemzésükben, ezek kevesebb mint tizenöt százalékában írható le a politikai rendszer “teljes demokráciaként” (Chile, Costa Rica és Uruguay). A maradék huszonegy ország mindegyike vagy hibrid rendszerként vagy hiányos demokráciaként („flawed democracy”) sorolják be. Lehetetlen és nagy eséllyel értelmetlen is lenne annak megkísérlése, hogy megpróbáljuk szétszálazni, ezen kortárs (egyébként nem régióspecifikus, hanem globális) jelenség milyen mértékben ered a régiós történelmi örökségből (többek között, de kiemelten is a Condor korszakból), illetve illeszkedik kortárs globális folyamatokba (vö. “globális autokrácia”).

A történelmi örökség kétségtől érzelhetően jelen van: múltbeli praxisok kelnek – néha új köntösben ugyan, de – életre. A transznacionális igazságszolgáltatás egyik legismertebb szakértője, a már idézett Lessa ekként fogalmaz: “A Condor államok tudatosan és hatékonyan függesztették föl a szuverenitás és területi integritás hagyományos normáit, fittyet hányva a menedékhely nemzetközileg elfogadott elvének, engedélyezve saját és más államok polgárai ellen irányuló [akciókat]” (25). Ez a tétel a Condor-korszakra vonatkozik ugyan, ám nem nehéz látnunk azt, hogy a tanulmányban bemutatott jelenség, a kortárs transznacionális represszió kísértetiesen hasonló módon írható le bizonyos aktorok és kontextusok esetén. A latin-amerikai nemzetbiztonsági doktrínák ismert kutatója, David Pion-Berlin már 1989-es tanulmányában leszúri azt az elmélet-történeti hozadékot, miszerint a geopolitikai értelemben vett, fizikai tér helyett a politikai (azaz immateriális) terek meghódítása a tét. Ne feledjük: 1989 még egy olyan korszakhoz tartozott, amelyben az infokommunikációs infrastruktúra fejlettsége nagyon messze volt a maitól, márpedig az immateriális (például, de nem kizárólag politikai) terek meghódítása és/vagy kooptálása a kortárs kontextusban egyre nagyobb mértékben arra támaszkodik.

Talán kevésbé ismert és hozzánk, mivel európai, közelebb álló közelmúltbeli és Latin-Amerikához, illetve a Condor-korszakhoz is sok szálon kapcsolódó példa lehet az alábbi, annak illusztrálására, ami talán a tanulmány legfontosabbnak érzett figyelmeztetése, jelesül azon veszély felmutatása és tudatosítása, hogy a transznacionális represszió alámoshat, amortizálhat olyan tereket, területeket és rendszereket is, amelyek ennek nem forrásai. Az Egyesült Államok 2019-ben adott át olyan korábban titkosított dokumentumokat Argentínának, amikből az derül ki, hogy nyugat-európai államok³⁰ titkosszolgálati azt vetették fel, hogy a Condor által használt

³⁰ Franciaország, Nagy-Britannia és a Német Szövetségi Köztársaság nevesítve is van a dokumentumokban.

módszereket kéne nekik is átvenni Európában, egymással is kooperálva. Mégha ez ma hátborzongatóan is hathat, indokul azt hozták fel, hogy ijesztően megnőtt (a nemzetállami határokon egyébként szintén átlépő) szélsőbaloldali terrorfenyegetettség (Baader-Meinhof csoport, Ír Köztársasági Hadsereg, Vörös Brigádok stb.). Egy 1977-es, annak idején szigorúan titkosított irat például így fogalmaz: “a felforgató/terrorista veszély olyan mértéket öltött Európában, hogy arra jutottak, az lenne a legjobb, ha hírszerzői tevékenységeiket és forrásaikat egy olyan integráló szervezetbe vonnák össze, mint amilyen a Condor” (Tremlett).³¹

Esetenként egymástól kronológiailag és földrajzilag is távolabb eső példákat és esettanulmányokat felhasználva, arra tettem kísérletet a tanulmányban, hogy bemutassam azt a globálisan egyre látványosabban terjedő és egyre szofisztikáltabb módszerekkel élő, ezek eredőjeként pedig egyre hatékonyabb praxist, amire a nemzetközi szakirodalom nyomán transznacionális represszióként hivatkozom. A jelenség nem minden tekintetében újszerű, azonban nagyon lényeges aspektusait figyelembe véve, azt kell látnunk, hogy bír olyan jegyekkel és jellemzőkkel, amik újkeletűek és amelyek, több esetben is, definíciószerűen csak a kortárs, globalizált világban jelenhettek meg. Ilyenek például: 1) az infokommunikációs technológiák biztosította lehetőségek; 2) a fizikai értelemben vett tér mellett a virtuális, digitális, illetve kibertérbe kihelyeződő, akár natív módon eleve ott megképződő hatalmi és represszív konstellációk; 3) a különböző hatalmak által alkalmazott praxisok hasonlósága és ezek globális elterjedtsége³²; 4) a bilaterális, illetve regionális megállapodások szerepe a transznacionális represszió mind általánosabbá válásában; 5) az a tény, hogy hatalmak, politikai berendezkedésük milyenségétől *függetlenül* élnek a transznacionális represszió technikáival (azaz lehetnek ezek nagy hagyományú, ún. megszilárdult demokráciák, autoriter rezsimek vagy akár ún. hibrid rendszerek is); 6) az a jelenség, hogy autoriter rendszerek képesek oly módon beilleszkedni a globális világrendbe, hogy hatalmuk legitimálásához fel- és kihasználják annak olyan aspektusait, amelyek ennek ellenállni képeseknek tűnhetnek, akár csak egy-két évtizeddel ezelőtt is (ld. a fent ismertetett és elemzett államilag finanszírozott ösztöndíjprogramok ilyen fókuszú elemzését); és 7) a veszély, ami abból ered, hogy

³¹ Nincs arra vonatkozó bizonyíték, hogy mi lett a tervekből, az viszont tény, hogy a Condor-csoporthoz tartozó országok (különösen Chile) ekkor már, azaz az 1970-es évek második felében, végrehajtott merényleteket Európában. Más, hiszen nem Condor, hanem kábítószer-kereskedelmi háttérű az a merényletkísérlet, amit a Budapestre akkreditált kolumbiai nagykövet ellen követtek el 1987 januárjában, Budapesten: említésre méltó viszont, annak illusztrálásaként, hogy milyen egyéb megnyilvánulásai voltak (és vannak) a transznacionális erőszaknak (az eset feldolgozását ld. Orbán-Schwarzkopf, amire szintén Szente-Varga Mónika hívta fel figyelmemet, köszönet érte).

³² Ezen praxisok és (történelmi) tapasztalatok szinte bizarrnak is nevezhető módon transzplantálódnak, illetve születnek újjá, “hasznosulnak újra”. Egy kortárs, Dél-Amerikához kapcsolódó példa ennek illusztrálására az, hogy az Egyesült Arab Emírségek Elnöki Gárdáját dél-amerikai zsoldosokkal erősítették meg (ez abba a trendbe illeszkedik, amit Andreas Krieg „rezsimek kockázati köreként” ír le (218 – 232, különösen 223)).

a transznacionális represszió (elterjedtsége, hatékonysága, hozzáférhetősége, inhe-rens jellemzői okán) alámoshat, amortizálhat olyan tereket, területeket és rendszereket is, amelyek ennek nem forrásai (ld. “a hatalom új földrajzi”).

Irodalomjegyzék

- Adamson, Fiona (2016): Spaces of Global Security: Beyond Methodological Nationalism. *Journal of Global Security Studies*. 1-17 DOI: 10.1093/jogss/ogv003
- Bajak, Frank (2012): Ecuador's Gambit: Study Abroad, Apply at Home. <https://bit.ly/4agofCA>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 23.
- Boehm, Gottfried (1994): *Was ist ein Bild*. Fink, Paderborn.
- Chuat, Beng Huat (2017): *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore*. Cornell UP, Ithaca.
- Dalmasso, Emanuela - Marlies Glasius - Adele Del Sordi - Nicole Hirt - Marcus Michaelson Abdulkader Mohammad - Dana Moss (2018): Intervention: Extraterritorial Authoritarian Power. *Political Geography*, (64): 95–104. DOI: 10.1016/j.polgeo.2017.07.003
- Deák Máté (2021). Közép- és Dél-Amerika országainak határítvái a 21. században. *Pólusok*, 2(2). DOI: <https://doi.org/10.15170/PSK.2021.02.02.02>
- Del Sordi, Adele (2018). Sponsoring Student Mobility for Development and Authoritarian Stability: Kazakhstan's Bolashak Programme. *Globalizations*. 15(2): 215-231, DOI: 10.1080/14747731.2017.1403780
- EIU Democracy Index (2022): <https://bit.ly/3GAavVs>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Feldstein, Steven (2021): *The Rise of Digital Repression: How Technology is Reshaping Power, Politics, and Resistance*. Oxford UP, Oxford.
- Furstenberg, Saipira - Edward Lemon - John Heathershaw (2021): Spatialising State Practices through Transnational Repression. *European Journal of International Security*, (6): 358-378. DOI: 10.1017/eis.2021.10
- Gorokhovskaia, Yana - Isabel Linzer (2022): *Defending Democracy in Exile: Policy Responses to Transnational Repression*. <https://bit.ly/3TfpbB3>, utolsó hozzáférés: 2023. 10. 01.
- Hallin, Daniel C. és Mancini, Paolo (2004): *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge UP, Cambridge.
- Harrington, Brooke - Seabrooke, Leonard (2020): Transnational Professionals. *Annual Review of Sociology*, 46: 399-417. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-112019-053842>
- Kennedy, Niamh - Rosanne Roobeek (2022): Dutch Foreign Ministry Investigating Reports that China Set Up Two Purportedly Illegal Police Stations in Netherlands. Published Oct. 27, 2022. <https://bit.ly/3RCcO0v>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 27.
- Kratochvíl, Petr - Zdeněk Sychra (2019): The End of Democracy in the EU? The Eurozone Crisis and the EU's Democratic Deficit. *Journal of European Integration* (41:2): 169-185. DOI: 10.1080/07036337.2019.1569001
- Krieg, Andreas (2022): Regime Security. In Collins, Alan (szerk.): *Contemporary Security Studies*. Oxford UP, Oxford. 218 – 232.
- Kristóf Luca (2021): *Kulturúrcsaták: kulturális elit és politika a mai Magyarországon*. Gondolat, Budapest.
- Kwong, Yuen Chung (2012). What 'Scholar' Really Means in Singapore. *Singapore Business Review*. <https://bit.ly/3uLEJcC>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 21.
- Lefebvre, Henri (1974): *La Production de l'espace*. Anthropos, Paris.

- Lessa, Francesca (2022): *The Condor Trials: Transnational Repression and Human Rights in South America*. Yale UP, New Haven.
- Lewis, David (2015): "Illiberal spaces": Uzbekistan's Extraterritorial Security Practices and the Spatial Politics of Contemporary Authoritarianism. *Nationalities Papers*. 43 (1): 140–159. <http://dx.doi.org/10.1080/00905992.2014.980796>
- Mitchell, W. J. T. (1994): *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. University of Chicago, Chicago.
- Moss, Dana (2016): Transnational Repression, Diaspora Mobilization, and the Case of the Arab Spring. *Social Problems*. 63 (4): 480–498. DOI: 10.1093/socpro/spw019
- Orbán-Schwarzkopf, Balázs (2017): Merénylet a kolumbiai nagykövet ellen. *Betekintő*. (11.3): 1-13.
- Pion-Berlin, David (1989). Latin American National Security Doctrines: Hard- and Softline Themes. *Armed Forces & Society*. (15.3): 411-429.
- Preda, Caterina (2020): The Transnational Artistic Memorialisation of Operation Condor: Documenting a "Distribution of the Possible". *Journal of Latin American Cultural Studies*. DOI: 10.1080/13569325.2020.1801398
- Rényi Pál Dániel (2022): Csak légy természetes, mondogatta Novák Katalin, és akár te is ösztöndíjas lehetsz. *444.hu*, <https://bit.ly/3TjIUPX>, utolsó hozzáférés 2023. 08. 21.
- Rorty, Richard (1967): *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method.*: University of Chicago Press, Chicago.
- Santos, Nina dos (2022): China Operating over 100 Police Stations Across the World with the Help of Some Host Nations. Published Dec. 4, 2022. <https://bit.ly/4abQsKG>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 20.
- Schenkkan, Nate - Isabel Linzer (2022): *Out of Sight, Not Out of Reach: The Global Scale and Scope of Transnational Repression*. <https://bit.ly/3tdA0sB>, utolsó hozzáférés 2023. 08. 21.
- Thomázy, Gabriella (2022): A bevándorlók rendkívüli legalizálása Dél-Amerikában a Covid-19 pandémia idején. *Pólusok*, 3.1 DOI: <https://doi.org/10.15170/PSK.2022.03.01.03>
- Tobar-Pesántez, Luis, Antonio Pérez-Torres, Santiago Solano-Gallegos (2021): Scholarships, An Opportunity for Development in Ecuador. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 24.3 <https://bit.ly/3RBU4gH>, utolsó hozzáférés 2023. 09. 21.
- Tsourapas, Gerasimos (2021): Global Autocracies: Strategies of Transnational Repression, Legitimation and Co-Optation in World Politics. *International Studies Review*. (23): 616-644. DOI: 10.1093/isr/viaa061
- Tremlett, Giles (2020): Operation Condor: The Cold War Conspiracy that Terrorised South America. *The Guardian*. <https://bit.ly/3uUGtt7>, utolsó hozzáférés 2023. 10. 01.
- Túry, György (2023): Transznacionális értelmiségi elit: meghatározások, jellemzők, (immateriális) térhasználat. *Új Munkaügyi Szemle*. (4.2): 3-16. DOI: <https://doi.org/10.58269/umsz.2023.2.1>
- Voltmer, Katrin (2012): How Far Can Media Systems Travel? Applying Hallin and Mancini's Comparative Framework Outside the Western World. In Hallin, Daniel C. - Paolo Mancini (szerk.): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge UP, Cambridge. 224-245.
- Ye, Rebecca (2021): Schooling for Government: Institutionalised Sponsored Mobility and Trajectories of Public Service Scholarship Recipients in Singapore (1979–2018). *Journal of Education and Work*. 34 (4): 518-532. DOI: <https://doi.org/10.1080/13639080.2021.1943335>

TRANSNATIONAL REPRESSION: PRINCIPLES AND CASE STUDIES**Abstract**

In this paper, I present and attempt to interpret *transnational repression*. It is not a completely new phenomenon, but it has some novel features and characteristics unique to the contemporary globalized world. They are the following: 1) the possibilities offered by information/communication technologies; 2) the constellations of power and repression that are shifting from physical space to virtual space; 3) the similarity of repressive practices and their global spread; 4) the role of bilateral or regional agreements; 5) the fact that powers, regardless of their political set-up, use techniques of *transnational repression*; 6) the phenomenon of authoritarian regimes integrating themselves into the global world order in such a way as to use and exploit aspects of the world order which they have been able to resist in order to legitimize their power; 7) the danger that transnational repression can undermine and amortize spaces, territories and systems from which it does not originate (cf. "new geographies of power").

Keywords: (global) autocracy, co-optation, de-democratisation, legitimation, repression

A MODERNKORI KALÓZKODÁS OKOZTA JOGI KIHÍVÁSOK FRANCIAORSZÁG, OLASZORSZÁG ÉS SPANYOLORSZÁG GYAKORLATÁBAN

Kiss Amarilla

egyetemi adjunktus

PPKE BTK Nemzetközi és Politikatudományi Intézet

ORCID 0000-0001-5685-7458

Dol:

10.15170/PSK.2023.04.02.02

Publikálva: 2023.12.17.

Hivatkozás:

Kiss, Amarilla (2023): A modernkori kalózkodás okozta jogi kihívások Franciaország, Olaszország és Spanyolország gyakorlatában. *Pólusok*, 4(2), 23-37.

Egyéb Információk:

A publikáció szóbeli formában a III. Dél-Amerika, Dél-Európa Konferencián hangzott el a Nemzeti Közsolgálati Egyetemen, 2023. március 2-4-én.

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Deratives 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

Absztrakt

A tengeri kalózkodás a hajózás szabadságát és a tengerek biztonságát fenyegető bűncselekmény. A nemzetközi közösség az ókortól üldözi a kalózkodást, az elkövetőket az emberiség ellenségének bélyegezve. A tengerek biztonsága ma is kulcsfontosságú, tekintve, hogy a világkereskedelem mintegy 90%-a, az Európai Unió külkereskedelmének szintén közel 90%-a tengeren zajlik. Az uniós tagállamok közül Franciaország, Olaszország és Spanyolország különösen érdekelt a kalózkodás visszaszorításában. A tengerek biztonságának garantálása nem kizárólag katonai, biztonságpolitikai kérdés, hanem a megfelelő jogszabályok meghozatalával kezdődik és nem ér véget egy katonai művelettel, hanem annak utóéletébe az adott állam bíróságai is bevonódnak. A tanulmány célja, hogy feltárja, hogy az említett államok jogrendje hogyan reagál a kalózkodás jelentette kihívásokra. Az elemzés alapja a kalózkodásra vonatkozó jogi szabályozás, a biztonsági magánvállalatok irányába tanúsított magatartás, valamint a releváns bírói gyakorlat.

Kulcsszavak: Franciaország, kalózkodás, nemzetközi jog, Olaszország, Spanyolország

1. Bevezetés

A tengeren elkövetett kalózkodásról már az ókortól kezdve vannak feljegyzéseink. A rendelkezésre álló források szerint már ekkor is üldözték a kalózkodókat, az emberiség közös ellenségének bélyegezve őket. Ez az érvelés pedig számos esetben előkerül igazolási alapként a későbbiekben (l. Eichmann, Pinochet ügyek vagy az USA terrorizmus elleni háborúja¹), a modern nemzetközi jogban pedig az univerzális

¹ Az Egyesült Államok a terrorizmus ellen hirdetett háború indokolásában kalózkodásra hivatkozott. Az analógia alapja, hogy a kalózkodást az első olyan bűncselekményként tartjuk számon, amely

joghatóság egyik megalapozójává válik. A kalózkodással kapcsolatos probléma, hogy a nemzetközi szokásjog egyik alapvető elvét, a hajózás szabadságát sérti, emellett pedig veszélyezteti a tengerek biztonságát és a gazdaságot. Jelenleg ugyanis a világ áruit mintegy 90%-ban a tengereken keresztül juttatják célba. Az Európai Unió külkereskedelmének szintén közel 90%-a tengeren zajlik, a világon a tengeri szállítmányozási kapacitás mintegy 35%-a uniós tulajdonosok kezében van (Molnár, 2014). Ezen felül az Európai Uniónak számos, halászattal, szállítmányozással összefüggő tengerentúli érdeke, megállapodása van a kalózkodással érintett területeken (Uo.).

A világ államainak nagy része rendelkezik tengeri kijáráttal, a hivatalos adatok alapján szuverén államként számontartott 195 államból mindössze 45-nek nincs kijárata a tengerre. A szárazfölddel körülvett államok nagy részének azonban ilyen kijárat híján is van tengeri érdekeltisége. A megnövekedett kereskedelem és hajóforgalom miatt a biztonság szavatolása a tengereken kulcsfontosságú. A kalózkodás olyan, az elkövetés helye szerinti jellegzetességeket mutató, a nemzetközi jogot sértő bűncselekmény, amely a biztonságos hajózást és kereskedelmet folyamatosan veszélyezteti. Jellemzője ugyanis, hogy a történelem folyamán soha nem sikerült megszabadulni a kalózkodtól, legfeljebb egy időre csökkenteni a támadások számát egy-egy érintett régióban, amely azonban sok energiát, anyagi és emberi erőforrást von el a nemzetközi közösségtől.

A tanulmány a mediterrán régióban három uniós tagállamra, Franciaországra, Olaszországra és Spanyolországra összpontosít. A vizsgált államok hagyományosan nagy múltra tekintenek vissza a hajózást illetően, továbbá a modernkori kalózkodás visszaszorításában kifejezetten érintettek, nemcsak tengeri határaik vagy gazdasági potenciáljuk révén, hanem azért is, hogy ezen államok kereskedelmi hajói és haditengerészete számos incidensben vált érintetté.

A központi felvetés, amely az említett államok vizsgálatának az alapját képezi, hogy az idevágó nemzetközi jogi előíráshoz történő minél tökéletesebb alkalmazkodás hozzájárul a jogbiztonság, illetve a tengeri biztonság kialakulásához globális szinten. Ezzel ugyanis meg lehet akadályozni a következtelen joggyakorlatot, pl. a rendkívüli mértékben eltérő szankciókat, amelyeket az elkövetőkre rónak ki. A tanulmány a fenti államokat, a kalózkodás nemzetközi jogi tényállásának ismertetése után három szempont alapján vizsgálja: először, hogy a kalózkodás tényállása mennyire igazodik a hatályos nemzetközi jogi előírásokhoz. A második fejezetben az elemzés középpontjába a három állam azon magatartása kerül, amelyet a katonai magánvállalatok alkalmazása irányában tanúsítanak. Végezetül, a tanulmány arra keresi a választ, hogy az említett államok bíróságainak van-e tapasztalata kalózkodással

felszámolásában mindenki érdekelt volt, *hostis humani generis*-nek titulálva az elkövetőket. Az Egyesült Államok ezzel igyekezett rámutatni, hogy a kalózkodáshoz hasonlóan a terroristák, az emberiség közös ellenségeként, bárki által üldözhetőek, ezáltal legitimálva egy adott aktuálpolitikai lépést nemzetközi jogilag.

kapcsolatos ügyekben. Utóbbi azért bír kiemelkedő szereppel, mert az elkövetők felelősségre vonása, annak hatékonysága hozzájárul a kalózkodás visszaszorításához is hosszú távon.

2. A kalózkodás fogalma, szabályozási háttere

A tanulmány az egyes államok kalózkodással kapcsolatos szabályozását a nemzetközi jog előírásaihoz viszonyítva tárgyalja, hiszen ez az a rendszer, amelyhez képest az állami előírások értelmezhetők. A nemzetközi jog kalózkodással kapcsolatos rendelkezései globális értelemben a tengeri biztonság megvalósulásának fontos szavatolói.

A kalózkodás tényállását az ENSZ Tengerjogi egyezményének (UNCLOS, 1982) 101. cikke rögzíti, amelyet az államok általános jelleggel elfogadottnak tekintenek. Ennek értelmében a kalózkodás „bármely olyan jogellenes, erőszakos vagy feltartóztatásra irányuló cselekmény, vagy bármilyen fosztogató cselekmény, amelyet magántulajdonban levő hajó vagy légitársaság személyzete vagy utasai magánérdekből követnek el, és amely a következők ellen irányul: i. a nyílt tengeren más hajó vagy légitársaság, illetve ilyen hajókon vagy légitársaságokon lévő személyek, illetve vagyontárgyak ellen; ii. egyik állam joghatósága alá sem tartozó helyen található hajó, légitársaság, illetve vagyontárgyak ellen” (UNCLOS, 1982, 101. cikk a).

Tekintettel arra, hogy a támadások nagy része az államok parti tengerén valósul meg és nem a tengerjogi egyezmény által megkövetelt területen, azaz jellemzően nem nyílt tengeren, a tengerjogi egyezmény mellett, a tengerhajózás biztonsága elleni jogellenes cselekmények visszaszorításáról szóló 1988-as római egyezmény 3. cikkét (SUA) is alkalmazzák az államok. A SUA-egyezmény az ENSZ tengerjogi egyezmény által felállított földrajzi korlátokról eltekint, bár nem kifejezetten a kalózkodásról szól, hanem a terrorizmus elleni egyezmények között tartjuk számon.

2.1. Franciaország

Franciaországot nemcsak a gazdasági és katonai jelentősége alapján kell kiemelnünk, hanem mert egy, a kalózkodásnak kitett területen, az Indiai-óceán nyugati részén található Réunion és Mayotte révén (Randrianantenaina, 2013), illetve kisebb szigeteivel maga is egy érintett régióhoz tartozik. A francia szabályozás eredetileg önálló tényállásként csak a hajók fosztogatásáról rendelkezik, a büntetési tételt húsz évben maximalizálva (kiegészítve a jogellenes fogva tartás, illetve a bünszervezetben elkövetés minősített eseteivel), kifejezetten a kalózkodásra vonatkozó szabályokat viszont nem tartalmaz. A francia büntető törvénykönyv azonban rögzíti, hogy a francia jog alkalmazható a parti tengeren kívül elkövetett hasonló jellegű cselekményekre, a nemzetközi egyezményekkel összhangban (Code pénal no 96-15, 1996) ezzel tulajdonképpen az UNCLOS alkalmazhatóságát lehetővé téve. 1994-ben hoztak egy

törvényt a kalózkodás elleni harc jegyében, amely szabályozza a rendészeti hatásköröket a tengeren (Loi 94-589, 1994) amelyet a 2011-ben született 2011-13-as törvény módosított.

Franciaország tagja a releváns nemzetközi egyezményeknek és a kalózkodás esetén figyelembe veszik az UNCLOS definícióját. Megjegyzendő, hogy a jogalkotó egy, az Igazságügyi Minisztérium által kiadott körlevélben (Circulaire, 2011) a biztonság kedvéért rögzíti, hogy a tengerjogi egyezmény 101. Cikk a) ii pontját ('egyik állam joghatósága alá sem tartozó helyen található hajó') a kizárólagos gazdasági övezetben ért támadásokra is kiterjeszti, azaz a joghatóságát itt is megállapítja, jóllehet, ez az övezet közlekedés szempontjából már egyébként is nyílt tengernek minősül. Rögzíti továbbá, hogy amennyiben a parti tenger területén követik el a bűncselekményt, úgy a Biztonsági Tanács 1816.sz. határozata alapján tekintik jogosnak a fellépést a fegyveres elkövetőkkel szemben (UNSC Res 1816).

2.2. Olaszország

Az állam hajózáshoz kapcsolódó törvénye ismeri a kalózkodás fogalmát, azt az V. fejezetben, a tulajdon elleni bűncselekmények körében szabályozza és tíztől húsz évig terjedő szabadságvesztéssel bünteti (Codice della Navigazione 1942). Az olaszok az UNCLOS-szal összhangban értelmezik a kalózkodás fogalmát, erre utal az 1136. cikkhez fűzött kommentár is, amely kitér arra az esetre is, hogy ha nemzetközi miszsióban vesz részt az állam (2016, n. 145). Olaszország 1994-ben a 689. sz. törvénnyel hirdette ki az ENSZ tengerjogi egyezményét (1994, n.689), azonban Olaszországban a hajózásról szóló törvény is kriminalizálja a kalózkodást. A törvény 1135. cikkének fókuszában olyan fosztogatást megvalósító cselekmény áll, amely a hajó megrongálásával jár vagy a fedélzeten, egy másik személlyel szemben tanúsított erőszakos magatartás minősülhet kalózkodásnak (Uo.). Az olasz rendelkezések alapján azonban a kalózkodás a parti tengerre is kiterjedhet, ebben tehát hasonló a spanyol szabályozáshoz, egyben eltér a tengerjogi egyezmény definíciójától (Uo.). Érdekes, hogy a szabályozás a kalózkodás körébe vonja azt is, ha a fedélzet fel van fegyverezve, ennek okát azonban a hajó parancsnoka nem tudja hivatalosan igazolni (Uo.).

2.3. Spanyolország

Spanyolország, az EU NAVFOR Atalanta missziójának egyik életre hívója, meghatározó hajós nemzetként már a középkorban dokumentálta a Vizcayai-öbölből kiinduló kalózkodást. Először csak 1822-ben kriminalizálta a kalózkodást, azonban annak történeti jelentését vette alapul, így az nem nagyon volt tisztázott, mit kell kalózkodás alatt érteni. Ennek ellenére már 1848-tól büntetni rendelték azokat, akik segítettek a kalózkodóknak vagy velük kereskedtek (López Lorca, 2015). Az első fontos

reform 1928-ban következett be, amely négy új cikkel egészítette ki a meglévő szabályozást és valódi jogi koncepciót illesztett mögé. Az igazi újítás azonban 1932-ben történt, itt indult el a harvardi kutatócsoport által megvalósított nemzetközi kodifikáció is, ennek hatása érződött a spanyol szabályozáson is, hiszen itt már a kalózkodás fogalmát is meghatározták. Az itt lefektetett szabályozást 1995-ig alkalmazták, amikor is idejémultnak vélték magát a bűncselekményt, ezért kiemelték a rá vonatkozó részt a büntetőtörvényből, így a kalózkodás szabályozatlan maradt Spanyolországban (Uo.).

Az állam, a nemzetközi helyzetre tekintettel 2010-ben újra bevezette a büntetőjogába a kalózkodás fogalmát (Ley 5/2010) szerkezetileg a nemzetközi közösség ellen elkövetett bűncselekmények között kapott helyet. Emellett azonban a spanyol büntető törvénykönyv a 22. cikkben, szerkezetileg is elkülönítve, általánosan szabályozza a minősítő körülményeket (Uo.).

A spanyol fogalom érdekessége, hogy földrajzilag nem korlátozza a kalózkodást a nyílt tengerre és nem tartalmazza az *animus furandi*² követelményét sem. A spanyol szabályozás értelmében tehát fennállhat, hogy a kikötőben horgonyzó hajó fedélzetén történő rablás szintén kalózkodásnak minősülhet vagy, hogy bizonyos NGO-k által hajókban okozott kár is lehet kalózkodás (López Lorca, 2015). Amennyiben egy eset terrorizmusnak minősül, a büntetőtörvény 571. cikke alapján fog eljárni a bíróság (Ley 5/2010). Elméletben könnyű elhatárolni a kalózkodást a terrorizmustól, azonban némely esetben nem éles a választóvonal, főleg, ha a fogalomból az *animus furandi* kikerül. Egy ilyen eset bekövetkeztekor, a törvény alkalmazása során elképzelhetőek nehézségek. A fogalom megköveteli, hogy a cselekménynek valamilyen kötődése legyen Spanyolországhoz, illetve spanyol állampolgárokhoz. A meghatározás, a hajókon kívül kiterjed továbbá a fúrótornyokra, tengeri platformokra is. A tényállás érdekessége, hogy szinte egyedülálló módon az erőszakos magatartás mellett, amely a nemzetközi szabályozás alapja, a megfélemlítés és a megrévesztés is helyet kapott (Uo.). A szabályozás pedig olyan magatartást is idesorol, amely egyfajta ellenszegülést valósít meg spanyol hadihajókkal szemben (Uo.). Ugyan ez utóbbit a törvény eljárási szempontból sorolja a kalózkodás fejezete alá, azaz nem nevezi kalózkodásnak ezt a magatartást, ezzel mégis némileg eltávolodott a spanyol jogalkotó a nemzetközi jog által használatos fogalomtól. Spanyolország ratifikálta a releváns nemzetközi egyezményeket, az azonban bizonyos, hogy az UNCLOS helyett inkább a SUA-egyezményhez áll közelebb tartalmilag, a spanyolokat érintő esetek jelentős része, a nemzetközi trendekkel egybevágóan, jellemzően a partok közelében történik (Oanta, 2013).

² Az eltulajdonítás és az ebből fakadó egyéni haszonszerzés szándéka.

3. A biztonsági magánvállalatok szerepe és alkalmazásuk a kalózkodás visszaszorításában

A kalózkodásról értekezve indokolt szót ejteni az őrző-védő funkciót betöltő magánvállalatok szerepéről, a kalózok elleni fellépés során ugyanis szinte megkerülhetetlenné váltak, a jogi helyzetük azonban nem tisztázott. Erre vonatkozóan a Nemzetközi Tengerészeti Szervezet irányelvekkel segíti az államokat. A fegyveres kíséretnek két típusa létezik: egyrészt az ún. Vessel Detachment Protection (VPD) keretén belül van lehetőség arra, hogy az állami reguláris haderő tagjai külön kíséreshajón vagy a kereskedelmi hajó fedélzetére telepítve biztosítsák a hajó útját (Williams, 2014). Másrészt, rendelkezésre állnak a funkciójukat tekintve biztonsági, őrző-védő cégek (Private Maritime Security Companies, PMSC), amelyek alkalmazása számos jogi kérdést felvet. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy Franciaország, Olaszország és Spanyolország mennyiben támogatja ezen lehetőségek alkalmazását.

3.1. Franciaország

Franciaország 2014-ig tiltotta a magánvállalatok alkalmazását kereskedelmi hajók fedélzetén. Ekkor született meg a törvény (Loi 2014-742, 2014), amely megteremti a PMSC-k helyét a francia jogrendben. A franciák nem engedélyezik a PMSC-k számára, hogy VPD formájában kísérjék a kereskedelmi hajót, helyette előírás, hogy az említett hajó fedélzetén kell utazniuk (Grimaud, 2016). Emellett, csak francia lobogó alatt közlekedő teherszállító hajókra és olyan személyszállító hajóra lehet a magánvállalatok alkalmazottait telepíteni, amelyen csak a legényég utazik. A francia szabályozás a földrajzi hatályt is korlátozza, a magánvállalatokat igénybe venni ugyanis csak Nyugat-Afrikában, a Vörös-tengeren, valamint az Indiai-óceán azon részén lehet, amely egybevág azzal a területtel, amelyet az Atalanta misszió egyébként is ellenőriz (Uo.). A magánvállalatok tevékenysége engedélyköteles, amelyet az állam csak féléves időtartamra szokott kiállítani először. A spanyolokkal ellentétben a franciák különbséget tesznek a tengeri és a szárazföldön tevékenykedő magánvállalatok közt. Ez egyrészt az alkalmazottak irányába érvényesülő magasabb személyi, szakmai követelményekben érhető tetten, másrészt pedig a tengeren szolgálók először csak átmenetileg, egy próbaidőszakra kapnak engedélyt (Uo.). A hajót legalább három embernek kell biztosítani (más államokban, l. Spanyolország, ez legalább négy fő), felszerelésükre, megkülönböztető jelzéseikre részletes szabályokat ír elő a francia jogalkotó. A magánvállalatokat az állam bármikor ellenőrizheti, akár a védelemben részesített hajó fedélzetén, rajtaütésszerűen és eljárást indíthat (Uo.).

A franciák ugyan engedélyezik a magánvállalatok alkalmazását, de szigorú a követelményrendszer és számos biztosítékot kérnek. Ennek oka, hogy a franciák szerint a kalózkodás felszámolásában elsődleges szerepe továbbra is a térségben

járőröző, elsősorban az EU NAVFOR kötelékében a térséget monitorozó hadihajóknak van.

3.2. Olaszország

Olaszország a 130/2011. sz. törvénnyel engedélyezte, hogy az olasz hajók fedélzetén fegyveres kíséret tartózkodjon (2011, n. 130). Az olasz kormány ennek érdekében megegyezett az olasz hajótulajdonosok szövetségével (*Confitarma*) is (Eboli, 2011), ugyanis az olaszok úgy vélték, hogy a nemzetközi missziók nem elég hatékonyak a probléma kezelésére. Elsősorban VPD-k alkalmazása a cél, ahol ez nem lehetséges, ott jönnek szóba a fedélzetre telepített fegyveres kísérők. Az olasz szabályok rögzítik, hogy a VPD parancsnoka a kizárólagos felelőse minden végrehajtott katonai akciónak (Uo.) és a VPD tagjai eljárhatnak a bizonyítékok begyűjtése kapcsán is (Uo.). Ami a kereskedelmi hajókat illeti, azok kapitánya nem adhat utasítást a fegyveres kíséret számára, azt a Védelmi Minisztérium erre a célra létrehozott főparancsnoksága teheti meg (Uo.). A fegyveres kíséret egyrészt az erre létrehozott cégek alkalmazottjai lehetnek, de a hajó kapitánya a kíséret tagjait közvetlenül is felveheti és alkalmazhatja (Uo.). Az olasz szabályok előírják, milyen képzésen kell részt venniük és milyen esetben alkalmazhatnak erőszakot. Meghatározták, hogy négy fős csoportban alkalmazhatók és személyenként egy, a személyi felszerelés részét képező fegyvert tarthatnak maguknál (Uo.). A *Confitarma* nem fogadta túlzott lelkesedéssel a fenti szabályozást, mert bár mindenre kiterjedőnek tűnik, kevésnek tartják az előképzés elvégzéséül szabott hat hónapos időtartamot. Összehasonlítva a spanyol megoldással, az előbbi engedi a fegyveres kíséret alkalmazását és az általuk alkalmazott erőszak jellegét, mértékét részletesen szabályozza. Az olaszok előnyben részesítik tehát a VPD-eket, amelynek költségeihez az őket igénybe vevő társaságoknak is hozzá kell járulniuk. Ez utóbbi hozzáállás tükrözi, hogy az olasz szabályozás már eleve beépítette az IMO irányelveket (Uo.).

3.3. Spanyolország

Ami a fegyveres kíséret alkalmazását illeti, a spanyol szabályozás a legátfogóbb az Európai Unióban (Uo.). Ellentétben más államokkal, külön nemzeti stratégiát alakítottak ki a tengeri biztonság védelmére 2013-ban. A spanyolok a fegyveres kíséret alkalmazására már 1992-ben bevezettek egy törvényt, 1994-ben pedig részletes szabályozást dolgoztak ki ezek alkalmazásának feltételeiről (*Ley 23/1992*). Később, szinte azonnal reagálva az újra fellángoló kalózkodásra, létrehozták a 1628/2009-es királyi rendeletet (*Real Decreto 1628/2009*), amellyel alá is támasztották az 1992-es szabályozás fontosságát, kiemelve, hogy megszorodtak a fegyveres támadások a kereskedelmi hajók ellen. Ezen rendelet a meglévő törvényeket is módosította és megengedte az erre szakosodó vállalkozásoknak is, hogy a spanyol zászló alatt

közlekedő hajókra fegyveres kíséretet telepítsenek és, hogy azok fegyvert használhasanak (Uo). Ezen magánvállalatok tagjai ugyanolyan védelmet élveznek, mintha az állam közegei lennének. Az összehangoltságra jellemző, hogy a rendészeti szervek parancsnoksága alatt járnak el (Ley 5/2014). A pontosság kedvéért szükséges leszögezni, hogy a spanyol szabályozás nem választja szét a szárazföldi és a tengeri magánvállalatokat. Ezzel nagyobb az állami kontroll, szigorúbb szabályok vonatkoznak rájuk, de több jogosítványt is kapnak. A szabályozásnak azonban éppen ugyanebben rejlik a gyengesége is. Nincs ugyanis tekintettel arra, hogy a tenger olyan speciális helyzetet teremt, ami merőben eltér a szárazföldön nyújtott biztonsági, őrző-védő feladatoktól. Előfordult, hogy maguk a spanyol haditengerészek sem bírtak el a kalózkodással és a különleges alakulatokat kellett bevetni a megfélemlítésük érdekében (Bürgin–Schneider, 2015). A másik nehézség, hogy a tevékenységüket a hajó parancsnoka, legénysége kíséri figyelemmel, így más tanúk nincsenek. Ennek folyománya, hogy a jogalkotó úgy döntött, más államokkal (pl. Egyesült Államok) ellentétben csak spanyol vállalatokat lehet igénybe venni (Uo.). Ahogyan a fentiekben szóba került, a spanyol szabályozás átfogó, azonban akad hiányossága. Az egyik ilyen, hogy nem szabályozza, hogyan járhatnak el a PMSC-k egy támadás során, ha a helyzet fokozódik, ugyanakkor kifejezetten hadi fegyverekkel is felszerelhetők (Uo.). Érdekeség, hogy a vállalatok szerződésének költségéből bizonyos részt az állam is átvállal és a haditengerészet segítséget nyújt a fegyverek szállításában (Bürgin–Schneider, 2015). Ami a nemzetközi iránymutatásokat illeti, a spanyol szabályozás azokat nem veszi figyelembe (Uo.).

Olaszországgal ellentétben tehát Spanyolország nem pártolja a VPD-k alkalmazását, egyértelműen a PMSC-k pártját fogja. A spanyol elképzelés tehát az, hogy ezekkel a vállalatokkal hatékonyan együttműködhet az állam, csak megfelelő szabályozási háttérre van szükség.

4. A kalózkodás elkövetőinek felelősségre vonása és az eljárás jellegzetességei

A nemzetközi jogi szabályozás ellenére a kalózkodás elkövetőit jellemzően nemzeti bíróságok vonják felelősségre, erre vonatkozóan nem létezik olyan átfogó egyezmény, amely a konkrétumok tekintetében felvilágosítással szolgálna az eljárni szándékozó tagállamoknak. A Biztonsági Tanács a 2010-es 1918. sz. és 1950. sz. határozataiban azonban felhívja az államokat, hogy a saját nemzeti jogukban kriminalizálják a kalózkodást, illetve folytassák le a megfelelő eljárást (UNSC Res 1918, UNSC Res 1950).

Előfordul, hogy az egyes államok nemzeti joga sokszor eltérően vagy éppen sehogyan sem szabályozza a felelősségre vonás kérdését. Egy adott államban a bíróságok felépítése, az eljárás, kikényszerítés mind úgy van kialakítva, hogy leghatékonyabban az adott állam területi határain belül működjék. Mivel a legtöbb

esetben nem állnak rendelkezésre a megfelelő források, nincs kellő tapasztalat, szakmai hozzáértés és a jogi szabályozás is homályos a kalózkodás kapcsán, az eljárás rendkívül nehézkes (Bento, 2011). A következőkben Franciaország, Olaszország és Spanyolország gyakorlatát mutatom be, itt ugyanis eddig is zajlottak felelősségre vonások.

4.1. Franciaország

Ami a joghatóságot illeti, Franciaország csak a szükséges esetben és szubszidiárius jelleggel állítja saját bírósága elé a gyanúsítottakat, elsősorban a lobogó jogára alapozva, illetve az aktív-passzív személyi elvre (Randrianantenaina, 2013). Ügyészi engedéllyel a kalózkodást elkövető hajó elpusztítható, megakadályozandó, hogy ismét kalózkodás céljára használják fel azt (Uo.). Ahogyan az a nyomozással kapcsolatos nehézségeket taglaló részből is kiderül, a franciák esetében is igen körülményes vizsgálatra számíthat a hajó kapitánya, legénysége, amennyiben letartóztatásra kerül sor, illetve fedélzetükön fogva tartják a gyanúsítottakat. A hatóságoknak és az illetékes vizsgálóbíróknak ugyanis kötelessége részletesen megvizsgálni a fogvatartás körülményeit. Többek között ez sem ösztönzi az államokat aktív szerepvállalásra, ráadásul már az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) gyakorlatában is sor került arra 2014-ben, hogy kilenc-, illetve hétezer eurós kártérítést ítéljen meg a gyanúsítottaknak ilyen ügyben, egyébként éppen Franciaország esetében. Az *Ali Samatar és mások v. Franciaország*, illetve a *Hassan és mások v. Franciaország* ügyekben (ECHR 361, 2014) négy, illetve hat napig tartották fogságban a hadihajó fedélzetén a gyanúsítottakat, mielőtt Franciaországban megindult volna ellenük az eljárás. Ennek jogszerűségét egyébként megállapította az EJEB, hiszen ilyen kivételes helyzetben ez elkerülhetetlen. A Bíróság azonban úgy vélte, hogy az, hogy Franciaországban további negyvennyolc órán át fogva tartották őket, mielőtt bíróság elé kerültek, már sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének 5. cikk (1) bekezdését, mert nem biztosítja a gyanúsítottak személyes szabadságát. Sérti továbbá a (3) bekezdést, amelynek értelmében a „letartóztatott vagy őrizetbe vett minden személyt haladéktalanul bíró, vagy a törvény által bírói hatáskörrel felruházott más tisztségviselő elé kell állítani és a letartóztatott vagy őrizetbe vett személynek joga van arra, hogy ésszerű időhatáron belül tárgyalást tartsanak ügyében vagy a tárgyalásig szabadlára helyezték.”.

A francia szabályozás értelmében az elfogás után a gyanúsítottak átmennek egy egészségügyi ellenőrzésen majd őrizetben tarthatók negyvennyolc órán keresztül, amely, a körülmények és a gyanúsított egészségi állapotától függően, egyszer meghosszabbítható a lejáratától számítva százhusz órával (Code de la défense, 2016) Az eljárást azután lehet megkezdeni, hogy a gyanúsítottak francia földre léptek. Franciaországban az elsőfokú bíróság rendelkezik hatáskörrel ilyen esetekben attól

függően, hogy az atlanti, a Manche-i vagy az északi-tengeri prefektórátus illetékes-e az ügyben.

Összességében elmondható, hogy a francia jogalkotó egyértelműen rögzíti a joghatósággal és eljárással kapcsolatos szabályokat és kifejezetten részletes vizsgálatot ír elő a letartóztatás, fogva tartás körülményeit illetően, amely a gyanúsítottak emberi jogainak betartását célozza. Némi hiányosság a tényállásban fedezhető fel, hiszen 2011-ben a törvénykönyvet a somáliai esetek hatására módosították elsősorban, azonban más típusú támadások esetében ez nem biztos, hogy alkalmazható teljes egészében (Randrianantenaina, 2013).

A fent említett esetek folyamánya, hogy a francia közigazgatási bíróság rámutatott, hogy vannak olyan elszigetelt helyszínek, ahol nehézségekbe ütközik a rendőrségi feladatok ellátása, holott ilyen helyszíneken is meg kell teremteni ennek lehetőségét. Ennek eredményeképpen 2019. május 7-én megszületett az a rendelet, amely módosítja az 1994-es törvényt. Ez ugyanis kiterjed minden, a hajózás biztonsága ellen elkövetett bűncselekményre, legyen az kalózkodás, a hajó fedélzetén tartózkodó személy elkövetett erőszakos cselekmény, terrorizmus, a biológiai, nukleáris vagy kettős felhasználású termékek terjesztését elősegítő cselekmény. A fenti esetekre tekintettel külön kiemelésre érdemes, hogy a rendelet alapján a Francia Haditengerészet parancsnokai szükség esetén helyettesíthetik a rendőri hatóságokat a területi vizeken (Ordonnance no. 2019-414, 2019). A hatáskör gyakorlása azonban szubszidiárius jellegű, csak akkor van mód rá, ha az illetékes hatóságok nem tudnak eljárni. Meg kell említeni, hogy az ítéletek ellen a tengerészeti szervezetek is tiltakoztak. Nemcsak a már korábban érvként felhozott rendhagyónak számító körülmények miatt, amelyekre tekintettel számos praktikus probléma merül fel, ami szárazföldön nem okozna gondot, hanem mert a Bíróságnak a döntés hosszú távon gyakorolt hatásaira is gondolnia kell. Egy ilyen típusú döntés ugyanis végképp elveheti az államok kedvét attól, hogy tevékenyen lépjenek fel és felelősségre vonják az elkövetőket.

Az európai államok, az EU vagy az Egyesült Államok korábban megállapodásokat kötött a kalózkodásban érintett régiós államokkal, pl. Kenyával. Hatékonynak tűnő megoldásról van szó, mégis kérdés, hogy ez követendő modell-e a nemzetközi közösség számára. Több állam a strasbourgi keretrendszerrel a háta mögött átszállíthatja-e a gyanúsítottakat, hogy aztán Kenya folytassa le az eljárást. Ahogyan az a francia állami gyakorlatból kiderül, volt, hogy visszafelé sült el ez a fegyver, hiszen az Emberi Jogok Európai Bírósága elismerve ugyan, hogy nem lehet a fogvatartás jogos mivoltáról döntenet a tengeren történő elfogást követő huszonnégy órán belül, mégis elmarasztaló ítéletet hozott (ECHR 361, 2014). Ezzel pedig éppen arra ösztönzik az államokat, hogy emberi jogi szempontból nem az európai mércének megfelelő államoknak adják ki az elkövetőket.

4.2. Olaszország

Olaszországban a 2009-es 209. sz. törvény az eljárás lefolytatását a római törvénytörvényekhez rendeli (2009, n.209). Az olasz eljárásra vonatkozó modern szabályozás a *Montecristo* eltérítésének hatására született meg, a legénységet a NATO kötelékében hajózó *USS De Wert* és az *RFA Fort Victoria* szabadította ki és átadta az elkövetőket az olasz hatóságoknak (Maritime Piracy Judicial Monitor, 2015). Az eljárást bonyolította, hogy az emberrablás tényállása miatt a terrorizmus is felmerült a kalózkodás mellett és, hogy négy elkövető esetén nem volt bizonyítható, hogy betöltötték a tizennyolcadik életévüket. Az elkövetők ráadásul azt állították, sérült a tájékoztatáshoz való joguk, mert a vádról és a kiszabható büntetésekről nem informálták őket megfelelően, ezt azonban a védők nem az EJEE-re, hanem az olasz alkotmányjogra alapozták (Uo.).

Olaszország egyébként nem sokkal később, az *Enrica Lexie*-ügyben (PCA Case No. 2015-28) további dilemmával szolgált a nemzetközi közösség számára. Ebben az ügyben az olasz *Enrica Lexie* olajszállító tanker a fedélzeten alkalmazott VPD-t. Körülbelül 25 tengeri mérföldnyire haladt az indiai partoktól, éppen az indiai csatlakozó övezet határán, a kizárólagos gazdasági övezetben, amikor kalóztámadást jelentett. Az indiai hatóságok együttműködésre hívták fel az olasz hajót, amely ennek megfelelően kikötött az indiai Kochiban. Tekintettel arra, hogy az olasz fedélzeten két indiai halász is meghalt, a kikötőben a hajó két olasz tiszjét őrizetbe vették. Kérdéses volt, hogy szándékosan csalták-e a kikötőbe az olasz hajót. Az ügy, amelyet az Állandó Választottbíróóság tárgyalt, és amelyben a döntés 2020-ban született meg, kiemelkedő jelentőséggel bír a nemzetközi bíróságok előtti bizonyítási eljárás kapcsán (Uo.). Olyan kérdéseket vetett fel, mint pl. mit jelent a lobogó joga szerinti állam kizárólagos joghatósága, a VPD-k státusza, esetleges mentességeik, kin van a bizonyítási teher és egyáltalán mit lehet tengeri incidensnek nevezni. A döntés tehát nemcsak a tengerjoggal kapcsolatos, de átszövi az általános nemzetközi jogot is (Methymaki –Tams, 2015). A Bíróóság egyébként úgy találta, hogy Olaszországnak és Indiának konkurál a joghatósága, azt mindketten megállapíthatják. Megállapította továbbá, hogy India megsértette az olasz haditengerészekre vonatkozó mentességeket és kiváltságokat (PCA Case No. 2015-28).

Emellett, az olasz eljárás további jellegzetessége, amely Olaszországnak a témában releváns nemzetközi együttműködéseire (pl. határon átnyúló rendészeti megállapodások) is kihatással van, hogy az olasz jogrend nem engedélyezi az elkövetők átadását tárgyalás lefolytatása céljából harmadik államokba (IMO Request, é.n.).

Összességében, az olasz jogszabályokat azért fontos megemlíteni, mert a spanyol mellett az olasz szabályozás a legátfogóbb, ráadásul, a spanyol szabályozással ellentétben, viszonylag fiatal a szabályozás, ezért nagyban támaszkodik a nemzetközi jogra és azzal összhangban van. Jellemzője, hogy a frissebb, pl. a magánvállalatok kapcsán megjelenő *soft law* típusú forrásokat is igyekeztek beépíteni az olasz jogba.

4.3. Spanyolország

Spanyolországban jellemzően az *Audiencia Nacional de Madrid* előtt kezdik az eljárást. A spanyol bíróság azonban csak akkor járhat el, ha nemzetközi bírói fórum még nem jár el az ügyben, ahogy más állam hatóságai sem (Oanta, 2013). Súlyos bűncselekménynek tekintik a kalózkodást Spanyolországban, a kiszabható büntetési tétel tíz és tizenöt év között van, amennyiben az elkövető tizennyolcadik életévét nem töltötte be, az 5/2000-es törvény alapján vonják felelősségre (amennyiben egyáltalán bizonyítható az életkora). (Ley Orgánica 5/2000) Erre példa a Spanyolországban jelentősnek számító 2015-ös *Izurdia* ügy (Sentencia no. 1/2015), amelyben az *Audiencia Nacional* a hat elkövetőt tizenhat és fél évre ítélte a haláshajó eltérítéséért még 2012-ben. Az ítélet a 616. és 616. *quáter* cikkekre alapozva született, bünszervezetben (Ley Orgánica 5/2000) elkövetve. Az ügy érdekessége, hogy az nemzetközi együttműködés eredménye. A francia *La Fayette* segítette a felderítést, végül az *Atalanta* keretében járőröző hollandok hajtották végre az elfogást. Ennek eredményeképp az ügy először a holland ügyészséghez került, közben a gyanúsítottakat átszállították a közelben lévő spanyol hadihajó fedélzetére és Spanyolország tárgyalta az ügyet (Maritime Piracy Judicial Monitor, 2015).

5. Következtetések

A tanulmány Franciaország, Olaszország és Spanyolország gyakorlatát elemezte a tengeri kalózkodásra vonatkozóan. Ahhoz, hogy a kalózkodás visszaszorítása, az elkövetők felelősségre vonása valóban hatékony legyen, szükséges, hogy az államok a nemzetközi joggal összhangban, a saját jogrendszerükbe illeszkedően határozzák meg a kalózkodás tényállását és a hozzá kapcsolódó eljárást. Az eljárások lefolytatásának egyik lényeges akadálya tehát a nemzeti jogszabályokban keresendő, egyrészt a hazai szabályozás hiányosságaiban, másrészt a jogrendszerek különbözőségében, hogy az államok rendre nem teszik magukévá a nemzetközi szabályozást. Azt tapasztalhatjuk, hogy némely esetben még a saját jogrendszerük sem tud mit kezdeni, ha kalózkodás miatt kell eljárni, ezért fordulhat elő, hogy a támadókat, ha el is fogják, elengedik felelősségre vonás nélkül.

A fenti államok közül Olaszország kalózkodásra vonatkozó szabályai relatíve fiatalnak számítanak. Az előírásoknak sajátos, az olasz tapasztalatokra épülő jellemvonásai vannak, azonban az összességében a nemzetközi joghoz alkalmazkodik. Érdekes, hogy Olaszország előnyben részesíti VPD-k alkalmazását a magánvállalatokkal szemben. Ami pedig a bírói eljárást illeti, Olaszországra nem jellemző, hogy ezeket harmadik államokba szerveznék ki. Hajlandó saját nemzeti joga alapján eljárni, amelyet elősegít, hogy az olasz eljárási rend kifejezetten részletesnek tekinthető.

A fenti államok közül Spanyolország szabályozása a legidősebb, ezért, bár Spanyolország elfogadta a releváns nemzetközi egyezményeket, itt van a legtöbb teendő a nemzeti jog nemzetközi joggal történő összehangolását illetően. Ezzel szemben, a biztonsági magánvállalatok tekintetében, a spanyol szabályozás kifejezetten kimerítő, nemcsak Franciaországhoz és Olaszországhoz viszonyítva, hanem uniós szinten is kiemelkedőnek minősül.

Franciaország Olaszországhoz és Spanyolországhoz hasonlóan aktívan érdeklét a kalózkodás felszámolásában. Franciaország nagy hangsúlyt fektet az emberi jogi szempontokra, mind az eljárásban, mind a biztonságot garantálni hivatott magánvállalatok tekintetében. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata azonban rámutat, milyen veszélyei lehetnek az európai emberi jogi sztenderdek maradéktalan alkalmazásának ezen a téren és ez eltántoríthatja az egyes államokat attól, hogy az elkövetőkkel szemben maguk folytassák le az eljárást. Helyette abba az irányba tereli az államokat, hogy szervezzék ki az eljárásokat az érintett régiókba, illetve hagyják rá a felelősségre vonást ezekre a regionális parti államokra.

Irodalomjegyzék

- Ali Samatar and Others v. France and Hassan and Others v. France ECHR 361 (2014) <https://bitly.ws/W6Vm>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- Bento, Lucas (2011): Toward an International Law of Piracy *Sui Generis*: How the Dual Nature of Maritime Piracy Law Enables Piracy to Flourish. *Berkeley Journal of International Law*, vol. 29, issue 2: 399-455. DOI: <https://doi.org/10.15779/Z38PD44>
- Bürgin, Annina –Schneider, Patricia (2015): Regulation of Maritime Private Security Companies in Germany and Spain. *Ocean Development & International Law*, vol. 46 (2): 123-137. DOI: <https://doi.org/10.1080/00908320.2015.1024065>
- Circulaire du 13 juillet 2011, Ministère de la Justice et des Libertés (Franciaország) <https://bitly.ws/W6VK>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Code de la défense, 2016 (Franciaország) <https://bitly.ws/W6VV>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Code pénal, no 96-151, 1996 (Franciaország) <https://bitly.ws/W6W4>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Codice della Navigazione 1942, n. 327 (Olaszország) <https://bitly.ws/W6W8>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation, Rome (1988) and its Protocol (2005) LEG/CONF.15/21 <https://bitly.ws/W6Wf>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Eboli, Valeria (2011): Legislation-Piracy. *Yearbook of International Humanitarian Law. Correspondents' Report – Italy*, vol. 14: 13-16.
- Eboli, Valeria (2013): The Employment of Armed Personnel on Board to Face Pirate Attacks. A Comparison between Spain and Italy. In Andreone, G. –Bevilacqua, G. –Cataldi, G. –Cinelli, C. (eds): *Insecurity at Sea: Piracy and Other Risks to Navigation*. Giannini Editore, Napoli: 137-153.
- Emberi Jogok Európai Egyezménye (1950), Róma <https://bitly.ws/W6Ws>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 05.
- Legge, n.130/2011 (Olaszország) <https://bitly.ws/W6SA>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.

- Lei n.689/1994 (Olaszország) <https://bitly.ws/W6SJ>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Lei n.209/2009 (Olaszország) <https://bitly.ws/W6Te>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Ley 23/1992 de Seguridad Privada. Aktualizálva: Ley 5/2014 (Spanyolország) <https://bitly.ws/W6Tj>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Ley Orgánica 5/2000 (Spanyolország) <https://bitly.ws/W6TB>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Ley Orgánica 5/2010 (Spanyolország) <https://bitly.ws/W6TL>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Loi 94-589 relative à l'exercice par l'Etat de ses pouvoirs de police en mer (Franciaország) <https://bitly.ws/W6U3>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Loi 2014-742 relative aux activités privées de protection des navires (Franciaország) <https://bitly.ws/W6Ud>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- López Lorca, Beatriz (2015): *La piratería y otros delitos contra la seguridad de la navegación marítima*. Tirant Editorial, Valencia.
- Grimaud, Philippe (2016): Pirates, but not of the Caribbean: The French Private Ship Protection Act. *Maritime Safety and Security Law Journal*, 2: 20-35.
- IMO – Request of information on National Legislation against International Maritime Piracy <https://bitly.ws/W6Uj> Utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- Maritime Piracy Judicial Monitor (2013), EUROJUST Report, <https://bitly.ws/W6Up>, utolsó hozzáférés: 2023.09. 02.
- Maritime Piracy Judicial Monitor (2015), EUROJUST Report 2/L/2015, <https://bitly.ws/W6Uu>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- Methymaki, Elena –Tams, Christian (2020): Immunities and Compromissary Clauses: Making Sense of Enrica Lexie. *EJIL: Talk!* <https://bitly.ws/W6UB>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- Molnár, Anna (2014): Az Európai Unió tengerbiztonsági stratégiája. *Nemzet és Biztonság*, 4. szám: 76-92. <https://bitly.ws/W6UF>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- Oanta, Gabriela A. (2013): The Legal Treatment of Maritime Piracy Carried out by the Spanish Legislator. In Andreone, G. –Bevilacqua, G. – Cataldi, G. –Cinelli, C. (eds): *Insecurity at Sea: Piracy and Other Risks to Navigation*. Giannini Editore, Napoli: 123-137.
- Ordonnance no. 2019-414 du 7 mai 2019 modifiant la loi no. 94-589 du 15 juillet 1994 relative à la lutte contre la piraterie et aux modalités de l'exercice par l'Etat de ses pouvoirs de police en mer (Franciaország).
- Randrianantenaina, Jean Edmond (2013): *Maritime Piracy and Armed Robbery against Ships: Exploring the Legal and the Operational Solutions, the Case of Madagascar*. The United Nations Nippon Foundation Programme, United Nations Office of Legal Affairs, Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea, New York.
- Real Decreto 2364/1994 (Spanyolország) <https://bitly.ws/W6KC>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Real Decreto 1628/2009 (Spanyolország) <https://bitly.ws/W6KL> utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Sentencia no. 1/2015 (02/02/2015), Audiencia Nacional. Sala de lo Penal, Sección 3, Madrid
- The 'Enrica Lexie' Incident (Italy v. India)* [2015] PCA Case No. 2015-28 (Award 21 May 2020) <https://bitly.ws/W6Ly>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- United Nations Convention on the Law of the Sea (1982), Montego Bay <https://bitly.ws/W6Kj> Utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- UNSC Res 1816 (2 June 2008) UN Doc/S/RES/1816 <https://bitly.ws/W6WB>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- UNSC Res 1918 (27 April 2010) UN Doc/S/RES/1918 <https://bitly.ws/W6WH>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.
- UNSC Res 1950 (23 November 2010) UN Doc/S/RES/1950 <https://bitly.ws/W6WK>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 02.

Williams, Eniola (2014): Private Armed Guards in the Fight against Piracy. In Académie de droit international de La Haye (ed), *Crimes at Sea*. Brill, Nijhoff, Leiden. DOI: http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pplcdu_ej.9789004268050.ch09

LEGAL CHALLENGES POSED BY MODERN DAY PIRACY: CASE STUDIES OF FRANCE, ITALY AND SPAIN

Abstract

Maritime piracy is an ancient menace threatening the freedom of navigation and maritime security. The international community has always been triggered by it and pirates became the enemies of all mankind. Currently, the seas provide nearly 90% of the world trade. Around 90% of the EU's external trade is carried out at sea. In the northern Mediterranean region, France, Italy and Spain are especially involved. Ensuring maritime security is not only a military issue but it starts with legal regulations and continues in courtrooms. Therefore, the paper explores how affected states respond to the challenges posed by piracy. The research compares states on the basis of the concept of piracy, the attitude towards the employment of private maritime security companies and the judicial practice, relevant cases.

Keywords: France, International Law, Italy, Maritime Piracy, Spain

NAUM EITINGON ÉS A SZOVJET TITKOSSZOLGÁLATOK TEVÉKENYSÉGE SPANYOLORSZÁGBAN ÉS MEXIKÓBAN A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Bács Zoltán György

egyetemi adjunktus

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar

NBI Terrorrelhárítási Tanszék

ORCID 0000-0003-3454-9539

Dol:

10.15170/PSK.2023.04.02.03

Publikálva: 2023.12.17.

Hivatkozás:

Bács, Zoltán György (2023): Naum Eitingon és a szovjet titkosszolgálatok tevékenysége Spanyolországban és Mexikóban a 20. század első felében. *Pólusok*, 4(2), 38-55.

Egyéb Információk:

A publikáció szóbeli formában a III. Dél-Amerika, Dél-Európa Konferencián hangzott el a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, 2023. március 2-4-én.

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Derivatives 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

Absztrakt

Naum Eitingon élete ékesszóló példája a forradalom-export, mint a bolsevik forradalomelmélet egyik alap-tétele megvalósításának. A kommunista világforradalom győzelme érdekében a szovjet kormány támogatta a hasonló elveket valló mozgalmakat, továbbá fedett műveleteket tervezett és hajtott végre számos országban. Az egyik ilyen műveleti terület Spanyolország volt, a polgárháború idején. Eitingon és más szovjet műveleti tisztek tevé-leges szerepet játszottak a Spanyol Központi Bank aranytartalékának eltulajdonításában és elszállításában a Szovjetunióba. Egy másik műveleti terület, ahol a szovjet titkosszolgálatok és személyesen Eitingon is aktív volt, Mexikó volt. Itt talált menedéket Lev Trockij, miután elűzték Moszkvából. Eitingon kulcsszereplője volt Trockij Sztálin által elrendelt meggyilkolása előké-szítésének és végrehajtásának. Eitingon alig ismert a magyar latinamerikanisták és hispaniszták körében, ezért a tanulmány célja az ő bemutatása, leginkább az elérhető orosz, angol és spanyol nyelvű források alap-ján.

Kulcsszavak: *Eitingon tábornok, forradalom-export, OGPU, spanyol arany, Trockij*

Bevezetés

A titkosszolgálatok tevékenysége, a titkos műveletek iránt minden korban óriási ér-deklődés nyilvánult meg. Minél kevesebbet tudott az utca embere a hírszerző és elhárító szolgálatok működéséről, annál vastagabb volt az a homály, ami körülölte azt. Nem volt ez máshogy a szovjet titkosszolgálatok esetében sem. A világ az 1917-es bolsevik forradalom után ismerte meg a CSEKA¹ rövidítést, az ezzel a betűszóval

¹ Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем (ЧЕКА) Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és a Szabotázs elleni Harcra (CSEKA) A bolsevik forradalom után

nevesített intézményt, amely megalapítása óta alapvető szerepet játszott a bolsevik párt és kormány bel- és külpolitikai céljainak megvalósításában (Ленин, 1917). Az intézmény és az abban dolgozók személye körüli misztikum, a nyilvánvalóan szükséges konspiráción túlmenő, mesterségesen is felnagyított félelmetesség sok szempontból segítette a bolsevik hatalom céljainak elérését, gyakran kifejezetten a terror eszközével. Ennek az intézménynek, ezeknek a céloknak rendelte alá életét Naum Eitingon is, akit éppen az általa is szolgált rendszer árult el és sújtott represz-sziókkal élete második felében.

A tanulmány célja, hogy bemutassa a politikailag motivált, szovjet titkosszolgálati tevékenységnek olyan epizódjait, amelyek a hazai érdeklődők, sőt, a nemzetbiztonsági tevékenység nemzetközi történeti és szakmai hátterét kutatók előtt sem ismertek. A tanulmány politikatudományi és hadtörténeti közegbe helyezi a műveleteket, megmutatja a politikai, szervezeti és személyi összefüggéseket, továbbá vizsgálja ezek – esetenként – máig tartó kommunikációs hatását. Ha szakmai szempontból vizsgáljuk, akkor hosszú idő alatt megtervezett, konkrét feladat végrehajtására és célszemély(ek) élete ellen irányuló műveleteket látunk. Maga a feladat előkészítésének és végrehajtásának forgatókönyve nem mentes az aktualitásoktól, hiszen az CSEKA utódszervezeteinek tisztjei több hasonló műveletet hajtottak végre akár néhány évvel ezelőtt, Nagy-Britanniában. Az eső esetben, 2006-ban, az áldozat Alekszandr Litvinenko volt, míg a második esetben, 2018-ban Szergej és Julia Szkripal voltak az áldozatok. Mellettük még más személyek is a merénylet áldozatául estek. Alekszej Navalnij ellen 2020-ban egy kereskedelmi járat fedélzetén hajtottak végre mérgezőes támadást. Csak néhány napja jelent meg – eddig meg nem erősített - közlemény arról, hogy Németországban mérgezési kísérlet történt egy, az orosz kormánnyal szemben rendkívül kritikus újságíró ellen.

Születéstől a CSEKÁ-ig

Naum Eitingon a tizenkilencedik század utolsó napjaiban, 1899. december 6-án született Sklovban, egy közel ezeréves kisvárosban, a mogiljovi kormányzóságban, a mai Belarusz területén. Családfáját elég hosszú időre vissza lehetett vezetni, egyik őse, aki tanító volt, a napóleoni háborúk idején a mocsárba vezette a franciákat, akik ezért felakasztották egy tölgyfára. Hasonló hőstettet, hasonlóan gyászos kifejelettel hajtott végre a híres kosztromai Iván Szuszanyin, akiről Mihail Glinka írt operát 1836-ban. Habár nagyapja módos gazdálkodó volt, édesapja, Iszaak Eitingon a helyi papírgyárban volt irodai alkalmazott (Шарапов, 2003). Az ő halála után, 1912-ben költözött a család Mogiljovba. A város kereskedelmi technikumában folytatott

Feliks Dzerzsinszkij irányítása alatt működő, rendkívül széles hatáskörű, állambiztonsági szervezet, amelynek eszköztárában a legerőszakosabb módszerek is megtalálhatók voltak. Utódszervezetei is hasonló tevékenységet folytattak és folytatnak.

tanulmányokat, majd a hetedik osztály elvégzése után kimaradt az iskolából, hogy legidősebb testvérként a három kisebbről és édesanyjáról gondoskodjon.

Miután az 1918. március 5-i breszt-litovszki béke értelmében Mogiljovot megszállták a német csapatok, Eitingon a helyi cementgyárban vállalt munkát raktárosként egészen a szovjethatalom novemberi helyreállításáig. Ezt követően a szakszervezetek által létrehozott termékelosztó bizottságokban tevékenykedett, amelyek nemcsak ellátták a lakosságot élelmiszerekkel és építőanyaggal, de szükség esetén részt vettek a bolsevikellenes megnyilvánulások elfojtásában is (Uo.).

1919 áprilisában Eitingont Moszkvába küldték tanulni az Össz-oroszországi Munkásszövetkezetek által indított képzésre, ahol a korábban a Baloldali Szocialisták, Forradalmárok és Internacionalisták Pártjában (SZR) rövid ideig tag fiatalember megismerkedett a marxizmussal és a lenini eszmékkel. Októberben belépett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba, majd a katonai elhárítás állományában harcolt Gomel védelmében a fehérgárdisták és a külföldi intervenciók csapatok ellen. 1920 májusában a katonai elhárítás állományából áthelyezték az állambiztonsági szervekhez² (Шарапов, 2003). Eitingon szolgálati ideje az állambiztonság kötelékében több mint harminc éven keresztül tartott.

Az állambiztonságban – belföldön és külföldön

Még 1919. február 6-án hozták létre az Össz-oroszországi Központi Végrehajtó Bizottság rendeletével a helyi igazgatási szervek mellett működő különleges CSEKA-osztályokat. Ezek feladatkörébe tartozott az ellenforradalom és a kémkedés elleni harc. Felügyeleti szerve a Köztársasági Forradalmi Katonai tanács volt. A különleges bizottságok működési területükön a Katonai Tanács utasításait hajtották végre (Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет, 1919). A különleges bizottságok az elhárítási tevékenység eszköztárából különösen gyakran alkalmazták az ügynökhálózat működtetését. Együttműködőket, informátorokat toboroztak valamennyi, hatáskörükbe tartozó igazgatási és katonai-rendvédelmi szerv állományából, tisztjeik gyakran beépültek a különösen fontos szervezeti egységekbe, és fedőtevékenységükkel leplezve különleges, elhárítási feladatokat is elláttak. A CSEKA különleges osztályán belül 1920. december 20-án életre hívtak egy külföldi osztályt is, amelynek feladatkörébe tartozott a külföldi hírszerzés és a halálos ítéletek végrehajtása – külföldön (Народный комиссариат внутренних дел РСФСР, 1921). Eitingonnak, aki ekkor, 1921-ben már a Gomeli Kormányzósági CSEKA titkos műveleti osztályát vezette, nagy szerepe volt a „Haza- és Szabadság-védelmi Népi Szövetség” Belaruszban és Észak-Nyugat Oroszországban tevékenykedő szervezetének leleplezésében és felszámolásában. A szervezet vezetőjének, Borisz Szavinkovnak az elfogására és Moszkvába szállítására indította az akkor már GPU

² 1920-ban ez még a CSEKA volt.

(Glavnoje Politiceszkoje Upravlenie, Politikai Főigazgatóság) a „Szindikát-2” fedőnevű műveletet. Ennek keretében elhitették Szavinkovval, hogy létezik a Szovjetunió területén egy titkos liberális demokrata szervezet, amelynek vezetői szeretnének vele Minszkben találkozni. A műveletben kulcsszerepet játszott Szavinkov egyik bizalmas munkatársa, Alekszandr Dickhof-Dehrentalt és felesége, Ljubov Dickhof-Dehrentalt, aki nyíltan Szavinkov szeretője (is) volt. A művelet sikeres volt, Szavinkovot a szovjet határ átlépése után 1924. augusztus 16-án elfogták a GPU tisztjei és Moszkvába szállították. A Szavinkov elleni bírósági eljárás és a politikai játszma részletei önmagukban is megérdemelnének egy önálló tanulmányt, de a jelen írás szempontjából nem elsődlegesek. Szavinkov 1925. május 7-én – máig tisztázatlan körülmények között – kizuhant a Lubjanka egy negyedik emeleti ablakából, amelyen nem volt vasrács, és szörnyethalt (URL1).

Eitingon a csekista műveleti egységekkel együtt részt vett a bolsevikellenes csoportok felszámolásában és megsemmisítésében. Egy ilyen akció közben 1921 októberében a bal lábszárán súlyosan megsebesült. Felépülése után, decemberben, főnöke kérésére, vele együtt áthelyezték Szerlitamakba, Baskíriába, a helyi köztársasági CSEKÁ-hoz. Az ottani operatív tevékenység három területre koncentrált: a szervezett bűnözés és a fegyveres csoportok elleni harcra, a nacionalista-szeparatista törekvések letörésére, valamint a kémelhárításra.

1923-ban Eitingont visszahívták Moszkvába, ahol az OGPU (Egyesített Politikai Főigazgatóság) Titkos Műveleti Igazgatósága keleti osztályára helyezték. A Keleti osztály az OGPU Külföldi osztályától függetlenül működő szervezeti egység volt, amelynek feladatkörébe tartozott a különleges, keleti típusú ellenforradalmi tevékenység és a keleti hírszerző tevékenység elleni harc a Kaukázusban, a Turkesztáni, a Baskír, a Tatár, a Krími Autonóm Köztársaságok, továbbá a Horezmi és Buharai Népi Tanácsköztársaságokban. A Keleti osztályon végzett munkája mellett Eitingon a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Katonai Akadémiájának keleti tudományok karán folytatott tanulmányokat (Илпанов, 2003). Ez a katonai felsőoktatási intézmény 1925-ben vette fel Mihail Frunze nevét. Eitingonnal egy évfolyamon tanult a második világháború egyik legismertebb szovjet katonai vezetője, Vaszilij Csujkov is. Eitingon 1925-ben átkerült a hírszerzési feladatokat koordináló és irányító Külföldi osztályra. Az osztály feladatkörébe tartozott a Szovjetunió területén működő, külföldről támogatott felforgató tevékenységet folytató ellenforradalmi csoportok azonosítása; a katonai, politikai és gazdasági hírszerző tevékenységet folytató állami és magán szervezetek azonosítása külföldön; a tájékoztatás, információszerezés a külföldi államok és kormányok tervezett lépéseiről politikájáról a nemzetközi kapcsolatok terén, a Szovjetunióval kapcsolatos szándékaikról, terveikről és gazdasági helyzetükről; valamint különböző dokumentumok megszerzése, ideértve olyanokat is, amelyek alkalmasak az ellenforradalmi szervezetek vezetőinek, illetve maguknak a szervezeteknek a kompromittálására. 1926-tól kezdve ez a szervezeti egység foglalkozott a szovjet állampolgároknak és szervezeteknek az elhárítás

feladatkörébe tartozó védelmével is, továbbá bizonyos idegenrendészeti, útlevél- és vízumrendészeti feladatokkal (Uo.).

1925-ben Eitingon megkapta első külföldi megbízatását. Kínába küldték a Szun Jat-szen vezette Kuomintang kormány támogatására. Kína jelentőségét a szovjet politikában jól érzékelteti, hogy 1924 és 1927 között az országban 135 szovjet katonai tanácsadó működött (Шарапов, 2003). Elindulása előtt Eitingon személyesen Feliksz Dzerzsinszkijtől kapott eligazítást. Dzerzsinszkij általános utasításként azt fogalmazta meg, hogy *„tegyenek meg mindent, ami hasznos a forradalomnak”* (Шарапов, 2003: 14). Eitingon szakmai és életfelfogására jellemző, hogy majdnem fél évszázaddal később Jurij Andropovnak, a híres és hírhedt Állambiztonsági Bizottság, vagy a rövidítése alapján mindenütt ismert KGB³ elnökének írott levelében ezt írta: *„egész életemben ezt az útmutatást követtem és megtettem mindent, amit a Szovjetunió és a párt (a Szovjetunió Kommunista Pártja, az SZKP) számára szükségesnek és hasznosnak tartottam”* (Uo.). Eitingon a Sanghaji Szovjet Konzulátuson alkonzulként, Leonyid Alekszandrovics Naumov néven szerepelt. 1926–1927-ben a konzulátus gazdasági vezetője Rudolf Iogannovics Abel volt, aki 1946-ban elhunyt.⁴

1926–1927-ben a szovjet–kínai kapcsolatok jelentősen megromlottak, amikor Csang Kaj-seket, a kínai hadsereg főparancsnokát szovjet segítséggel megpróbálták eltávolítani. A válasz nem maradt el, Csnag Kaj-sek csapatai elfoglalták Sanghajt, a szovjet konzulátuson tartott házkurítás során pedig nagy mennyiségű, a szovjet rezidentúrát és magát a Szovjetunió is erősen kompromittáló dokumentumokat találtak. Eitingon–Naumovot ezt követően Észak-Mandzsúriába, Harbinba helyezték át, a másik, fontos szerepet betöltő szovjet konzuli képviselőre. Az itt megkezdett hálózatépítő munka eredményeként sikerült beszerveznie a harbin japán csendőrségen először gépkocsivezetőként, majd a különleges (politikai) osztály munkatársaként dolgozó „Oszipov” fedőnevű személyt. Az ő segítségével olyan hamis dokumentumot juttattak el a japán hatóságoknak, mely szerint a japán hatóságoknak ügynökként szolgáló hús, orosz származású személy titokban szovjet állampolgárságért folyamodott. A hamis információ hatására a japánok kivégezték ezt a hús ügynöküket, „Oszipov” pedig 1938-ig dolgozott a szovjet hírszerzésnek.

1928-ban Eitingon–Naumovnak és a Harbinban működtetett mélységi felderítő és műveleti egység vezetőjének, a „Griska” fedőnév alatt dolgozó Hrisztofor Szalninnak sikerült késleltetnie, hogy a térségben erős és nagy kiterjedésű japán

³ Комитет государственной безопасности (КГБ) magyarul: Állambiztonsági Bizottság. A hazai forrásokban is az orosz nyelvű rövidítést használják leggyakrabban.

⁴ Ezen az (ál) néven telepítették a szovjetek Wiliam Fisher hírszerzőt az Amerikai Egyesült Államokba, aki kilenc évig folytatta tevékenységét. Lebukása után néhány évvel, 1962-ben a szovjetek kicserélték őt Francis Gary Powers repülőtitásra, akit a szovjet légvédelem lőtt le Szverdlovsk (ma Jekatyerinburg) felett 1960. május 1-én egy U-2 felderítő géppel végrehajtott repülése során. William Fisher ezredes 1971-ben halt meg Moszkvában.

befolyási övezet jöjjön létre. Június 4-én felrobbantották a japánok által kinevezni szándékozott és velük az együttműködésről már hosszabb ideje tárgyaló Csan Cölint szállító vasúti kocsit egy olyan helyen, amit a japán erők ellenőriztek. Ezzel sikerült azt a látszatot kelteni, hogy maguk a japánok hajtották végre a robbantást. Amikor 1929-ben Harbinban is házkutatást tartottak a szovjet konzuli képviselet épületében, Eitingont visszarendelték Moszkvába.

Eitingon még abban az évben fontos kinevezést kapott. Rábízták a konstantinápolyi, illetve törökországi szovjet rezidentúra vezetését. Természetesen Alekszandr Naumov néven akkreditálták, mint a konstantinápolyi szovjet konzulátus beosztott diplomatáját. Törökországi tevékenysége során műveleti fedőneve „Bur” volt. A rezidentúra által működtetett ügynökhálózat igyekezett megszerezni az oda akkreditált japán, francia és osztrák diplomáciai képviseletek levelezését saját Központjukkal, illetve a bolsevik ellenes emigráncsoportokkal – az ukrán nacionalistákkal, az azerbajdzsáni gyökerű „Muszavat (Egyenlőség) Muzulmán Demokratikus Párttal – fenntartott kapcsolataik bizonyítékait. A kapcsolatot Konstantinápoly és Moszkva között a Fekete-tengeren keresztül a szovjet kikötők igénybevételével az *Iljics* nevű gőzhajó segítségével tartották fenn. Ugyanennek a hajónak a fedélzetén hagyta el a Szovjetuniót 1929-ben Lev Trockij is (Шарапов, 2003).

1930-ban a rezidentúra kompromittálódásától való félelem miatt visszarendelték Moszkvába Eitingont, és azonnal ki is nevezték a közvetlenül az OGPU elnökének alárendelt különleges csoportba. Ennek feladata volt a mélyfedésben működő rezidensek felkészítése és diverziós cselekmények végrehajtása az ellenség hátszögében. A mélyfedésben működő rezidentúra megszervezése érdekében Eitingon egy társával együtt többször is elutazott az Egyesült Államokba, hogy Kaliforniában próbáljanak kínai és japán együttműködőket beszervezni. Itt került kapcsolatba Miyagi Yotoku okinavai japán festőművésszel, aki később csatlakozott dr. Richard Sorge hálózatához Tokióban. Mivel Eitingonnak több összeütközése is volt az amerikai helyi rezidentúra vezetőjével, 1931-ben hazahívták Moszkvába és kinevezték a tudományos-műszaki hírszerzéssel foglalkozó osztály élére. Elődje, későbbi spanyolországi főnöke, Alekszandr Mihajlovics Orlov, született Leiba Lejzerovics Feldbin, avagy későbbi ismert nevén Lev Lazarevics Nyikolszkij volt, aki miután 1938-ban az Egyesült Államokba menekült a sztálini represszió elől, felvette az Igor Konsztantyinovics Berg nevet.

Eitingont e rövid moszkvai „kitérő” után először Franciaországba, majd Belgiumba küldték, ahonnan csak 1933-ban tért vissza. Ennek az útnak a célja egy későbbi mély fedést szolgáló legenda felépítése volt.

Spanyolország

A spanyol köztársasági kormány először 1936. június 25-én fordult a szovjet kormányhoz azzal a kéréssel, hogy szállítson fegyvereket a köztársaság védelmére. A kérést a szovjetek először elutasították, bízva abban, hogy a köztársaságnak lesz önmagától is elég ereje, hogy megvédje magát. A szovjetek ekkor még abban bíztak, hogy a spanyolországi eseményekbe való be nem avatkozásról szóló, 1936 augusztusában aláírt Londoni Egyezményt az aláírók és a Be Nem Avatkozási Bizottságot alkotó országok – Franciaország, Nagy-Britannia, a hitleri Németország és a fasiszta Olaszország, valamint a Szovjetunió – tiszteletben tartják (Hugh, 2001). Ugyanakkor már két nappal a ceutai lázadás után, 1936. június 20-án Genrih Jagoda belügyi népbiztos javaslata alapján a legfelsőbb pártvezetés jóváhagyta Lev Lazarevics Nyikolszkij kinevezését a spanyol köztársasági kormány mellé delegált szakértői csoport élére. Alekszandr Mihajlovics Orlov néven (műveleti fedőneve: „Svéd”) őt küldték Madridba az ottani szovjet képviseletre akkreditált diplomataként (Шарапов, 2003). Új képviseletvezetőt is kineveztek, mivel a szovjet–spanyol diplomáciai kapcsolatok létesítésekor, 1933-ban kinevezett első szovjet képviseletvezető, a kulturális élet korábbi irányítója, Anatolij Lunacsarszkij, még ugyanabban az évben elhunyt, és helyére 1936-ig nem küldtek új misszióvezető diplomatát. A képviselet állományát új, de a hírszerzésben már kipróbált személyekkel töltötték fel. Közülük meg kell említeni Nyikolaj Kuznyecovot, aki ebben az időben a haditengerészeti attasé feladatait látta el, de a második világháborúban már haditengerészeti népbiztos és flottatengernagy volt. Az ő nevét viseli ma az Orosz Flotta zászlóshajója, a Kuznyecov repülőgép-hordozó.

A szovjet legfelső vezetés csak 1936 szeptemberében hozott döntést haditechnikai eszközök és fegyverek szállításáról a köztársasági kormánynak. A fegyvereket két forrásból biztosították. Egyrészt a szovjet fegyvergyárakból kikerülő eszközöket továbbították a spanyol kormánynak, másrészt fedett személyek által, külföldön, formálisan harmadik ország részére beszerzett fegyvereket juttattak el leplezett módon a köztársasági erőknek az „X” művelet keretében (Uo.). 1936. október 23-án a szovjet kormány – az egyezmény más résztvevő államok által történt megsértésére hivatkozva – felmondta a Londoni Egyezményt (URL2).

A szovjet szállítások fedezetét a Spanyol Központi Bank aranykészlete biztosította. Ennek megszerzésére Sztálin Nyikolaj Jezsoron keresztül utasította Orlovot (Rayfield, 2004), aki a Barcelonában tevékenykedő Eitingon segítségével szervezte meg az aranykészlet de facto megszerzését és kijuttatását a Szovjetunóba. A műveletet az alábbiak szerint hajtották végre.

Amikor a szovjet döntést a fegyverszállításokról és azok pénzügyi feltételeit közölték Francisco Largo Caballero köztársasági kormányával, a kormányfő utasította Juan Negrín pénzügyminisztert (Viñas, 1976; Bolloten, 1989), hogy a Spanyol Központi Bank (Banco de España) aranykészletének 72,6%-át szállítsák át a Madrid

közeli hegyekben kialakított rejtékhelyről Cartagenába. Az aranytartalék nagy része érmékből állt. Tömege 510 tonna volt és 1938-as értéken számolva 580 millió dollárt ért, ami 2010-es értéken számolva mintegy 12,2 milliárd euró volt. Gerald Howson véleménye szerint a szovjetek felettébb túlárasták az általuk küldött haditechnikát és fegyvereket, amivel a reális ellenértéken felül mintegy 51 millió dollár „jogosulatlan” haszonra tettek szert, vagyis becsapták a spanyol köztársasági kormányt. (Howson, 2001). Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az új fejlesztésű szovjet vadászgépek, az I-16-osok rendkívül jók és korszerűek voltak. A légi harcok során nehéz volt felvenni velük a versenyt, ezért a spanyol falangista pilóták ráakasztották a „rata” (patkány) becenevet. Mivel a Szovjetunió haditechnika mellett személyi állománnyal is támogatta a köztársasági kormányt, az I-16-os gépeken számos szovjet pilóta is repült. A szárazföldi egységeknél is több, később nagy karriert befutott katonai vezetőt, tanácsadót találunk. Ilyen például Rogyion Malinovszkij, aki marsallként, frontparancsnokként a második világháborúban vált ismertté, majd szovjet honvédelmi miniszter volt 1957 és 1967 között.

Cartagenára azért esett a választás, mert védelmi adottságai és lehetőségei kedvezőek voltak, és itt volt a második köztársaság flottájának legfontosabb támaszpontja. A rakományt a Cartagenában két héttel korábban partra szállt és Arc henában állomásozó szovjet páncélos egység gépkocsivezetői vitték el teherautókon, éjszakai menetben, három egymást követő napon október 22-től kezdve (Congreso de los EE.UU., é.n.). Az aranyat tartalmazó ládákat négy szovjet hajóra, a *Kim*, a *Kurszk*, a *Néva* és a *Volgolesz* gőzösökre rakodták be. A hajók a 7800 lánányi arannyal 1936. október 25-én szedték fel a horgonyt és indultak útnak. A célállomásuk Odessza volt (Olaya, 2004). A szovjet szándékot ékesszólóan minősíti, hogy Alekszandr Orlov, a spanyolországi rezidentúra vezetője, az alábbi táviratot kapta Moszkvából:

„Rosenberg nagykövettel és Caballeroval, a spanyol kormány vezetőjével szervezze meg a spanyol aranytartalékok eljuttatását a Szovjetunióba. A műveletnek a legteljesebb titokban kell megtörténnie. Amennyiben a spanyolok átvételi elismervényt követelnek a rakományért, utasítsa el! Ismétlem, utasítsa el bárminek az aláírását, és mondja azt, hogy az Állami Bank készíti majd el a formális átvételi elismervényt. Iván Vasziljevics” (Congreso de los EE.UU., é.n.: 3431).⁵

⁵ A személyes utasításokat tartalmazó rejtjeltáviratokat Sztálin „Iván Vasziljevics” néven írta alá. Az „I. V.” kezdőbetűk Sztálin nevének – Joszif Visszarionovics - – kezdőbetűire utalnak. Az orosz nyelvben a j-t az i-től csak egy kis hullámos vonal a betű felett különbözteti meg, amit gyakran el is hagynak. Sajátos, hogy IV. (Rettegett) Iván (1530 – 1583) személy- és apai neve is Iván Vasziljevics volt.

A szállítmányt az odesszai kikötés után több napig rakodták át teherautókra. A kirakodásban csak magas rangú OGPU főtisztek vettek részt (Krivitsky, 1985). Odesszából az arany november 2-án érkezett Moszkvába, ahol az átvételnél jelen volt Marcelino Pascua spanyol nagykövet és a Spanyol Bank több tisztviselője is. Sztálin az aranyszállítmány átvétele után bankettet adott a Kremlben, ahol a résztvevő Alekszand Orlov szerint a következőt mondta: „*A spanyolok akkor látják majd ezt az aranyat újra, amikor a fülüket!*” (Congreso de los EE.UU., é.n.: 3432).

Amikor a szovjet fél szerint kimerült a spanyol aranykészlet nyújtotta fedezet, 1938-ban hitelt nyújtottak a további fegyvervásárlásokhoz (URL3). A kiváló minőségű, az arany, mint fém értékénél nagyobb numizmatikai értékű arany egy kisebb értéket képviselő részét a szovjetek később beolvasztották (Viñas, 1976). A másik, értékesebb rész sorsáról a mai napig sincs hitelt érdemlő információ. Bolloten szerint megvan az esélye, hogy az a szovjetek későbbi, lehetséges értékesítési céllal eredeti állapotában megőrizték (Bolloten, 1989).

Habár a köztársasági arany megszerzésében Eitingon periferiális szerepet játszott, mint Orlov helyettese, egy másik ügyben viszont szerepe sokkal fontosabb és gyászosabb volt. Ez az ügy Andreu Nin katalán politikus, szakszervezeti vezető és műfordító elrablása és meggyilkolása volt. Nin fordította oroszról katalánra Lev Tosztoj *Anna Karenyina* című regényét, Fjodor Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című könyvét és Anton Csehov több művét. Nin tanárként és újságíróként került közel a politikához. Több rövid kitérő után csatlakozott a Nemzeti Munkásszövetséghez (CNT), ehhez az anarchizmushoz közel álló szervezethez. Amikor Oroszországban győzött az 1917-es bolsevik forradalom, közelebb került a marxizmushoz. Egy ideig Moszkvában élt és dolgozott, 1921-ben részt vett a Komintern kongresszusán és a Profintern második kongresszusán, hamarosan Lev Trockij titkára lett (Hugh, 1976). 1926-tól tagja a Trockij vezette „Baloldali ellenzéknek”, amelyik ellenezte Sztálin hatalomra jutását. Ezért a tevékenységéért 1930-ban elhagyni kényszerült a Szovjetuniót. Visszatérve Spanyolországba, 1931-ben alapítója lett a trockista indíttatású Spanyolországi Kommunista Baloldalnak, ami csakhamar egyesült a „Nemzetközi Baloldali Ellenzékkel”. Trockij ekkor már Norvégiában volt száműzetésben, de még ő is erősen bírálta a szervezet politikai irányvonalát (Uo.). Ez elvezetett a Trockijjal való szakításhoz, ami után 1935-ben egyik alapítója lett az Egyesült Marxista Munkáspártnak (POUM). 1936-tól már a párt főtitkári posztját töltötte be. A párt a spanyol polgárháború idején már jelentős tényezőnek számított. Amikor szovjet nyomásra Trockijnak el kellett hagynia Norvégiát, Nin javasolta a katalán Generalitat elnökének, hogy fogadják be a száműzött szovjet vezetőt (Alexander, 1999). Az ötlet nem aratott elismerést a Generalitat kommunista tagjai között, sőt ahhoz vezetett, hogy Nint el akarták távolítani az igazságügyi miniszteri posztjáról, ami 1936. december 16-án meg is történt. Ezzel párhuzamosan a különböző marxista frakciók közötti szembenállás is kiéleződött.

Nin és a vezetése alatt álló POUM az anarchistákkal együtt 1937 májusában Barcelonában vezető szerepet játszott a köztársasági kormány elleni fegyveres felkelésben. Nin és a trockista beállítottságú POUM éppen a trockizmussal és személyesen Trockijjal fenntartott kapcsolata miatt már régen kivívta Sztálin ellenszenvét és az NKVD célkeresztjében volt. Az 1937 februárjában kelt utasítás szerint nem a francoista erők, hanem a trockisták lettek a fő ellenségek. Az ellenük folytatandó küzdelem jegyében érkezett 1937 májusának elején Barcelonába Joszif Grigulevics, műveleti fedőnevén Juzik. (Grigulevics – Lavreckij élete még Eitingon életénél is kalandosabb volt, vele egy másik tanulmányban kívánok bővebben foglalkozni). Grigulevics Eitingon irányításával és más, olyan fedett tisztek részvételével, mint Maria Fortus, Erich Tacke és Stanislav Vaupsaszov, kezdte meg a trockisták fizikai megsemmisítését. Ennek érdekében még egy illegális krematóriumot is építettek Barcelona külvárosában, amiért Vaupsaszov volt a felelős (Costello – Tsarev, 1993). Orlov mint a spanyolországi vezető rezidens 1937. május 23-án keltezett jelentésében részletesen leírja a POUM és személyesen Nin kompromittálására összeállított műveleti tervet (Шарапов, 2003). Ennek megfelelően a spanyolul a megtévesztésig jól beszélő Grigulevicssel egy levelet hamisítottak a francoistáktól megszerzett, a köztársaságiak tüzérétségének elhelyezkedését megjelölő térkép hátrára. Ehhez egy vegytintával írott kísérőlevelet is hamisítottak, amit a legenda szerint Franco tábornok vezérkarához kellett volna eljuttatni. A dokumentumokat a POUM központjában, Nin páncélszekrényében helyezték el. A barcelonai felkelés miatt a POUM és vezetői kegyvesztettek, gyakorlatilag ellenséggé váltak, ezért 1937. június 16-án Juan Negrín, a katalán kormány új vezetője elrendelte Nin és 40 társa letartóztatását. Nin-t és társait az Alcalá de Henares-i börtönben tartották fogva és kínozták meg.

Nin fizikai megsemmisítése és a holttest eltüntetése érdekében külön műveleti terv készült. A legenda szerint Nint francoista-fasiszta német társai próbálták meg kiszabadítani, akik köztársasági egyenruhában, de rang- és egységjelzés nélkül érkeztek a fogvatartás színhelyére, lefegyverezték az őroket és kiszabadították Nint. A műveletre 1937. június 22-én került sor. Nint az őt „kiszabadító” csoport valószínűleg szinte azonnal meggyilkolta. Nagyon valószínű, hogy a végrehajtásban való részvétellel a Nemzetközi Brigádok soraiban harcoló németeket bízták meg, akik a német Gestapo ügynökeiként jelentek meg a helyszínen (Hugh, 1976). A résztvevők az akció után a helyszínről sietve távoztak és eközben „véletlenül” hátrahagytak egy táskát, amelyben német nyelvű dokumentumok és más, Nint és a feltételezett szövetségeit kompromittáló okmányok és más bizonyítékok voltak. A sajtó másnap számolt be a POUM elleni vizsgálat lezárásáról, valamint arról, hogy bizonyítékokat találtak Nin és a POUM részvételéről a barcelonai puccskísérletben (Viñas, 2007).

A műveletről Orlov 1937 júliusában tett jelentést. A KGB archívumában megtalálható, saját kézzel írt két dokumentum. Az egyik aláírója „Pierre” (Eitingon) „Viktor” fedőnevű gépkocsivezetője, valódi nevén Viktor Nyezszinszkij, a francia

hadsereg tisztje volt, akit beszervezett az NKVD. Szerinte a kivégzést Alcalá de Henarestól a Perales de Tajuña felé vezető úton, a két település között félúton, az országúttól mintegy száz méterre hajtották végre. A helyszínen voltak még: Bom, Juzik, Schwed és két spanyol személy (Volodarsky, 2015). A másik dokumentum Orlov saját jelentése, mely szerint „Nyikoláj” (Nin) meggyilkolását az alábbiak hajtották végre: „L”, „A. F”, „I”, „M”. A jelentést Orlov saját fedőnevén, „Schwed” névvel írta alá. A fedőnevek az alábbi személyeket rejtették: „L”: Luís Lacasa építész, „A. F”: Aurelio Fernández, egy spanyol ügynök, aki Eitingonnak dolgozott Barcelobnában, „Schwed”: maga Alekszandr Orlov, „Bom”: Erich Tackle, „Juzik”: Joszif Grigulevics, „Pierre”: maga Naum Eitingon, aki a kivégzésnél közvetlenül nem volt jelen (Uo.).

A falangista erők térnyerése miatt a rezidentúrát áthelyezték Madridból Barcelonába. Eitingon továbbra is nagyon aktív munkát folytatott. Itt sikerült beszerveznie mások mellett Ramón Mercadert az édesanyjával együtt.

Mexikó

A spanyolországi műveleteket a helyszínen irányító és a moszkvai központtal folyamatos összeköttetésben lévő Alekszandr Orlov – jogosan félve az NKVD sorait is megtizedelő sztálini tisztogatási hullámoktól – 1938 júliusában először Franciaországba, onnan Kanadába, majd az Egyesült Államokba távozott. Ezt követően Eitingont nevezték ki a spanyolországi rezidentúra vezetőjévé. Eitingont ebben az időszakban még nem érte hátrány, még nem vonták eljárás alá. A spanyol polgárháború és az ennek örve alatt a Trockisták elleni kíméletlen leszámolás után Eitingont Párizsba vezényelték (Шарапов, 2003). Amikor Párizsból 1939 tavaszán visszatért Moszkvába, egy ideig megfigyelés alatt állt, mert két kollégája, Peters és Karahan, megvádolták, hogy angol kém. Amikor ez Pavel Szudoplatovon, az NKVD 5. osztályának frissen kinevezett vezetőjén, Eitingon régi kollégáján keresztül eljutott a felső vezetéshez, Berija magához rendelte mindkettőjüket. Ekkor kapott megbízást Eitingon a Trockij elleni merénylet műveleti tervének kidolgozására (Uo.).

Az, hogy Trockijt folyamatosan figyeltette az NKVD, valamint az, hogy környezetéből több személyt is beszerveztek informátorként, egyáltalán nem meglepő. Az NKVD-nek gyakorlatilag teljes hozzáférése volt Trockij és fia, Lev Sedov levelezéséhez, mivel Szedov titkárát, Mark Zborovszkijt, fedőnevükön „Tulipán”, „Kant” és „Mák”, az NKVD még 1933-ban beszervezte. Zborovszkij készítette elő Szedov párizsi archívumának kifosztását 1936. november 6-ról 7-re virradó éjszaka. Sarapov E. szerint talán már 1935-ben is felmerülhetett Trockij meggyilkolásának ötlete, amikor az NKVD Nemzetközi osztályának helyettes vezetője, Szergej Spigelglasz (Spiegelglass) erre szóbeli utasítást kapott Genrih Jagoda belügyi népbiztostól. Az, hogy Jagoda önállóan hozott volna döntést ilyen rendkívüli jelentőségű ügyben, zárható. Ő az utasítást egyenesen Sztálintól kaphatta (Uo.).

A Spigelglasz által kidolgozott műveleti tervnek megfelelően 1938-ban Trockij titkárságára Mexikóban „Patria” fedőnéven beépítették Maria de Las Heras África-t, akit még a szovjet hírszerzés szervezett be Spanyolországban. Ugyanebben az évben érkezett New Yorkból két másik NKVD ügynök, Joszif Grigulevics „Felipe” fedőnéven, aki már korábban Andreu Nin meggyilkolásában is aktív szerepet játszott és Vitorio Vidali „Mario”. Lev Szedov korábban említett titkárát, Mark Zborovszkijt nem sikerült beépíteni, így ő maradt Párizsban. A merénylet előkészületeinek elhúzódnása és eredménytelensége miatt a műveletet befagyasztották. Amikor 1938 novemberében–decemberében Lavrentyij Berija lett a belügyi népbiztos, Trockij megsemmisítése újra napirendre került. 1939 márciusában Sztálin irodájába rendelte Beriját és Pável Szudoplatovot, Eitingon régi kollégáját. A beszélgetés rövid volt, de sokatmondó. *„Az 'Öreget' (vagyis Trockijt), ahogy maguk az aktáikban nevezik, egy éven belül el kell tüntetni, mielőtt még kitör az elkerülhetetlen háború”* (Судоплатов, 1997: 45). Megjegyzendő, hogy Szudoplatov kinevezése a Külföldi osztály helyettes vezetőjévé egyáltalán nem volt véletlen. Néhány hónappal a váratlan kinevezés előtt még Damoklész kardjaként lebegett a feje felett, hogy két korábbi kollégájának alaptalan feljelentése következtében ő is áldozatul esik a külföldi hírszerzésen végigsöprő leszámolási hullámnak. Szudoplatov érveit, hogy Mexikó körülményeit nem ismeri, nem vették figyelembe. Helyzetéből adódóan feláldozható volt, és még hálás is lehetett, hogy elkerülte a kivégzést, sőt, újra vezető beosztást kapott. Szudoplatov a Trockij likvidálását célzó művelet tervezésébe és végrehajtásába be kívánta vonni a spanyolországi diverzáns műveletekben már nagy tapasztalatot szerzett személyeket, köztük Eitingont is. Ehhez Berija és Sztálin teljeskörű támogatását megkapta.

Szudoplatov még csak egy napja volt a hírszerzés helyettes vezetője, amikor egy másik ügyből kifolyólag felhívta őt Eitingon. Még aznap délután Berija mindkettőjüket magához rendelte, mivel Eitingont alkalmas szakembernek tartotta a Trockij elleni merénylet végrehajtására, hiszen Eitingon ismerte a spanyol polgárháború után Nyugat-Európában letelepedett és Mexikóban bevetendő, az NKVD-hez kötődő spanyol ügynökhálózatot. A művelet fedőnevét, a „Kacsát” is Eitingon adta, ami közvetlen utalás volt a Külföldi hírszerzés által gyakran alkalmazott dezinformációs eljárások gyakorlatára. Az egyik legfontosabb emberüket, akit még Norvégiában sikerült Trockij titkárságára beépíteni, a „Patria” fedőnéven ismert África/Maria de las Herast sürgősen vissza kellett vonni, mivel Orlov szökése után, aki jól ismerte őt, komolyan fenyegette a lebukás veszélye (Судоплатов, 1997).

Az Orlovval kapcsolatos gyanú nem volt megalapozatlan. Kiderült, hogy Orlov már az Egyesült Államokból, álnéven írt egy levelet Trockijnak, amiben figyelmeztette, hogy merénylet készül ellene, amit a környezetében lévő spanyol emigránsok fognak végrehajtani. Trockij megpróbálta a levél állítólagos feladóját azonosítani és kérdőre vonni. Az állítólagos feladó azonban semmit sem tudott a

levélről, illetve a tervezett merényletről. Ezek után Trockij környezetében nem foglalkoztak többet a fenyegető veszéllyel.

Eitingon két, egymástól független bevetési csoportot állított fel. Az egyik, a „Paripa” fedőnevű csoport vezetője David Alfaro Siqueiros mexikói festőművész lett, aki a spanyol polgárháborúban is részt vett. A második, az „Anya” fedőnevű bevetési csoportot Caridad Mercader vezette, aki már a harmincas években négy gyermekével együtt megszökött gazdag családjától és Párizsban csatlakozott az anarchistákhoz. Érdekes, hogy Caridad Mercader dédapja spanyol követ volt a cári udvarban. Caridad középső fiát, Ramónt 1938-ban Eitingon küldte Párizsba, hogy nagyvilági életet élő üzletemberként – mindenfajta hatalommal szembeni ellenérzése miatt – időnként anyagilag támogasson szélsőséges politikai csoportokat (Uo.). Mindketten, anya és fia már 1938-ban együttműködtek az NKVD-vel. 1938 szeptemberében Ramón céltudatosan ismerkedett meg Sylvia Ageloffal, aki már ekkor közeli ismeretségben volt Trockijjal. Eitingon alapításának megfelelően Ramón továbbra is a politikailag semleges, de adakozó kedvű fiatalember szerepét játszotta. A „Paripa” és az „Anya” nem tudtak egymásról.

Eitingon és Szudoplatov 1939 nyarán Párizsban kezdték a két csoport felkészítését. Közben szeptember elsején a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, ezért a francia hatóságok szigorítottak az útlevélek és a külföldiek ellenőrzésén. Mivel Eitingon is hamis lengyel útlevéllel lépett be Franciaországba, a hatóságok besorozhatták volna a francia hadseregbe a háromhatalmi – lengyel–francia–brit – megállapodás alapján vagy internálhatták volna, mint gyanús egyént. Ezt elkerülendő Eitingon illegalitásba vonult Franciaországban. Egy orosz emigráns vezetése alatt álló pszichiátriai klinikán rejtőzött el, amíg nem sikerült hamis papírokat szereznie. Így vált a „lengyel” világfi pszichiátriai problémákkal küzdő „szíriai zsidó menekültté”. Végül Eitingon 1939 októberében sikeresen megérkezett New Yorkba, ahol a Brooklynban egy export-import céget alapított. Ez a cég biztosította a fedést és a pénzügyi háttérrel a hamis kanadai útlevéllel, Frank Jackson néven már Mexikóban élő Ramón Mercadernek (Судоплатов, 1997).

Eitingonnak és rajta keresztül a Siqueiros vezette „Paripa” csoportnak rendelkezésre állt a ház alaprajza és beosztása, valamint Trockij testőreinek személyleírása és jellemzése. Ezeket még kivonása előtt Maria de las Heras szerezte meg és adta át. A Mexikóváros Coyoacán részében található ház egyébként Diego Rivera, a Siqueiros–Rivera–Orozco muralista festő trió második tagjának tulajdona volt, aki azt bérbe adta Trockijnak.

Az első merénylet

Eközben 1939 decemberében Moszkvában Berija döntése alapján – megerősítendő a mexikói hálózatot – csatlakozott a csoporthoz Jozsif Grigulevics („Juzik”)⁶ is. Grigulevics a Trockijhoz közelálló politikailag semlegesként ismerték. Jelenléte Latin-Amerikában természetes volt, hiszen édesapjának egy nagy gyógyszerára volt Argentínában (Uo.). 1940 áprilisában érkezett Mexikóba azzal a feladattal, hogy hozzon létre egy új, tartalék hálózatot, amelynek műveleti területe Mexikó és Kalifornia. Addig is Siqueiros „Paripa” csoportjával dolgozott együtt. Sikerült baráti viszonyt kialakítani Trockij egyik testőrével, Sheldon Harttal. Május 23-án a kora reggeli órákban, még hajnal előtt, amikor Hart volt szolgálatban, Grigulevics bekopogott Trockij házába. Hart felismerve Grigulevicset, kinyitotta az ajtót. Ezt kihasználva törtek be a házba Siqueiros csoportjának emberei, és a zárt ajtón keresztül, géppisztoly-sorozatokkal szétlőtték a szobát, ahol Trockij tartózkodott. A lövések leadása után a helyszínt nem vizsgálták át, így Trockij, aki az ágy alá bújt, megmenekült. Távozáskor Hartot lelőtték, mivel ismerte Grigulevicset és lebuktathatta volna az egész hálózatot. A kudarcba fűlt merénylet után csak Siqueirost tartóztatták le, így Mercader és Grigulevics folytathatták a következő akció előkészítését, anélkül, hogy ismerték volna egymást (Uo.). Mivel Eitingon az épületen belüli végrehajtásban nem vett részt, a csoportban senki nem volt, aki ismerte volna az épület alaprajzát és belső viszonyait.

A kudarcról Eitingon rejtjeltáviratban értesítette a moszkvai központot, de a rádióösszeköttetés többszörös áttétele miatt Sztálin és Berija hamarabb értesült a TASSZS jelentéséből a sikertelen merényletről, mint a műveleti tiszttől a jelentéséből (Судоплатов, 1997). Pár nappal később Eitingon részletes jelentése is megérkezett. Ennek alapján az a döntés született, hogy még a mexikói és amerikai hálózatok kockázatásával is, de folytatni kell a „Kacska” műveletet. Sztálin és Berija Teljes támogatásáról biztosította Eitingont.

A második merénylet

Mercader maga jelentkezett a gyilkosság elkövetésére. Mivel diverzáns akciókban már szerzett tapasztalatokat a spanyol polgárháborúban, akár szűrő-vágó, akár lőfegyverrel, de akár egy nehéz tárggyal is végre tudta hajtani a merényletet. Mindenképpen csendes fegyvert akartak választani, ami a testőrök elöl is jól elrejtethető. A feltételekkel Caridad Mercader, Ramón édesanyja is egyetértett. Eszközként egy kisméretű, a hegyászok által használt mászócsákányra (jégcsákányra) esett a választás. A cselekmény motivációjaként olyan tényezőket kellett felsorolni, amelyek

⁶ Jozsif Romualdovics Grigulevics – Lavreckij élete még Eitingon életénél is kalandosabb volt, vele egy másik tanulmányban kívánok bővebben foglalkozni.

Mercader letartóztatásakor enyhítő körülményként jöhetnek számításba és egyszerűen kompromittálják is a trockista mozgalmat. Ezek az alábbiak voltak: 1. a trockisták Mercader adományait nem a mozgalomra, hanem saját céljaikra akarták fordítani, 2. Mercadert rá akarták venni, hogy csatlakozzon egy nemzetközi terrorista szervezethez, amelynek célja Sztálin és más szovjet vezetők meggyilkolása, 3. Trockij megpróbálta lebeszélni Sylvia Ageloffot arról, hogy férjhez menjen Mercaderhez.

Eitingon műveleti terve szerint ő és társai megpróbálnak behatolni a házba, miközben Mercader is bent tartózkodik. Az őrséggel folytatott tűzpárbaj eltereli a figyelmet, és Mercadernek lesz lehetősége Trockijt megölni. Hogy valójában mi és hogyan történt, Mercader 1969-ben mondta el Szudoplatovnak Eitingon lakásán. Mercader Eitingon tervével nem értett egyet, egyedül akarta végrehajtani a gyilkosságot. 1940. augusztus 20-án Trockij az irodájában ült, épp egy Mercader által írt cikket olvasott. Mercader mögötte állt, és amikor le akart sújtani a hegymászó csákkánnyal, Trockij kissé elfordította a fejét, ami csökkentette az ütés erejét és megváltoztatta annak irányát. Ennek következtében az ütés nem volt halálos, Trockij kiáltására azonnal odarohantak a testőrök. A célpont kiáltása Mercadert váratlanul érte, ezért egy pillanatra tévovázott és nem használta a nála lévő kést. Mercadert az őrség elfogta és átadta a mexikói rendőrségnek. Trockij másnap a kórházban meghalt. Mivel a merénylet nem a műveleti tervnek megfelelően alakult és Mercadert még az épületben elfogták, a közelben két autóban várakozó, a kimenekítést, illetve ennek fedezését biztosító Eitingonnak és Caridad Mercadernek is el kellett hagynia a helyszínt. Először mindketten Kubába utaztak, ahonnan Eitingon elküldte a jelentését Szudoplatovon keresztül Berijának és Sztálinnak. A jelentést ismét megelőzte a TASZSZ közleménye a merényletről. Eitingon és Caridad Mercader az Egyesült Államokon és Kínán keresztül csak 1941 májusában érkeztek vissza Moszkvába. Grigulevics Kaliforniába ment, ott őt gyakorlatilag nem ismerték. Mercadert Frank Jackson néven tartóztatták le és valódi személyazonosságára további hat éven át nem derült fény. 1946-ban a Spanyol Kommunista Párt egyik, korábban a Szovjetunióban élő vezetője szökött Nyugatra, aki személyesen Caridad Mercadertől tudta meg 1941 és 1943 közötti, taskenti tartózkodásuk során, hogy Ramón Mercader végzett Trockijjal (Судоплатов, 1997).

A háború alatt és után

Eitingon 1940 után nem tért vissza Latin-Amerikába. Hazatérése után a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót. Eitingon a háború kitörésekor már a hírszerzés helyettes vezetője volt. Az elkövetkező években egy ideig a külföldi és az ellenség háttérében végrehajtandó diverziós műveletekért volt felelős, így az ő háttérkörébe tartozott az Ukrajna és a Baltikum területén működő, a német csapatokat támogató helyi szervezetek elleni harc, a szovjet partizánalakulatok támogatása és

ellátása a németellenes diverziós cselekmények végrehajtására. Ő irányította a Franz von Papen, ankarai birodalmi német követ (1939–1944) elleni 1942. február 24-én végrehajtott bombamerényletet, amit von Papen szerencsésen túlélte. Von Papen ankarai állomáshelyén igyekezett tető alá hozni egy különbékét a Harmadik Birodalom, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között, hogy Berlin így minden erejét a keleti frontra irányíthassa. A szovjetek ezt kívánták a merénnyel megakadályozni.

Eitingon és Szudoplatov vezetésével fogták el az Abwehr⁷ futárait Moszkvában, majd a tőlük megszerzett rádiókészülékkel és kódokkal kezdték el a megtévesztő rádióadások sugárzását, mintha a német hírszerzés ügynökei dolgoznának a szovjet hárorszámban (Шарапов, 2003).

1946-tól kezdve Eitingon hatáskörébe tartozott a nukleáris technológiáról szóló információk gyűjtése, az ezt megszerző hálózat kiépítése az Egyesült Államok területén. Ő készítette fel William Fishert, akit mély fedéssel telepítettek az óceánon túlra. Fishert később a világ „Ábel ezredesként” ismerte meg (Uo.). Az év végén Eitingon újra Kínába, ezúttal Szecsuanba utazott a Kínai Kommunista Párt biztonsági szerveinek támogatására és csak 1947 elején tért vissza (Uo.). Eitingon és Szudoplatov szervezték meg a Romzsa György, vagyis egyházi nevén Feodor görögkatolikus püspök elleni, 1947. október 31-én, Munkácson végrehajtott, halálos kimenetelű merényletet. Feodor püspök eltávolításával igyekeztek megtörni a görögkatolikusok ellenállását, hogy a bizánci rítusú, vagyis a pravoszláv (ortodox) egyházba olvasszák be őket.

1948–1949-től kezdve Eitingon és családja is megérezte a Szovjetunióban kibontakozó politikai antiszemitizmus hatását. Nővérét, Szofiát, a ZIL autógyárat ellátó rendelőintézet főorvosát letartóztatták. Eitnigonra csak 1951 októberében került sor, amikor az úgynevezett „orvosperben” őt is megvádolták, hogy a nővérel összejátszva, más orvosokkal együtt Sztálin és más szovjet pártállami vezetők életére tört. 1953. március 20-ig börtönben volt, ahonnan Sztálin halálát, tehát 1953. március 5-ét követően a Berija által adott széleskörű amnesztia, ami a GULAG-okon fogvatartottakra is kiterjedt, szabadította ki.

Ugyanabban az évben, amikor Nyikita Hruscsov eltávolította a hatalomból Beriját és rövid időn belül ki is végeztette, Eitingont újra, és ezúttal Szudoplatovot is, letartóztatták, mint Berija bizalmi emberét. Eitingont 1957-ig ítélet nélkül tartották fogva, majd tizenkét évi szabadságvesztésre ítélték. Csak 1964. március 20-án helyezték szabadlábra, bár sokan kérelmezték, hogy kiszabadulása és rehabilitálása jóval hamarabb történjék meg. A kérelmezők között volt az 1960-ban kiszabadult Ramón Mercader is. Szabadsága visszanyerése után Eitingon Moszkvában élt, és havi hetven rubel nyugdíjat kapott. Angol, francia, német és spanyol nyelvtudását felhasználva a „Mezsdunarodnaja knyiga” kiadónál fordítóként és szerkesztőként

⁷ Az Abwehr 1920 és 1945 között a III. birodalom Katonai Hírszerző Szolgálatát volt.

dolgozott. 1981. május 3-án halt meg Moszkvában. Rehabilitálására 1992 áprilisában került sor (Шарапов, 2003).

Epilógus

Naum Eitingon élete tragikus, drámai, de nem egyedülálló élettörténet. A tragikum benne az, hogy éppen az a rendszer, amelynek elnyomó gépezetében egyre magasabb pozíciót töltött be, az a rendszer, amelynek embertelen és könyörtelen parancsait nemcsak végrehajtotta, de jelentős részben ő tervezte meg és készítette elő, az a rendszer, amelynek felsőbbrendűségében és igazságosságában milliókkal együtt, a Szovjetunióban és külföldön is, nagyon hosszú ideig vakon hitt, tette őt is tönkre, darálta be, kishíján megfosztva az életétől is. A rendszerspecifikus brutalitás tükröződése egy ember életében nem egyedi eset, hiszen a sztálini önkényuralmi rendszernek számos követője volt és van a mai napig is Oroszországban és külföldön is, vagyis a rendszer a mai napig szedi áldozatait.

Irodalomjegyzék

- Alexander, Robert J. (1999): *The Anarchists in the Spanish Civil War* Volume 2. Janus Publishing Company, London.
- Bolloten, Burnett (1989): *La Guerra Civil Española: revolución y contrarrevolución*. Alianza, Madrid.
- Congreso de los EE.UU., Senado, *Scope of Soviet Activity* pp. 3431-3434 (é.n.): In: Bolloten, Burnett (ed.): *La Guerra Civil Española: revolución y contrarrevolución*. Alianza, Madrid: 267-281.
- Costello, John – Tsarev, Oleg (1993): *Deadly Illusions: The KGB Orlov Dossier* Crown. Publishers Inc., New York.
- Expediente personal de SCHWED (ORLOV) No. 32476. In: Volodarsky, Boris (ed.): *Stalin's Agent: The Life and Death of Alexander Orlov*. Oxford University Press, Oxford: 164.
- Howson, Gerald (1996): Los armamentos: Asuntos ocultos a tratar. In: Preston, Paul (ed.): *La República asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*. Ediciones Península, Barcelona: 412-415.
- Hugh, Thomas (1976): *Historia de la Guerra Civil Española*. Círculo de Lectores, Barcelona.
- Hugh, Thomas (2001): *The Spanish Civil War*. Modern Library, New York.
- Krivitsky, Walter (1939): *In Stalin's Secret Service*. In: Bolloten, Burnett (ed.): *La Guerra Civil Española: revolución y contrarrevolución*. Alianza, Madrid: 112-113.
- Olaya Morales, Francisco (2004): *El expolio de la República. De Negrín al Partido Socialista, con escala en Moscú: el robo del oro español y los bienes particulares*. Belacqua, Barcelona.
- Rayfield, Donald (2004): *Stalin and his Hangmen: The Tyrant and Those Who Killed for Him*. Random House, New York.
- URL1: *Ha szerda, akkor #oroszemigráció-Szavinkov, az első számú közellenség*, <https://bit.ly/48caz9O>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 12.
- URL2: Письмо Представителя СССР в Комитете по невмешательству в дела Испании Председателю Комитета Плимуту. Лондон, 23 октября 1936 г. «Известия», 24 октября 1936 г., <https://bit.ly/3taOae8>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 15.

- URL3: Spanish Gold in Moscow *Spanish Civil War*, <https://bit.ly/3GArmYg>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 10.
- Viñas, Ángel (1976): *El oro español en la Guerra Civil*. Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.
- Viñas, Angel: „Un agente estalinista, cerebro del asesinato de Nin” *El País*, 2007. április 22., <https://bit.ly/48dR5kT>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 17.
- Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет (1919): Постановление об Особых Отделах при Всероссийской Чрезвычайной Комиссии № 58., <https://bit.ly/489C9Vc>, utolsó hozzáférés: 2023. 07. 10.
- Ленин В. И. и ВЧК: Сб. документов (1917—1922 гг.) 2-е изд., доп (1987): Политиздат, Москва. *Приказ №169 о создании Иностранного отдела — ИНО ВЧК при Народном комиссариате внутренних дел РСФСР* ИНО ВЧК при Народном комиссариате внутренних дел РСФСР (1921): *Приказ №169 о создании Иностранного отдела*. <https://bit.ly/47Qu4oA>, utolsó hozzáférés: 2023. 07. 10.
- Судоплатов, Павел Анатольевич (1997): *Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы* М.: ОЛМА-ПРЕСС, Москва.
- Шарапов, Эдуард Прокофьевич (2003): *Наум Эйтингон — карающий меч Сталина* СПб.: Нева, Ленинград.

NAUM EITINGON AND THE ACTIVITY OF THE SOVIET SECRET SERVICES IN SPAIN AND MEXICO IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

Naum Eitingon's life and career give an excellent example of the practical implementation of the export of the revolution, an essential postulate of the Bolsheviks' revolutionary theory. In order to achieve the universal victory of the Communist revolution the Soviet government supported movements abroad having the same views and also planned and implemented covert operations in many countries. One of the scenes of these operations was Spain during the Civil War. Eitingon and other Soviet operatives played an active role in stealing and transferring the golden reserve of the Spanish Central Bank to the Soviet Union. Another theater of operation of the Soviet secret services and personally Eitingon's became Mexico, where Leon Trotsky found asylum after he had been expelled from Moscow. Eitingon was a key protagonist in preparing and carrying out the assassination of Stalin's most feared opponent. The aim of the present study is to introduce this person into the Hungarian Hispanist and Latinamericanist historiography where he has been barely noticed up to the current days.

Keywords: General Eitingon, Export of the revolution, OGPU, Spanish golden reserve, Trotsky

BÉKE MINDEN ÁRON

Oroszország ukrajnai inváziója a magyar kormány diskurzusában

Dudlák Tamás

tudományos munkatárs

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Kortárs Arab Világ Központ

ORCID 0000-0003-3650-2590

Dol:

10.15170/PSK.2023.04.02.04

Publikálva: 2023.12.17.

Hivatkozás:

Dudlák, Tamás (2023): Béke minden áron. Oroszország ukrajnai inváziója a magyar kormány diskurzusában. *Pólusok*, 4(2), 56-79.

Támogatói Információk:

A tanulmány a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj 2023 támogatásával készült.

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Deratives 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

Absztrakt

Oroszország 2022-ben indult Ukrajna elleni támadása kihívás elé állította az alapvetően orosz-párti és ukrán-ellenes magyar kormányzati politikát. A háború előtt a magyar kormány a romlatlan Kelet és a hanyatló Nyugat diskurzusát alkalmazta. Feltételezésem szerint ez a keretezés továbbra is a magyar kormány külpolitikai diskurzusának az alapját képezi, mivel a kormányzati kommunikáció a korábbi nyugatellenes diskurzusába beillesztette az orosz-ukrán háború nyomán kibontakozó válságot. Ugyanígy az orbáni magyar külpolitika korábban alkalmazott és hangoztatott elveinek (szuverenitás és nemzeti érdek védelme, pragmatizmus, kölcsönös tisztelet, költséghaszonelv) a kontinuitásáról beszélhetünk.

Kulcsszavak: Magyarország, Oroszország, Ukrajna, diskurzus

Bevezetés

A 2022. február 24-én Ukrajna ellen megindult orosz invázió fordulópontnak tekinthető a modern európai történelemben. Az előzetes figyelmeztetések ellenére az orosz invázió tényleges megindulása sokakat meglepett. Magyarországon ezzel párhuzamosan zajlott a választási kampány, amely a választások napjáig, 2022. április 3-áig tartott. Az új geopolitikai helyzet tehát a választások előtt bő egy hónappal alapvetően változtatta meg a kampány tematikáját. A szomszédban zajló háború a választók problématerképén az első helyre a béke, a biztonság és az Ukrajnával, a háború elől menekülőkkel való szolidaritás kérdését helyezte, a háborúhoz való viszonyulás elkerülhetetlenül a legfontosabb témává vált (Dull, 2022). A választást végül a kormánypártok óriási fölényrel nyerték, történetük legnagyobb arányú győzelmét szerezték meg az először közös listán induló ellenzéki összefogással szemben (Török, 2022). A háború kérdésköre mint alapvetően külpolitikai kérdés – ám számos belpolitikai és identitáspolitikai implikációval – tehát számottevően hozzájárult a belpolitikai viszonyok átalakulásához.

A nyugati világ soha nem látott egységben ítélte el Oroszország katonai agresszióját, és a legtöbb ország aktívan és tevőlegesen is fellépett az ukrán ellenállás támogatása érdekében. Bár elítélő nyilatkozatok a magyar politikai vezetés részéről is születtek, Magyarország mindeddig nem támogatta Ukrajnát fegyverekkel, sőt, több tekintetben és több alkalommal az Európai Unió és a NATO közös fellépését is módosította, illetve késleltette. Ezzel párhuzamosan a magyar kormány továbbra is kiváló kapcsolatokat ápol az orosz vezetéssel. Mindezen politikai cselekvések és az ezt alátámasztó politikai diskurzus miatt Magyarország tehát kivételes esetnek számít a maga „különutas” politikájával a nyugati világon belül.

A magyar kormány ukrániai háborúval kapcsolatos álláspontjának vizsgálata azért is fontos, mert Orbán Viktor Magyarországa az utóbbi egy évtizedben bizonyos ügyekben igazodási pont lett az Európai Unióban, illetve a nyugati világban. E tekintetben Orbán leginkább EU-kritikus, populista, Putyin-párti és bevándorlás-kritikus politikájával hívta fel magára a figyelmet. A rendszer politikai kommunikációja a rendszer stabilitásának egyik legfontosabb forrása, az egyes üzenetek és a belőlük formálódó világkép feltárása segíthet a rendszer támogatottságának okait, működési mechanizmusait megérteni.

A kutatás fókuszai és forrásai

Jelen tanulmány az orosz invázió által felvetett külpolitikai dilemmákkal és annak magyar kormányzati értelmezési lehetőségeivel foglalkozik. Az ukrániai háború jelentős kihívás elé állította az Oroszországgal alapvetően baráti, Ukrajnával viszont konfliktusos viszonyt ápoló magyar kormány politikáját. Alapvető kérdésként merül fel, hogy a magyar kormány miként tematizálta az Ukrajnában 2022 óta zajló háború tényét? Mivel indokolható a magyar kormány Ukrajnával szembeni passzív és az Oroszországgal szembeni megértő álláspontja? Az indokok feltárása érdekében a kormányzati szereplők politikai kommunikációját érdemes megvizsgálni. Feltételezésem szerint azonban a magyar kormány az orosz-ukrán háborúval kapcsolatos értelmezéseit, kommunikációját hatékonyan beépítette korábbi nyugatellenes keretébe, így csupán a korábbi kapcsolatok részleges korrekciójára került sor, vagyis a nyugatellenes diskurzusban folytonosságot lehet megfigyelni.

A kritikai diskurzuselemzés segít feltárni és értelmezni a nyelvi kifejezésmódok mögött rejlő társadalmi-kulturális közeget, hatalmi érdekeket és ideológiákat. Az ideológiai elemzés révén megérthető, hogyan tükröződnek vissza a társadalmi normák és értékek a mindennapos politikai kommunikációban. Míg az ideológia valamilyen kifejtett modern kori eszmerendszert takar (konzervativizmus, populizmus), addig a diskurzus az éppen adott pillanat (esemény vagy jelenség) értelmezését szolgálja. A kritikai diskurzuselemzés a narratívákra, vagyis történetekre, elbeszélésekre, világmagyarázatokra helyezi a hangsúlyt, amelyek kijelölik a diskurzus központi részét. Egy belső logikával bíró narratíva keretrendszer alkot, amely

képes a jelen magyarázatára, víziót kínál a jövőre vonatkozóan, és a politikai célokat kézzelfoghatóbbá teszi a célközönség számára (Dudlák, 2023).

A kritikai diskurzuselemzés különös tekintettel van az olyan nyelvi konstrukciókra, amelyek sajátos jelentéstartalmat kölcsönöznek az értelmezni kívánt eseményeknek, jelenségeknek. Ezek közé tartoznak a különféle állandósult (jelzős) szókapcsolatok. Hogy mélyebb megértést nyerjünk a szövegek társadalmi és kulturális jelentéseiről, érdemes még a diskurzus alakítója által előhívott toposzokra, ismétlődő témákra és motívumokra is figyelmet fordítani.

Mivel alapvetően friss fejleményekről van szó, ezért kevés tanulmány foglalkozott átfogóan Magyarország orosz-ukrán háborúval kapcsolatos álláspontjával, az egyes politikai döntések okaival és az azokat alátámasztó kormányzati diskurzussal. Az egyes részkérdésekre vonatkozóan viszont a sajtó, a közvéleménykutatások, illetve a hivatalos kormányzati kommunikáció bőséges anyagot szolgáltat. Így ez a kutatás forrásbázisként angol és magyar elemző dokumentumokra, jelentésekre és a magyar sajtóban megjelent közlésekre (beleértve a kormány hivatalos sajtóközleményeit is) támaszkodik, és különös hangsúlyt fektet az Orbán-kormány ideológiai hátterének vizsgálatára. Mivel Orbán Viktor nyilatkozatai alapvető szerepet játszanak a rendszer diskurzusának meghatározásában, ennek megfelelően a cikk nagymértékben támaszkodik a miniszterelnököknek a tárgyalt témával kapcsolatos közléseire.

Madlovics és Magyar (2023) tanulmánya a magyar kormány háborúval kapcsolatos politikáját a szerzőpáros által korábban kidolgozott keretrendszerben próbálta elhelyezni. Eszerint az orbáni Magyarország egy maffiaállam, és a politikai elit körül szerveződő klientúra-hálózat gazdasági és ideológiai érdekei magyarázzák a külpolitikai lépéseit is (például az ún. keleti nyitást, illetve az Oroszország iránti elkötelezettséget). Mindezek mellett azonban a tanulmány számos fontos aspektusról (alternatív magyarázatok, egyéb diszkurzív elemek) nem tesz említést, így például a szerzők által alkalmazott értelmezési keretrendszer a geopolitikai tényezőket háttérbe szorítja.

Ádám Zoltán tanulmánya (2023) a geopolitikai tényezők helyett szintén az Orbán- és Putyin-rendszer közti ideológiai hasonlóságból vezeti le a magyar kormány Oroszország irányában megértő álláspontját. A szerző amellet érvel, hogy Orbán a háborút használja hatalmának kiterjesztésére, ez pedig a rendszert közelíti a Putyin-féle autokrata kormányzás mintájához. Meglátásom szerint viszont a háború nem szükséges feltétele annak, hogy Orbán az elmúlt másfél évben folytassa hatalmának megszilárdítását. A 2022. áprilisi fölényes választási győzelem ugyanis elegendő legitimációt ad a kormánynak és lehetővé teszi ennek megvalósítását.

Merabishvili (2023) tanulmánya kimutatta, hogy Orbán orosz-ukrán háborúról szóló diskurzusa összhangban van az Orbán – és a magyar kormány – által használt korábbi diskurzusokkal. A szerző Orbán álláspontját három földrajzi léptékbe sorolja: lokális (Kárpátalja), nemzeti (magyar belpolitika) és globális

(geopolitika). Ez a tanulmány tehát több szempontból is közelít a kérdéskörhöz, és az elmúlt másfél éves időszak kiváló összefoglalását adja. Ugyanakkor a 2022. február óta tartó orosz-ukrán háborúval kapcsolatos orbáni külpolitika nem csupán három perspektívából elemezhető, a helyzet teljesebb megértéséhez a közvélemény szerepét is ki kell emelni, illetve érdemes a Magyarországon fellelhető háborúval kapcsolatos diskurzusok sokrétűségére is rávilágítani.

A tanulmány először az Orbán-rendszer 2022-es orosz-ukrán háború előtti nyugatellenes diskurzusának főbb elemeit tárgyalja. Ezt követően az elemzés részletesen foglalkozik a magyar kormány háborúval kapcsolatos diskurzusának elemeivel, és példákon keresztül mutatja be, hogy a magyar kormány hogyan látja Ukrajna, Oroszország, az Európai Unió, az Egyesült Államok, illetve Magyarország szerepét a háború és az ahhoz kötődő geopolitikai rivalizálásban. A diskurzus elemzését követi azon lehetséges okok és magyarázatok feltárása, amelyek Magyarország orosz-ukrán háborúhoz való viszonyulását meghatározzák. A tanulmány kitekintéssel zárul, amely a magyarországi „különutas” politikai diskurzus és cselekvés lehetséges költségeit és kockázatait veszi számításba.

A nyugatellenes narratíva a háború előtt

A Fidesz-kormányok kommunikációjának egyik legfőbb eleme, hogy állandó „szabadságharcot” folytatnak és ellenpólust képviselnek a „nyugati” állásponttal szemben. Ennek domináns témái és fókuszpontjai 2010 óta többször változtak.

1. Gazdasági: Amikor a Fidesz 2010-ben először került kétharmados többséggel hatalomra, a 2008-as világgazdasági válság káros hatásai álltak a kormányzati értelmezések középpontjában. A „gazdasági szabadságharc” és az unortodox gazdaságpolitika révén az Orbán-kormány kilábalhatott a gazdasági válságból, és egyúttal csökkenthette a nyugati pénzügyintézetektől (IMF, Világbank) való függőségét.

2. Szociális és demográfiai: 2014-től a Nyugattól való kulturális és identitásbeli különbségek hangsúlyozása a migrációs válság 2015-ös kirobbanásával, a „nyugati típusú” multikulturalizmus elutasításával új szintre lépett.

3. Kulturális és életmódbeli: A 4. Orbán-kormány idejére (2018–2022), ahogy a migrációs kérdés láthatósága és relevanciája csökkent, az életmóddal kapcsolatos kérdések (gender, szexuális kisebbségek, „woke” és BLM-mozgalom) kerültek a magyar kormány nyugatellenes diskurzusának középpontjába. Az eddigi témákat összekapcsoló állítás szerint Európa „beteg”, hanyatlóban van, képtelen önmaga demográfiai fenntartására (mivel teret enged bizonyos „devianciáknak” és a migráció szorgalmazása révén az eltérő kultúrájú embereknek), így elvesztette vezető szerepét a globális gazdasági versenyben. E problémák kezelésére a magyar kormány – az európai fősodorról ellentétben – saját konzervatív, nemzeti és keresztény politikai ideológiát és intézkedésrendszert (családpolitika, gyermekvállalás ösztönzése, a

bevándorlás elutasítása, a társadalmi nemek és szerepek konzervatív szemlélete) alakított ki.

4. Egészségügyi és biológiai: A Covid-19 járvány kezelése a Fidesz-kormány számára a nyugatellenes kommunikáció újabb példája volt. Az ellenzéki pártok és az uniós országok közül sokan csak a nyugati országokban kifejlesztett oltóanyagokat fogadták el. A kormány azt tűzte ki célul, hogy minél hamarabb beszerezze az oltóanyagokat, illetve korábban a maszkokat és a lélegeztetőgépeket, ezért részben Oroszországtól és Kínától vásárolta meg ezeket. A Fidesz kommunikációja az ellenzékét az oltásellenesek táborába szorította, az Uniós intézményeket és vakcinabeszerezéseket pedig késedelem és felelőtlenség miatt bírálta. A 2021-es év végére a járványkezelés mint téma fontossága csökkent a választók problématérképén. A közelgő választásokra készülve a kormány megpróbálta a szexuális kisebbségek és a gyermekvédelem témáját előtérbe helyezni, de az ukrajnai háború miatt ezek a témák narratív szempontból háttérbe szorultak (Dudlák, 2023).

5. Politikai, gazdasági és biztonsági: A háború (és az ahhoz kapcsolódó kérdések) új kihívásként, új témaként jelenik meg a Fidesz diskurzusában, amelyben egy sajátos „magyar” világméretű jelenít meg, ugyanakkor a Nyugat és az Európai Unió kritikájának is elegendő teret biztosít. A háború kérdése sok korábban már érintett témát kapcsolt össze. Az alábbiakban a tanulmány ezen sajátos „magyar” álláspont elemeit veszi sorra.

A háborúval kapcsolatos diskurzus elemei

A magyar kormány álláspontjának „fejlődése”

A 2022. február 24-én megindult orosz invázió Magyarországon is meglepetésként érte a politikai döntéshozókat. Orbán február elején Moszkvában tárgyalt Putyinnal, és hazatérve azt nyilatkozta, hogy sikerült a fegyveres konfliktust megelőzni. Az új helyzetben a választások előtt álló kormánypárt néhány napig nem foglalt el markáns álláspontot. Az ellenzék sem alakított ki egyértelmű viszonyulást a kérdéshez, azon kívül, hogy szolidaritásáról biztosította Ukrajnát.

A miniszterelnök első megnyilvánulásaiban „stratégiai nyugalomra” intett (Hirado.hu, 2022), vagyis amellet érvelt, hogy a felfokozott hangulatban a kedélyek lehűtésére, a hirtelen és észszerűtlen reakcióktól való tartózkodásra van szükség. Orbán az Ukrajna elleni totális támadásra távolságtartóan reagált. Alapállítása szerint Magyarországnak ki kell maradnia a konfliktusból, mivel „ez nem a mi háborúnk”, hanem két testvérnép belharcáról van szó.

A kormányzati diskurzus eleinte a háborús veszély, az eszkaláció témája köré épült. Orbán ekkoriban a magyar-ukrán határ mentén személyesen felügyelte a humanitárius és katonai előkészületeket, és kifejtette, hogy „Kárpátalján is lesznek katonai cselekmények, ezért fel kell készülni, hogy kezelni tudjuk ezeknek a

következményeit” (Tóth-Biró, 2022). A magyar határ és általában Magyarország védelmére hivatkozva a miniszterelnök elutasította, hogy a magyar hadsereg katonai felszereléseket vagy akár fegyvereket küldjön Ukrajna megsegítésére. „Az ország most nem tud mások számára katonákat nélkülözni.” – állította (Tóth-Biró és Klág, 2022). Vezető kormánypárti politikusok ugyanígy elutasították azt is, hogy Magyarországon keresztül más országok fegyvereket szállítsanak Ukrajnának. Az érvelés szerint ez ugyanis a veszéllyel fenyegetne, hogy „ezek a szállítmányok erőszakos katonai akciók célpontjává válhatnak” (Mandiner, 2022).

Ahogy a háború a 2022. április 3-ai parlamenti választások legfontosabb témájává vált, úgy a Fidesz-kampányban az ellenzék egyre inkább a „háborúpárti” oldalra sodródott. Ehhez járult hozzá az ellenzéki közös miniszterelnökjelölt, Márki-Zay Péter szerencsétlen kijelentése, miszerint NATO-határozat esetén leendő miniszterelnökként akár magyar katonákat is küldene Ukrajna megsegítésére (Partizán, 2022). A Fidesz kommunikációja ezek után úgy értelmezte a kibontakozó eseményeket, hogy a választás tétje a háború vagy a béke (Gábor és Kovács, 2022). Ahogyan Orbán fogalmazott 2022. március 31-én: „Ha a baloldal nyerne a vasárnapi választáson, akkor azonnal megkezdődnének a fegyverszállítások Ukrajnába.” (Gábor és Kovács, 2022) Orbán Viktor világossá tette, hogy a magyar ellenzék felelőtlen politikája (az Ukrajnának nyújtani kívánt fegyveres segítség) veszélyezteti az Oroszországból érkező magyarországi kőolaj- és földgázellátást, illetve az energiahordozók árának alacsonyan tartását (Tóth-Biró, 2022). Szijjártó Péter külügyminiszter 2022. március 30-ai nyilatkozata szerint létrejött az együttműködés Zelenszkij és Márki-Zay Péter között, és az ukrán elnök a magyar választások eredményének tükrében várja a fejleményeket (Barnóczky, 2022). Erre az értelmezésre erősített rá Orbán Viktor a 2022. április 3-án tartott választási beszédében, amelyben szarkasztikusan még az ukrán elnököt is a Fidesz-kampány ellenlábásának nevezte (HírTV, 2022).

A kormányzati kommunikáció már a háború legelején szembe állította egymással az Ukrajnával való szolidaritást és a magyarok anyagi jólétének fenntartását. Ebben a dilemmában a Fidesz-kommunikáció gyakorlatilag két áldozatot tett mérlegre (Merabishvili, 2023: 7): az ukránok áldozatvállalását a hazájukért vívott harcban, valamint a magyarok anyagi áldozatvállalását a háború negatív következményeiért (pl. energiaáremelkedés). A dilemma hamar eldőlt a magyarok anyagi érdeke javára: a kormány kifejtette, hogy „Nem hagyjuk, hogy a háború árát a magyar családokkal fizettségük meg.” (Orbán, 2022a) A döntéshez a morális felmentést az az érv adta, hogy „Nem tudunk segíteni úgy, hogy tönkre tesszük magunkat.” (Kormány, 2022) A kijelentés arra utal, hogy Ukrajna fegyveres megsegítése esetén nem valószínű, hogy Magyarország továbbra is kap Oroszországból földgázt, emiatt pedig gazdasági válságba kerül és képtelenné válik Ukrajna további támogatására. (A magyar támogatás a kezdetektől fogva egyébként kimondottan a humanitárius segítségnyújtásra szorítkozik.)

Ahogy az Ukrajnának nyújtott nemzetközi katonai segítyezés egyre komolyabb méreteket öltött, Orbán a választási kampányban alkalmazott populista polarizációs technikát a nemzetközi térbe emelte (Merabishvili, 2023: 9), így a kormánypárti diskurzusban a magyarországi ellenzéket és az Ukrajnát fegyverrel támogató országok körét a „háborúpárti” megnevezéssel illették, amelyek „háborús pszichózisban” élnek, és elveszítették józan ítélőképességüket. Ennek a tendenciának a folytatásaként a 2022 októberében indított plakátkampány az Oroszország elleni szankciókat Brüsszel Magyarország elleni bombáihoz hasonlította, azt sugallva, hogy a Nyugat gazdasági háborút folytat Oroszország ellen, ami a magyar gazdaság érdekeivel szembe megy. Hogy a témát a köztudatban tartsa, 2023 nyarán a kormány újabb plakátkampányt indított a „háborús ellenzékről”.

A háború kezdete óta eltelt időszakban a kormányzati diskurzus folyamatosan fenntartotta a háborút mint témát, amely mindent átfogó módon magyarázza a világ történéseit. A közvetlen biztonsági fenyegetés csökkenésével a „háborús szankciók” váltak központi elemmé, amelyek a kormányzati kommunikációban egyedüli magyarázatként szolgáltak a növekvő inflációra és energiaárakra. Bár az infláció már a háború előtt is lényegesen megemelkedett, a Fidesz kommunikációja „háborús inflációról” kezdett beszélni annak érdekében, hogy saját kormányzati felelősségéről külső tényezőkre terelje a figyelmet (Merabishvili, 2023: 7). A „békepártisággal” és a béke hirdetésével ellentétes módon a kormányzati kommunikáció folyamatosan a háború eszkalálódásának lehetőségét sulykolja. Ez az emberek elemi félelmére és bizonytalanságérzetére alapozó állítás jól megágyaz annak az érvnek, hogy minden negatívum visszavezethető a szomszédban zajló háború miatti „rendkívüli időkre”. Ilyen értelemben a kormány által említett nyugati háborús pszichózis alapuló kommunikáció a magyar kormány esetében is megállja a helyét. Minél több és minél fejlettebb fegyvert küld a Nyugat Ukrajnába, annál inkább megnő az eszkaláció veszélye (MacMillan, 2023). A frontvonalak megmerevedése óta a kormányzati kommunikáció szerint a legfőbb háborús veszélyt az ukrán hadsereg „túlnyerése” jelenti, amelyre az orosz hadsereg taktikai atomfegyverek bevetésével reagálhat. Ez az érvelés az Oroszország vonatkozásában jól ismert, „ne bősítsd fel a medvét” toposzba illeszkedik.

Az Ukrajnáról és Oroszországról szóló érvelés

Az Ukrajnáról szóló magyar kormányzati diskurzus csak minimálisan szolidáris, amennyiben elismeri Ukrajna területi szuverenitását, illetve azt, hogy ez a területi szuverenitás sérült Oroszország katonai beavatkozása nyomán. Másrésztől Ukrajnára a magyar kormány a vélelmezett „magyar érdekek” szemüvegén keresztül tekint eszerint a magyar kormány a magyar érdekeket képviseli, ezért a magyarok oldalán van, nem az ukránokén és nem is az oroszokén. Orbán úgy véli, ahogy a magyarok,

úgy az ukránok is saját hatáskörben dönthetnek arról, hogy háborúznak-e vagy sem.¹ „Megértjük, hogy az ukrán államfő az ukrán érdekeket képviseli, de másoknak is meg kell értenie, hogy mi a magyar érdekeket képviseljük.” (24.hu, 2022) Mivel az ukránok a háború mellett döntöttek – szól az orbáni érvelés – az a céljuk, hogy minél több országot vonjanak be a saját küzdelmük támogatására. „Az a mondat, hogy majd [az oroszok] Ukrajnánál nem állnak meg, egy gyenge, de érthető ukrán propagandamondat, amit én megértek, mert az ő céljuk, hogy bevonjanak bennünket.” (Orbán, 2022b) Oroszország Orbán szerint nem elég erős ahhoz, hogy a NATO-t közvetlenül megtámadja, ezért Ukrajnában meg kell állnia (Orbán, 2023a).

2022. március 3-án a magyar kormányfő kifejtette, hogy „A magyar taktikai gondolkodás lényege viszont az, hogy az oroszok és Magyarország között legyen egy kellően széles és mély terület. Ma ezt a területet Ukrajnának hívják.” (Orbán, 2022c) Ezen orbáni geopolitikai értelmezés² szerint Ukrajna a nagyhatalmi játszmák küzdőtere, végső soron pedig egy pufferállam, amely elválasztja a Nyugatot Oroszországtól.

Az Ukrajnáról szóló diskurzus a minimális szolidaritás és a magyar érdek érvényesítése mellett degradálja az ország jelentőségét, tagadja, hogy annak bármilyen önálló döntéshozó képessége lenne. Eszerint a háború hosszú hónapjai alatt Ukrajna a gyakorlatban elveszítette szuverenitását, mivel csak a külső támogatások éltetik, azok nélkül az állam és a hadsereg is összeomlana (Orbán, 2023a). Ráadásul Ukrajna a támogatások miatt – amelyek folyósításában Magyarország nem jeleskedik – költségtételként jelenik meg a magyar kormány számára, amelyet nem kíván megfizetni. Például Oroszországgal szemben „Ukrajna nem energiaforrás, ők a mi energiánkat fogyasztják.” (Orbán, 2023a) A magyar kormány megítélése szerint az Ukrajnába történő nyugati befektetés nem is fog megtérülni, mert, „Oroszország célja, hogy Ukrajnát egy kormányozhatatlan ronccsá tegye, hogy a Nyugat ne tarthasson rá igényt... Olyan, mint Afganisztán... a senki földje.” (Dreher, 2023) Mellesleg a harcok beszüntetésével Ukrajna is jobban járna, mivel elkerülné a további emberi és anyagi áldozatokat – hangzik a javaslat.

A magyar kormány Oroszországról kialakított álláspontja többnyire semleges vagy enyhén pozitív. A kormányhoz kötődő sajtóban és nyilvánosságban azonban egészen pozitív, egyértelműen oroszpárti hangokat is találunk. A kormánypárti médiatermékekben nyilatkozó szakértők állandóan kiemelik az ukrán hadsereg gyengeségét (Origo.hu, 2022), miközben az orosz veszteségek mértékét csökkentik. Gyakoriak a Zelenszkij elnök elleni személyes támadások (YouTube, 2022),

¹ Ez a vélemény nem veszi figyelembe, hogy Ukrajna egy megtámadott ország, így – legalább bizonyos mértékig – háborúzni kényszerül.

² John Mearsheimer, a Chicagói Egyetem realista nemzetközi kapcsolatok professzora is osztja ezt a nézetet (Merabishvili, 2023: 8).

amelyek kiegészülnek a nyugati, Ukrajnát támogató vezetők elleni kirohanásokkal, és a nyugati vezetők „háborús pszichózisának” kritizálásával.

Miközben Ukrajnát önmagában gyengének írják le, amely a felőrlő háborúban lassan minden erejét elveszíti, Oroszországgal kapcsolatban a magyar kormány az oroszokkal kapcsolatos régi toposzokat eleveníti fel. Eszerint a támadó fél lassan fejlődik fel, eleinte lomhán mozog, de amint nyomás alatt van és kibontakozik, óriási a teherbírása és az ereje (Dreher, 2023). Az idő tehát az oroszoknak dolgozik, ezért bár Ukrajna rövid távon érhet el lokális sikereket, hosszú távon a győzelem nem lehetséges. Mindezekből következik, hogy a magyar kormány szerint az egyetlen megoldás az azonnali fegyverszünet, és a konfliktus tárgyalásos úton történő rendezése, amely végül békéhez, egy NATO-Oroszország szintű új európai biztonsági architektúra létrehozásához vezet.

A világrend megváltozásáról

A magyar kormány értelmezésében a járvány és a háború kitörése a bizonytalanság korának beköszöntét jelzi. Orbán szerint egyrészt a háború céljait a résztvevő felek részéről stratégiai homály fedi (Orbán, 2023b). Másrészt a háború az eszkalálódás veszélyével fenyeget, még akkor is, ha a kezdeti orosz invázió után az egy Ukrajnán belüli, jól körülhatárolt, lokális konfliktussá alakult. Azonban a hatásait tekintve – ellenben a 2014-es és 2015-ös ukrajnai háborúval – nem sikerült a negatív globális hatásokat csökkenteni, mivel Ukrajnát számos állam nyíltan támogatja, amivel pedig elindult egyfajta tömbösödés (Orbán, 2023). A miniszterelnök politikai tanácsadója, Orbán Balázs szerint Magyarország külpolitikai érdeke az összekapcsoltság („konnektivitás”) fenntartása a nemzetközi kapcsolatokban, vagyis a kölcsönös előnyökön nyugvó kapcsolattartás minden féllel, a blokkosodás megakadályozása. Az érvelés szerint, ha nincs Kelet-Nyugat ellentét, akkor Magyarország központi, közvetítői pozícióval rendelkezik a „két világ” között, ha viszont ezek között konfliktus van, akkor Magyarország a perifériára szorul (második világháborúban a német, a hidegháborúban a szovjet perifériára, ma pedig a NATO határán Oroszországgal szemben).

Az orosz-ukrán háború a magyar kormány értelmezésében érdekek és befolyási övezetek összecsapásaként írható le, egy új, rendszerszintű háborúként a kialakuló multipoláris világrendben (MCC, 2023). Ebben a változó világban a Nyugat a globális befolyását igyekszik fenntartani, miközben a felemelkedő Kína az egyik legnagyobb haszonélvezője a háborúnak (Oroszország közép-ázsiai meggyengülése, Oroszország erősödő kínai orientációja miatt, illetve amiatt, hogy az Egyesült Államok figyelmét részben leköti Ukrajna védelme).

Az Európai Unió és a háború kérdésköre a kormányzati diskurzusban

A magyar miniszterelnök már a háború előtt is azon az állásponton volt, hogy a versenyképes Európai Unió alapja, hogy „történelmi szerződés” jöjjön létre Oroszországgal és Törökországgal (Orbán, 2017), vagyis Európa határai mind migrációs, mind pedig energiapolitikai szempontból biztosítva legyenek. Nemrégiben ezt az igényt az alábbi módon fogalmazta meg: „Meg kell találnunk a módját annak, hogy együtt tudjunk élni egy olyan nagy, veszélyes hatalommal, mint a szomszédunkban lévő Oroszország.” (Orbán, 2023b) Orbán szerint az „együttélés” problémájának gyökere, hogy a NATO folyamatosan keleti irányba bővült, az egykori Varsói Szerződés, illetve már a szovjet utódállamok területén is (Baltikum). A NATO eszerint nem volt tekintettel Oroszország legitim biztonsági követeléseire. A tárgyalások emiatt megszakadtak, és ez 2022-ben háborúhoz vezetett (Nótin, 2022).

A támadásra adott reakcióként bevezetett Oroszország elleni szankciók idővel egyre több szektort érintettek, a magyar kormány pedig kritizálni kezdte ezt a politikát. A magyar kormányzati kommunikáció szerint Európában háborús és szankciós hisztéria³ ütötte fel a fejét, a Nyugatot – mint korábban más kérdésekben már számos alkalommal – azzal vádolták, hogy irracionálisan viselkedik (MCC, 2023). Orbán szerint az Európai Unió szereptévesztésben van, mivel „az Európai Uniónak nem az oroszok vagy az ukránok oldalára kell állnia, hanem Oroszország és Ukrajna közé.” (Nótin, 2022) Ezzel szemben Magyarország racionális, mert nem áll háborúban és „távolabbról” szemléli a helyzetet (Orbán 2023a). Ráadásul a kormánypárti kommunikációban az is elhangzik érvként, hogy a magyar kormány azért képviselheti a magyar érdekeket, mert széleskörű támogatottság áll mögötte, míg más nyugati kormányok koalíciós, lobbi- és intézményes kényszerek között kénytelenek működni, így nem alakíthatnak ki minden kérdésben népszerű vagy egyértelmű álláspontot.

Az energiahordozókat (kőolaj, földgáz) érintő szankciók bevezetését követően elindult annak kommunikálása, hogy a szankciók kudarcot vallottak. „Lábon lőttük magunkat”, mert a szankciók állítólag Oroszországnak kevésbé, az Unió országainak viszont nagyobb gondot okoztak. A magyar kormány értelmezése szerint az infláció a háború miatt magas egész Európában. Olyan állandó jelzőket vezettek be a jelenség megmagyarázására, mint a „szankciós infláció”, vagy a „háborús infláció” Mivel a kormányzati kommunikáció erőteljesen a szankciók ellen buzdít, a kormánypárti szavazók fele úgy hiszi, hogy a magyar kormány egyáltalán nem szavazta meg az Európai Unió által Oroszország ellen bevezetett szankciókat (Politicalcapital, 2022).

³ Lásd a Nyugat túlkapasait Oroszország, az orosz emberek (pl. sportolók) mozgásának korlátozásáról, légterek és kereskedelmi kapcsolatok lezárásáról, az orosz kultúra cenzúrájáról (Hegyi, 2023).

Orbán hagyományos, évente tartott tusnádfürdői beszédében 2022 nyarán kijelentette, hogy jelenleg a Nyugat gazdasági és hatalmi teljesítménye hanyatlak, és ennek egyik bizonyítéka az orosz-ukrán háború, illetve az orosz nyersanyagokról való leválás (Orbán, 2022b). A miniszterelnök szerint az ukrajnai háború bebizonyította, hogy a Nyugat képtelen az akaratának érvényt szerezni, amennyiben képtelen volt „világegységet” létrehozni Ukrajna mellett és Oroszország ellen. Az Európai Unió nem tud világpolitikai tényező lenni, mert még saját határait sem tudja megvédeni, és a saját határain zajló konfliktusok rendezéséhez sem elég erős.⁴ Ezek a gondolatok a Nyugat hanyatlásának korábban is alkalmazott toposzába jól beleillenek.

A „kollektív Nyugat” részeként az Egyesült Államoknak a háborúban játszott aktív szerepe megkérdőjelezhetetlen. A magyar kormányzati diskurzus az Egyesült Államok és az Európai Unió vonatkozásában azonban fontos megkülönböztetéssel él: Európának nem érdeke a háború – ellenben az Egyesült Államokkal, amelyik mind katonailag, mind gazdaságilag hasznot húz belőle. Orbán Mearsheimer realista értelmezéséből indul ki, amikor azt mondja: „nem hibáztatom az amerikaiakat, mert az oroszán húst eszik. Nem elvárható tőle, hogy legeljen.” (Orbán, 2023b) Európának az amerikai hegemoniáról való leválásra, „stratégiai autonómiára” van szüksége, vagyis az Egyesült Államok érdekeitől függetlenül kell érdekeinek hangot adnia (Orbán, 2023b).

A magyar kormány szerint az Egyesült Államok elég erős lenne ahhoz, hogy nyomást fejtessen ki Oroszországra, és véget vessen a háborúnak (Orbán, 2023a). Mivel Oroszország biztonsági garanciákat szeretne, ezeket csak az Egyesült Államok képes biztosítani. Így valójában nem Ukrajnán múlik a háború folytatása, hanem a washingtoni döntéshozókon. Orbán Viktor többször is kifejtette azon véleményét, miszerint Donald Trumpnak az elnöki székbe való visszatérésével a háború véget érhet. Ehhez képest a jelenlegi amerikai vezetés Magyarországot a Ukrajna támogatójaként szeretné látni.⁵

A békéről

A magyar kormány a kezdetektől fogva azt hirdeti, hogy a háború folytatása helyett a résztvevő feleknek a békére kellene törekedniük. A vérontás és a pusztítás befejezésére érdekében először fegyverszünetet kell kötni, amit béketárgyalások követnek. A magyar kormány már a háború elején felajánlotta, hogy szívesen közvetít a felek között, és ennek érdekében sem a fegyverszünet, sem pedig a béke megkötése előtt nem köt a tárgyalásokhoz semmilyen előfeltételt. Így a béke követeléséből hiányzik

⁴ Bár a kormányzati diskurzus a Nyugat gyengeségét említi a háború kapcsán (kihívást intéztek ellene, nem volt képes megakadályozni a háborút), valójában éppen a háború miatt a Nyugat korábban nem látott mértékben tömörült egységbe és erősödött meg Oroszország hatalmi törekvéseinek ellenállva.

⁵ Az Egyesült Államok jelenlegi magyarországi nagykövete, David Pressmanra utalva Orbán Viktor elmondta, hogy a nagykövet feladata, hogy „belepréssze” Magyarországot a háborúba.

Oroszország felelősségre vonásának az igénye.⁶ A tárgyalások nyitottak, azoknak a kereteit a nagyhatalmak bevonásával kell meghatározni. Ekképpen a tárgyalások vége akár az is lehet, hogy Ukrajna teljes területi szuverenitása nem áll vissza. A kormány érve szerint „békepártiság” nem jelenti az oroszpártiságot, hanem a béke – minden háborút lezáró – elkerülhetetlen közös célként fogalmazódik meg.

Magyarország önmagában „nem elég erős Európában ahhoz, hogy az eseményeket a béke irányába terelje.” (Orbán, 2023a) Idővel ki kellene alakulnia egy háborúellenes nemzetközi koalíciónak, amely a „békepárti” országokat tömöríti. A magyar kormány meggyőződése szerint „a magyar felfogás csak Európában kivétel,⁷ a világban általános” (Orbán, 2023c), így Magyarország a „csendes többség” pártján áll. A világban többen vannak olyanok, akik a békét támogatják és bár hangjuk halkabb, mint a háborút pártolóké, Magyarország a nemzetközi diplomáciai fronton őket is képviseli. A helyzetnek ez az értelmezése populista dichotómiára épít, miszerint a békére törekvő államok és emberek – élükön Magyarországgal – szembe szállnak a háborút szító globális elittel (a Nyugattal). A béke felé mutató nagyhatalmi szándék hiányában azonban Budapest diplomáciai erőfeszítései arra korlátozódnak, hogy teret adnak a békéről szóló egyeztetéseknek. Ennek keretében értelmezhetők az olyan események, mint az MCC Budapest Peace Forum (MCC, 2023).

Okok és magyarázatok

Az alábbiakban azokat a tényezőket veszem számításba, amelyek részben magyarázhatják, hogy a magyar kormány a diskurzusában miért alakított ki Ukrajnával szemben passzív, illetve negatív, valamint Oroszországgal szemben megértő álláspontot?

A közvéleményre hangolva

A magyar kormánynak a háborúval kapcsolatos álláspontja a közvéleményt követi úgy, hogy interakcióban áll vele, így részben maga is alakítja a közvéleményt. A háború kérdését a Fidesz 2022 márciusában olyannyira sikeresen tematizálta, hogy története legnagyobb győzelmét arathatta az első alkalommal közös miniszterelnökjelöltet állító ellenzék felett. A Fidesz támogatottsága még a választásokat követően is magas szinten stabilizálódott, a háború elmúlt másfél évében gyakorlatilag alig változott. Ez részben annak az alternatív és kormányképes politikai erő hiányának is

⁶ Az érvelés szerint a tárgyalási csatornák nyitva tartásához az ellenoldal irányában jóhiszeműséggel kell viselkedni. Ez magyarázza a magyar kormány vonakodását, hogy Putyint háborús bűnösnek nyilvánítsa. Ha normatív alapon elítélnék őt, az kizárná a békés rendezés lehetőségét a putyini Oroszországgal (Orbán, 2023a).

⁷ Európában Magyarország mellett a békés rendezés másik szorgalmazója a Vatikán.

köszönhető, amely az ellenzék 2022. áprilisi megsemmisítő vereségének következménye. Elemzői körökben konszenzus uralkodik arról, hogy a Fidesz-kormánynak a háború kérdéskörében elfoglalt álláspontja a párt szavazóbázisán túli támogatottságnak örvend.

A magyar közvélemény egy 2022 szeptemberében készült felmérés szerint meglehetősen megosztott Oroszország megítélésében. A kormánypártiak jellemzőbben pozitívabban viszonyulnak Oroszországhoz és negatívabban Ukrajnához, míg az ellenzéknel éppen ezzel ellentétes trend figyelhető meg (Ivanov és Laruelle, 2022: 23). Egy 2023. márciusi felmérés szerint a magyar társadalom többsége elutasítja mind az Oroszországgal, mind pedig az Ukrajnával fenntartott szoros kapcsolatokat. A két ország megítélésében eltérés van a kormánypárti és az ellenzéki szavazók között: a Fidesz-támogatók 46%-a szerint Ukrajna, az ellenzékiek kétharmada szerint pedig Oroszország jelent veszélyt Magyarországra (Bíró-Nagy et al., 2023: 8). A magyar lakosság egyharmada egyetért Oroszország Ukrajna elleni támadásával. Ez a meglehetősen magas arány nem elegendő ahhoz, hogy a magyar kormány a közvélemény „felhatalmazására” támaszkodva deklaráltan orosz-párti politikát folytasson (Ivanov és Laruelle, 2022: 14). A magyar közvélemény sokkal inkább valamilyen nyugati és keleti befolyásoktól mentes pozíciót támogat az ország számára (Ivanov és Laruelle, 2022: 20). A magyarok számára az ország szuverenitásának megőrzése az egyik legfontosabb külpolitikai cél (Bíró-Nagy et al., 2023: 7).

A diplomáciai kapcsolatok Magyarország és Oroszország között a háború ellenére is megmaradtak. A külügyminiszterek többször is személyesen egyeztettek az ENSZ-ben vagy éppen Moszkvában orosz diplomatákat nem utasítottak ki Magyarországról (Panyi, 2022). A magyar külpolitikai vezetés számára ugyanakkor mindkét háborúban álló ország vezetőjével való találkozó problémás lehet a magyar közvélemény szempontjából.⁸ Putyin elnök elutasíthatósága kimondottan magas a magyar közvéleményben (69%), miközben a kormánypárti szavazók 74%-a Zelenszkij elnökről van kedvezőtlen véleménnyel (Bíró-Nagy et al., 2023: 17). Miniszterelnöki és külügyminiszteri szinten nem történt hivatalos látogatás Ukrajnában a háború kezdete óta, sőt, Orbán és Zelenszkij is csak egy rövid időre találkozott személyesen Brüsszelben 2023 februárjában.⁹

2023 márciusában a magyarok többsége (57%) egyetért azzal, hogy az Európai Unió pénzügyi támogatást adjon Ukrajnának, ám azzal, hogy ebben Magyarország is részt vegyen, már kevesebben (33%) értenek egyet. Az Európai Unió által adandó katonai támogatást csak 23% támogatja, és még kevesebb (14%) azok aránya, akik szerint ehhez Magyarországnak is hozzá kellene járulnia (Bíró-Nagy et al., 2023:

⁸ Ennek ellenére 2023. október 17-én egy kellemetlenre sikerült találkozó történt Orbán és Putyin között Pekingben (Mizsur, 2023).

⁹ Ekkor történt, hogy Orbán Viktor egyedülként nem tapsolt a Zelenszkijt üdvözlő európai vezetők közül (Presinszky, Rostás és Kávai, 2023).

10). A magyar társadalom 44%-a úgy véli, hogy az Oroszország elleni szankciók az Európai Uniónak fájnak jobban, illetve 33% szerint azonos mértékben rosszak az Európai Uniónak és Oroszországnak (Bíró-Nagy et al., 2023: 12).

A kárpátaljai magyar kisebbség – a nacionalizmus szerepe

Magyarországnak az Ukrajnával való viszonya a független Ukrajna kialakulása óta sosem volt igazán pozitív, ám az utóbbi években a két ország kapcsolattörténetének kétségkívül a legproblematisabb időszakát éli. A legfőbb feszültségforrás a kárpátaljai magyarság, amely nagyjából 130 000 főre tehető (Tátrai et al., 2018). 2017 szeptemberében a kisebbségi nyelvhasználatot az iskolákban korlátozó nyelvtörvényt¹⁰ vezették be Ukrajnában, amelyre Magyarország teljes elutasítással reagált. A magyar kormány erre az intézkedésre hivatkozott, amikor megvétózta a NATO–Ukrajna Bizottság ülésének összehívását 2017 végén, majd 2018 végén is (Index, 2022). Magyarország azóta is blokkolja az Ukrajna és a NATO szorosabb együttműködését szorgalmazó terveket. Míg a magyar kormány Ukrajna NATO-tagságát nem támogatja, addig 2022 márciusában támogatását fejezte ki Ukrajna Uniós-tagságát illetően (Tóth-Biró, 2022), bár 2023 közepén és végén már ezzel ellentétes vélemények domináltak.

Orbán 2022. március 28-ai interjújában arról is említést tett, hogy népességarányosan Magyarország fogadja be a legtöbb ukrainai menekültet. A menekültek befogadása és a segélypolitika kiterjesztése leginkább a kárpátaljai magyarok befogadása és megsegítése miatt fontos. A magyar kormány képviselői több alkalommal hangsúlyozták, hogy Magyarország történetének legnagyobb humanitárius segélyprogramja zajlik. A program túlnyomórészt a kárpátaljai területekre irányul, ahová a harci események nem értek el (Orbán, 2022d).

A kárpátaljai magyarok tehát az Orbán-kormány háborúval kapcsolatos diskurzusában átpolitizálódtak (Merabishvili, 2023: 2). Gyakran elhangzó érv, hogy bár Magyarország nem támogatja fegyverrel Ukrajna harcát, a magyarok mégis vérrel fizetnek a háborúért (a kárpátaljai magyarok besorozása révén). Ezzel szemben Ukrajna fegyveres támogatói nem vállaltak ilyen áldozatot, mégis kritizálják Magyarországot elégtelen mértékű szerepvállalásáért (Orbán, 2022b). A kormányzati diskurzus szerint tehát valójában egyik nép sem vállal olyan áldozatokat Ukrajnáért, mint a magyar.

A határon túli nemzeti kisebbség tekintetében érdekezésszerű mutatható ki Magyarország és Oroszország között, amely utóbbi az ukrainai orosz lakosság

¹⁰ Az Ukrajnában élő kisebbségek által használt nyelvekkel kapcsolatosan a törvény kötelezővé tette az ukrán nyelv használatát az állami intézményekben, az oktatásban, az igazságszolgáltatásban és az állami dokumentumokban.

elnyomására hivatkozva lép fel az ukrán állam ellen.¹¹ Ez a nacionalista diskurzus az Ukrajnával való feszült viszonyt helyezi előtérbe, míg az Ukrajnában élő magyarok helyzetének tényleges megoldása háttérbe szorul. Ez utóbbi kérdés rendezésére a jelen konfliktusos viszony közepette ugyanis kétségtelenül nincs lehetőség. Valamiféle megoldás a magyar kisebbségek helyzetét illetően akkor jöhetne létre, ha Magyarország partneri viszonyban állna Kijevvel, valamint szövetségeseinek tudhatná Romániát, Szlovákiát és Lengyelországot az orosz-ukrán háború kérdésében. Ezek az országok együttesen tudnának lobbizni az ukrainai magyar kisebbség sérelmeinek kezeléséért.

Anyagi érdekek

Az Oroszországgal fenntartott pozitív kapcsolatokhoz komoly anyagi érdek fűződik (Spike, 2023). Belpolitikailag Orbánnak szüksége van az Oroszországgal kialakított és a rendszer alapjait jelentő gazdasági (energiapolitikai) együttműködésre. A magyar földgázbehozatal 95 százaléka, a teljes magyar energiaellátás 20–30%-a függ az orosz földgáztól, miközben a magyar kőolajimport 64 százaléka szintén Oroszországból érkezik (Szabó, 2022). Szijjártó Péter külügyminiszter a háború előtt, 2021 őszén 15 évre szóló földgázszállítási megállapodást kötött az orosz Gazprommal, amely immár Ukrajnát elkerülő útvonalon szállítja a földgázt Magyarországra (Tóth-Biró, 2022). A háború idején ezt a szerződést módosították, de a Gazprom tartja magát a szállításokhoz. A fosszilis energiahordozók mellett az atomenergia területén 2014-től kezdve jelentős együttműködés létezik a két ország között. A paksi atomerőmű rehabilitációját és bővítését ugyanis az orosz Roszatom végzi, bár a projekt megvalósítása komoly késésben van.

A magyar kormánynak az Oroszországgal való kapcsolatok megszakításával szembeni általános motivációja a nemzetközi kapcsolatok tranzakciós szemléletén alapul. Mivel Magyarországnak meglévő szerződése van az orosz földgáz és kőolaj vásárlására, a kormánynak nem áll szándékában ezt a jövedelmező üzleti kapcsolatot módosítani, vagy a szerződést Ukrajna érdekében felrúgni, főként úgy, hogy a magyar közvéleménynek jelentős fenntartásai vannak Ukrajna anyagi vagy fegyveres támogatásával kapcsolatban. Elképzelhető, hogy a keleti kapcsolatok általában, Oroszország pedig kiemelten lehetőséget teremt a kormánytól függő gazdasági klientúra üzleti lehetőségeinek kiterjesztésére is. Így ezek a szereplők orosz együttműködésben (finanszírozással) olyan projekteken vehetnek részt, amelyekben a korrupciós lehetőségek magasabbak, mint az Európai Unió által biztosított

¹¹ Ugyanakkor a lengyel kormány nem így fogja fel az Ukrajnában élő lengyel kisebbség helyzetét, hanem ezen a kérdésen a háború miatt felülemelkedik.

források elosztása körül (Madlovics és Magyar, 2023: 20). Ennek következtében az Oroszországnak tett szívességek ezeket az üzleti lehetőségeket gyarapíthatják.¹²

Oroszország regionális jelentősége

Orbán háborúval kapcsolatos megközelítése két irányt tart szem előtt: egyrészt abból indul ki, hogy Oroszország valamilyen formában (ha nem is nagyhatalomként, de regionális hatalomként mindenképp) a háború befejezése esetén is megmarad (Orbán, 2022c), ezért szükséges a Moszkvával folyamatosan fenntartott jó (munka)kapcsolat. Az Európai Unió és Oroszország közötti stratégiai együttműködés új formájának kialakítása, egy új európai biztonsági architektúra felépítése a háborút követően elkerülhetetlen (Nótin, 2022). Másrészt viszont a magyar kormány is tett fontos lépéseket Ukrajna megsegítése érdekében (menekültek befogadása, humanitárius segélyek, szankciók megszavazása), bár ez kétségtelenül elmarad az európai fősodor által elvárt mértéktől.

Széles körben elterjedt feltételezés, ám nem bizonyítható, hogy Orbán Putyin „lekötelezettje”, olyannyira, hogy eszerint az oroszpartí álláspont feladása Orbán hatalmának végét jelentené. Ennek kapcsán leginkább arra szoktak utalni, hogy az orosz hírszerzés állítólagosan olyan információk birtokában van a magyar vezetéséről, amely ez utóbbit sakkban tartja (Dezső, 2022).

Egyesek szerint ideológiai kapcsolat is van a két vezetés között, minthogy Orbán és Putyin rendszere közel azonos eszközöket alkalmaz a rendszer kiépítésére és fenntartására. Komoly különbség mutatkozik azonban az alkalmazott politikák és hatalomtechnikai lépések jellegében (erőszak, megfélemlítés). Ezért ezeknek a hasonlóságoknak korlátozott jelentőséget tulajdonítok abban, hogy a két vezetés között az utóbbi egy évtizedben szívélyes viszony alakult ki. A személyes motivációt inkább másfelől közelíteném meg: a nyugati országokban egyre inkább elszigetelődő Orbán számára a keleti országok, köztük pedig kiemelten Oroszország az a hely, ahol a háború előtt szívesen látták, az orosz elnökkel pedig rendszeresen találkozhatott anélkül, hogy állandó kritikával kellett volna szembenéznie.

Az alkupozíció javítása Nyugaton

Egy lehetséges magyarázat Magyarország „különutas” politikájára az is, hogy az orosz-ukrán háború ügyében alkalmazott folyamatos visszakoázásokkal a magyar

¹² Ezen érvelés fényében nyerhet értelmet a magyar kormánynak az a lépése, hogy az orosz ortodox egyház vezetőjét, Kirill pátriárkát az Európai Unió vegye le a szankcionálandó személyek listájáról. Gyakorlatilag arról van szó, hogy Orbán ezzel a politikai gesztussal a későbbi alkupozícióját javítja Putyinnal szemben, mivel politikai szívességeit később beváltható gazdasági előnyökre cseréli (Kálnoky, 2022).

kormány jobb alkupozícióba kerülhet az Európai Unióban más ügyeket illetően¹³ (Tamma, 2022). Mivel Magyarország Ukrajnával szemben passzív, semleges, sőt, olykor retorikailag elítélő politikát folytat, amint a magyar kormány mérsékli álláspontját (például az egyhangúság érdekében megszavazza a szankciós csomagokat), lehetősége adódhat más területen kompenzációt kérni (például szankciók alóli kivételek). Ez a magatartás alapvetően az alkudozás és zsarolás logikájára épül, ugyanakkor jelentősen akadályozza az Európai Unió és a NATO egységes fellépését Oroszországgal szemben.

A kormánynak a fősodorról szembeni álláspontja a belpolitikai figyelem elterelését is szolgálja. A magyar demokrácia állapota miatt ugyanis a kormány bizonyosan kritikára számíthat egyes nyugati országok és az Európai Unió intézményei részéről. E tekintetben az Orbán-kormány tehát emelte a tétet, és egy további konfliktust, érdekütközést állított az Európai Unióval való viták keresztútjába. Így a magyar kormány a háború kérdésében elfoglalt pozícióját mintegy „narratív pajzs-ként” használhatja,¹⁴ és azzal érvel, hogy az Unió Magyarországot valójában az orosz-ukrán háborúban követett „különutas” politikájáért bünteti, nem pedig a demokráciát és jogállamiságot érintő problémák miatt.

Mivel az Oroszország és Ukrajna közti konfliktusban aktív harcok nem tartathatók fenn örökké, ezért egyszer várhatóan béke vagy legalább (de facto vagy de iure) tűzszünet zárja a háborút (Charap, 2023). A magyar kormány diskurzusa e tekintetben „előre menekült”,¹⁵ mert már a kezdetektől fogva a békés rendezés álláspontján áll. Ezt a pozíciót erősítheti, hogy a Nyugat (vagy legalábbis a közvélemény) „befárad” Ukrajna támogatásába, a 2024-es Európai Parlamenti választásokon „jobboldali fordulat” történik, illetve, hogy az Egyesült Államokban a „békepárti” Donald Trump kerül hatalomra. Ez utóbbi esetben – mintegy elismerésképpen – Magyarország az Egyesült Államokkal kiemelt partnerségi viszonyba kerülhet az egykori elnököt folyamatosan támogató orbáni politika miatt.

Geopolitikai indokok

Orbán Viktor geopolitikai elképzeléseit a Magyarországot körülvevő középhatalmi térről először 2015-ben fejtette ki, amikor említést tett az ún. Berlin–Moszkva–Ankara háromszögről, amely fővárosok a Magyarország számára legfontosabb hatalmi

¹³ Az alkupozíció kihasználásának egyik legfontosabb példája Svédország és Finnország NATO-csatlakozásának elfogadása körül történik (Reuters, 2023).

¹⁴ Korábban hasonló szerepet töltött be az ún. gyermekvédelmi törvény, amely alternatív (és sokkal kedvezőbb) vitaalapot nyújtott az Orbán-kormánynak az Európai Unióval szemben sokkal nehezebben védhető jogállamisági és korrupciós kérdések mellett.

¹⁵ Orbán a háború kérdésében – akárcsak korábban a migrációs válságban – az előre menekülés álláspontját fogalmazta meg, és abból indult ki, hogy ha jelenleg nem is úgy állnak a dolgok, ahogy szerinte lenniük kellene, akkor is, egyszer igazaz lesz, mert végső soron a háború nem folytatható.

orientációs pontokat jelölik ki. Egy évvel később erről úgy nyilatkozott, hogy „a magyarok csak akkor lehetnek függetlenek, akkor élhetnek szabadságban, ha egyik nagyhatalom sem az ellenségünk, pontosabban, ha mindhárom egyszerre érdekelt Magyarország függetlenségében és gazdasági fejlődésében” (Pesti, 2021: 135). Ez az állásfoglalás egyértelművé teszi, hogy az Oroszországgal fennálló kapcsolatok megszakítása az Orbán-kormány geopolitikai percepciójában nem lehetséges, hiszen az a magyar függetlenség csorbulásával járna.

Az Orbán-kormány az Oroszország jelentette potenciális veszélyt a kormányzati kommunikációban háttérbe szorítja, és az Ukrajna megerősítéséből fakadó veszélyt tartja elsődlegesnek. Az előbbi állítás azon a feltételezésen alapszik, hogy kevés esélye mutatkozik és mutatkozott, hogy Ukrajna teljes egészében az orosz hadsereg megszállása alá kerül (a terület nagysága, ellenőrizhetetlensége, illetve a nyugati hatalmak ellenállása miatt), így Magyarország számára gyakorlatilag biztosított egy pufferező zóna, amely elválasztja az Oroszország jelentette közvetlen veszélytől. Emellett csekély az esélye annak, hogy Oroszország Ukrajna területén túl közvetlenül konfrontálódik a NATO-val vagy NATO-tagországokkal.

Magyarország számára hatalmi és geopolitikai értelemben kedvezőbb lehet egy Oroszország által (részben) megszállt és legyengített szomszéd, mintsem egy háborúban felfegyverzett Ukrajna (Ádám, 2022: 177). A 2022-es háborútól függetlenül ugyanis a magyar-ukrán viszony mindig is feszültségekkel teli volt. Ebből a tapasztalatból kiindulva az Orbán-kormány Ukrajna felfegyverzése ellen foglalt állást, máskülönben a saját potenciális ellenfelét erősítené meg, amely a későbbiekben veszélyt jelenthet számára (és a kárpátaljai magyar kisebbség számára) (Orbán, 2022e).

Az orosz-ukrán háborúval kapcsolatos magyar álláspont „különütassága” az Ukrajnát Oroszországgal szemben támogató nyugati állásponthez képest az eltérő történelmi tapasztalatok eltérő olvasatából eredeztethető. Az alábbi két magyarázat a hatalmpolitikai, geopolitikai tényezőket veszi számításba akkor, amikor megpróbálja megérteni, hogy az Orbán-kormány miért nem támogatja Ukrajnát a honvédő harcában. A két magyarázat más-más világtépből, alapvetésből indul ki, és erre építkezve teljesen eltérő következtetésre jut Oroszország nemzetközi szerepével kapcsolatban (lásd 1. táblázat).

A nyugati politikai vezetésben domináns percepció abból indul ki, hogy Oroszország offenzív hatalom és emiatt veszélyt jelent Európa biztonságára. Az orosz invázió az Európai Unió prioritáslistáját átrajzolta: míg korábban a gazdaság elsődlegessége határozta meg a nemzetközi kapcsolatok alakítását, ezért lehetett mindenkivel kereskedni, most már a biztonságpolitika jelenti az elsődleges szempontot, ezért a geopolitikai versenytársakkal fenntartott jó kapcsolat nem tolerálható. Míg a nyugati meggyőződés Oroszország (preventív módon történő) megállítását tartja fontosnak, addig a magyar kormány álláspontja a múlt visszaállítására (mint egy vágyott jövőképre) épít, miszerint az Európa és Oroszország közti egykor virágzó

kereskedelmi és üzleti kapcsolatok fenntartása magyar nemzeti és összeurópai érdek.¹⁶ A magyar kormányon belül az a feltevés dominál, hogy Oroszország „megszelídíthető”, jó útra terelhető, de ehhez új nagyhatalmi egyezségekre van szükség.

1. táblázat: Oroszország nemzetközi rendszerben elfoglalt helyéről szóló értelmezések

	„Háborúpárti”	Terület	„Békepárti”
Alapállítás	Oroszország rossz		Oroszország adottság, megkerülhetetlen
Állítás és az abból következő cselekvés	Oroszország megtámadta Ukrajnát - Ukrajnát támogatni kell	katonai (háború)	Ukrajnában háború van - Ukrajnában béke szükséges
	Oroszország a NATO-t fenyegeti - a NATO-t erősíteni kell	katonai (NATO)	Oroszország fenyegetés lehet a NATO számára - NATO-szinten katonai kiegyezés szükséges, új biztonsági architektúra
	Oroszország eljátszotta a bizalmat - Oroszországgal meg kell szakítani a kapcsolatokat	politikai (diplomáciai)	Oroszország megkerülhetetlen politikai tényező - Oroszországgal fenn kell tartani a párbeszédet
	Oroszország nem megbízható - az orosz energiafűggőséget csökkenteni kell	gazdasági (energia)	Oroszország megrendszabályozható - gazdasági kiegyezés szükséges
	Oroszország gazdasága nem lehet a háború alapja - Oroszországot szankcionálni kell, el kell szigetelni	gazdasági (szankciók)	Oroszország nem elszigetelhető, a szankciók nem működnek - a szankciókat fel kell oldani
	Oroszország megsértette a nemzetközi jogot - Oroszországot meg kell büntetni, a vezetőket felelősségre kell vonni	jogi (morális)	Oroszország megsértette a nemzetközi jogot - DE: Oroszországot nem szabad elidegeníteni, ezért nem lesz elszámolás
Cél	Oroszországot meg kell állítani		Oroszországgal együtt kell élni
Eszköz	A közösségtől jelenleg kíván extra katonai, politikai, gazdasági és morális erőfeszítést.		A közösségtől a „rendezés” során (a jövőben) kíván extra katonai, politikai, gazdasági és morális erőfeszítést (koncessziókat).

Forrás: saját összeállítás.

A két eltérő felfogás közti különbség a globális világrend különböző értelmezéséből adódik: míg Nyugaton a multipoláris világrend új kihívói elleni harcra készülnek fel, addig a magyar kormány a globalizáció, a kereskedelmi kapcsolatok korábban létező, rendszereken átívelő szabad folyása mellett érvel.¹⁷ Míg Budapest

¹⁶ Ez utóbbi érdekes módon a nemzetközi kereskedelem erősítésének és békítő, kapcsolatépítő jellegének hangsúlyozásával a liberális világfelfogáshoz áll közel.

¹⁷ Mind a békét szorgalmazó, mind pedig az Ukrajnát fegyverrel támogató országok idealisták abban az értelemben, hogy a „békepártiak” – elvi kijelentéseken túl – jelenleg nem tudnak egyértelmű és reális utat mutatni a tartós rendezést jelentő béke felé. A magyar „békepárti” álláspontból elvileg az következik, hogy (orosz területi nyereséggel) véget ér a háború, a felek békét kötnek, a szankciókat

nem lát alapvető változást az Ukrajna elleni 2022-es orosz invázió kapcsán (2014-ben és 2015-ben is történt már ilyen), addig a Nyugat a világrend fenntartásáért vívott háborúként tekint Ukrajna orosz megszállására. Ezekből az eltérő értelmezésekből eltérő cselekvések adódnak. A nyugati szövetségnek a világrend védelme érdekében erőt és egységet kell mutatnia, amely nemcsak Oroszországnak, hanem Kínának is szánt üzenet. (Kína így elrettenthető a Tajvan elleni támadástól.) A magyar vezetés ezzel szemben úgy látja, hogy kihívás érte a nemzetközi kereskedelmi és befektetési infrastruktúrát, ezért a bizonytalanságot okozó tényezőt (a háborút és a blokkosodást) meg kell szüntetni, a nemzetközi kapcsolatokat pedig régi-új alapokra kell helyezni a kölcsönös előnyök és a „konnektivitás” elvei alapján.

Összefoglalás: Orbán „különutas” politikájának korlátjai

Ebben a tanulmányban bemutattam, hogy a magyar kormánynek az orosz-ukrán háborúval kapcsolatban kialakított diskurzusa és politikai gyakorlata a nyugati domináns állásponttól mely elemekben tér el. Mindezek magyarázatára vonatkozóan több indokot is összegeztem.

Fontos szempontot jelenthetett a háború kapcsán alkalmazott kormányzati diskurzus kialakításakor az a szempont is, hogy annak egyes elemei erősebb váltás nélkül, jól beilleszthető legyen a korábbi években domináns kormányzati diskurzusba. Ennek legfőbb eleme a hanyatló, erkölcstelen, irracionális Nyugat, amelyik saját vesztébe rohan, miközben a világ többi felemelkedő régiója (kiemelten Kína) leelőzi. A korábban is érvényes, de egyáltalán nem domináns vélemény Ukrajna megvetését¹⁸ illetően most előtérbe került, miközben Oroszország mint nagyhatalom folyamatosan kivívja a magyar kormány (félelemmel vegyített) tiszteletét. A diskurzus folytonosságát igazolja az az érv is, hogy az Oroszországgal kapcsolatos magyar politika megváltoztatása problémás lett volna, mert az a korábbi politikai irányvonal hibás voltának beismerését jelentette volna.

Orbán Viktor 2010 óta számos esetben kihívást intézett a nyugati liberális ideológia alapelvei ellen. A miniszterelnök először a gazdasági liberalizmus ellen hirdetett harcot („gazdasági szabadságharc”), amelyet 2014-ben a politikai liberalizmus elleni szavai („illiberális beszéd”) emeltek magasabb szintre. A migráció, a multikulturális társadalomfelfogás, a társadalmi nemek koncepciójának elutasítása a kulturális liberalizmus elleni kihívásokként értelmezhetőek. Mivel a rendszer a

feloldják, és idővel helyreáll a kapcsolat Európa keleti és nyugati fele között. A másik oldalon viszont az Ukrajnának nyújtott fegyveres támogatás csupán a háború elhúzódásához, szinten tartásához elegendő, jelenleg nem látszik a lehetőség Ukrajna teljes területének felszabadulására.

¹⁸ Az Ukrajnáról kialakított negatív kép példái a kormányközeli médiában az alábbi kijelentések lehetnek: Ukrajnának nincs esélye a győzelemre, Ukrajna csak támogatásból él, Ukrajna már rég elbukott volna segítség nélkül, Ukrajna egy lerombolt ország (Afganisztán), Ukrajna elvesztette szuverenitását, Ukrajna egy korrupt állam, Ukrajna egy fasiszta állam.

korábban meghirdetett tematikákat továbbra is képviseli, ezért 2022-re a liberális ideológia elleni kihívás a magyar kormány részéről teljessé vált. A háború pedig tovább mélyítette a szembenállást, így a magyar „különutas” politika immár egy teljes rendszer elleni lázadásként értelmezhető. Ez az új helyzet egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a magyar kormány politikája nem támogatja, illetve hátráltatja az Európai Unió és a Nyugat közös törekvéseit. Másrészt a magyar kormány gazdaságilag nem támogatja a szankciókat és érdemben nem csökkenti a függőséget Oroszországtól.

Ez a sajátos, „különutas” álláspont és a gyakorlat természetesen nem mindig összeegyeztethető. A magyar kormány a kommunikációja alapján szankcióellenes, ennek ellenére a magyar kormány – hiába az ellenkezés – eddig mindegyik szankciós csomagot megszavazta. Hasonlóképpen a magyar kormány több alkalommal is szóban elítelte az Oroszország által Ukrajna ellen elkövetett agressziót és kiemelte Ukrajna területi integritásának fontosságát, a valóságban nem tett a probléma ellen, sőt Ukrajna katonai megsegítésétől teljes mértékben elzárkózott, és politikai támogatást is csupán korlátozottan nyújt keleti szomszédjának. Ellentmondásosnak minősíthető Budapest kisebbségpolitikája is, amennyiben nem kíván Ukrajna egészének támogatást nyújtani, hanem humanitárius segítségnyújtását a magyar területekre korlátozza. Az állami szintű magyar-ukrán kapcsolatokban fennálló feszültség ugyanis éppen ellentétes hatású az ukrainai magyar kisebbségek megsegítésének szándékával.

A „különutas” politika rendkívül költséges lehet egy olyan világban, amelyben a szövetségi rendszerek „összezárnak” (blokkosodás történik), így a közvetítő szereppel bíró magyar politikának egyre kevesebb tere marad. Egy kisállam számára rendkívül kockázatos a nagyhatalmi verseny erősödésének idején a szövetségi rendszerétől lényegesen eltérő diskurzust és politikai cselekvést megvalósítania. Mindeddig a magyar kormány háborúval kapcsolatos politikája belpolitikailag rendkívül sikeres, ugyanakkor az ország az Európai Unió és a NATO-n belül is egyre inkább egyedül marad (a háborúval kapcsolatban kialakított politikán túli okok miatt is). Különösen szembetűnő a visegrádi csoporton belüli politikai elszigetelődés, a kapcsolatok megromlása Lengyelországgal, amely nyíltan támogatja Ukrajnát Oroszországgal szemben. A magyar kormány azonban a nyugati orientáció gazdasági, társadalmi és kulturális realitása ellenére minden áron a béke és a formálódó két geopolitikai tömb közötti pozícióját védelmezi mind a politikai beszéd, mind pedig a politikai cselekvés területén.

Irodalomjegyzék

- 24.hu (2022): A kormány a koronavírus-hírlevélben magyarázza, miért utasította vissza Orbán Zoltán követeléseit, bit.ly/3RrdZ1L, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Ádám, Zoltán (2023): Politicizing war: Viktor Orbán's right-wing authoritarian populist regime and the Russian invasion of Ukraine. In: Gilles Ivaldi és Emilia Zankina (szerk.): *The Impacts of the*

- Russian Invasion of Ukraine on Right-wing Populism in Europe*. European Center for Populism Studies. DOI: <https://doi.org/10.55271/rp0021>
- Barnóczki Brigitta (2022): Szíjjártó: Folyamatos az egyeztetés a baloldal és az ukrán kormány képviselői között, akik befolyásolni akarják a magyar választást, *Telex*, bit.ly/3GJiXSp, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Bíró-Nagy András, Juhász Vanessza, Szászi Áron és Varga Attila (2023): A világ magyar szemmel. Külpolitikai attitűdök Magyarországon 2023-ban. Friedrich Ebert Stiftung és Policy Solutions.
- Charap, Samuel (2023): An Unwinnable War. Washington Needs an Endgame in Ukraine, *Foreign Affairs*, fam.ag/3TqwmGx, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Dezső András (2022): Ha akarná Orbán, akkor sem biztos, hogy szabadulni tudna az oroszok szorításából, *HVG*, bit.ly/3RGmDuy, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Dreher, Rod (2023): Viktor Orbán: West Is 'In A War With Russia', *The American Conservative*, bit.ly/48ggHO5, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Dudlák Tamás (2023): A civilizációs államok felemelkedése: civilizációs diskurzus a 2010 utáni Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*. 32:2. 98-122.
- Dull Szabolcs (2022): Új kampány kezdődött a háború kitörése után – öt pontban, *Telex*, bit.ly/3GKKtPk, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Gábor László és Kovács András (2022): Orbán Viktor: A választás rétje most béke vagy háború, *Origo*, bit.ly/3v6pfc4, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Hegyí Gyula (2023): Nem ilyenek szerettük a Nyugatot, *Index*, bit.ly/3Np1D95, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Hirado.hu (2022): Orbán Viktor: Háborús helyzetben nem szabad elkapkodott döntéseket hozni, bit.ly/3tkkgnH, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- HírTV (2022): A Fidesz-KDNP nyerte a parlamenti választást - Orbán Viktor beszéde (2022-04-03) - HÍR TV, bit.ly/46YIemi, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Index (2022): Egy oktatási törvény miatt nem állhat a NATO védelme alatt Ukrajna? *Index*, bit.ly/3TqCEpz, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Ivanov, Helena és Laruelle, Marlene (2022): Why Still Pro-Russia? Making Sense Of Hungary's And Serbia's Russia Stance. The Henry Jackson Society.
- Kálnoky Boris (2022): Russia: Orbán's strategic shift, *Corvinak.hu*, bit.ly/471lySz, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Kormány (2022): Ez nem a mi háborúnk, <https://bitly.ws/365F8>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- MacMillan, Margaret (2023): How Wars Don't End. Ukraine, Russia, and the Lessons of World War I, *Foreign Affairs*, <https://bitly.ws/365Fk>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Madlovics, Bálint és Magyar, Bálint (2023): Hungary's dubious loyalty: Orbán's regime strategy in the Russia-Ukraine war. CEU DI Working Papers. No. 7.
- Mandiner (2022): Szíjjártó: Magyarország nem enged át területén Ukrajnába tartó fegyvereket, <https://bitly.ws/365Fr>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- MCC (2023): A világnak érdekében áll, hogy béke legyen minél előbb – Elkezdődött az MCC Budapest Peace Forum, <https://bitly.ws/365FC>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Merabishvili, Gela (2023): Orbán's three perspectives on the Russian-Ukrainian War. UGSP Analytical Paper Series. Tbiliszi.
- Mizsur András (2023): Rácz András: Az orosz vezetés látványosan megalázta Orbán Viktort, *Telex*, <https://bitly.ws/365FM>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Nótin Tamás (2022): Orbán Viktor oroszpolitikája: kiegyezéstől az új stratégiáig, *Index*, <https://bitly.ws/365FV>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Balázs (2023): Nem a szétbontásra, igen az összekapcsolásra – ez Orbán stratégiája a következő évtizedre! *Mandiner*, <https://bitly.ws/365G4>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.

- Orbán Viktor (2017): Orbán Viktor beszéde a XXVIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diák-táborban, *Miniszterelnok.hu*, <https://bitly.ws/365Gb>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2022a): Nem hagyjuk, hogy a háború árát a magyar családokkal fiztessék meg, *Facebook*, <https://bitly.ws/365Gf>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2022b): Orbán Viktor előadása a XXXI. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diák-táborban, *Kormany.hu*, <https://bitly.ws/365Gg>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2022c): Orbán Viktor interjúja a Mandiner hetilapnak, *Kormany.hu*, <https://bitly.ws/365Go>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2022d): Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Radio programme “Good Morning Hungary”, *Miniszterelnok.hu*, <https://bitly.ws/365Gx>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2022e): Exclusive interview with Prime Minister Viktor Orbán on M1, *Miniszterelnok.hu*, <https://bitly.ws/365GB>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2023a), Orbán Viktor interjúja a Bild című németországi napilapnak, *Kormany.hu*, <https://bitly.ws/365GN>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2023b): Orbán Viktor interjúja a Weltwoche című svájci hetilapnak, *Kormany.hu*, <https://bitly.ws/365GT>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Orbán Viktor (2023c): Orbán Viktor éwertékelő beszéde - 2023, *YouTube*, <https://bitly.ws/365GW>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Origo.hu (2022): Drámai hírek jöttek az ukrán hadseregről, közel lehet az összeomlás, *Origo.hu*, <https://bitly.ws/365H4>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Panyi, Szabolcs (2022): Getting to the bottom of Hungary’s Russian spying problem, *Balkan Insight*, <https://bitly.ws/365H5>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Partizán (2022): Eldöntheti a magyar választásokat az orosz-ukrán háború? | Rendkívüli adás Márki-Zay Péterrel, *Partizán*, <https://bitly.ws/365H8>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Pesti Sándor (2021): *Magyarország külpolitikája 2010-2020*. Gondolat Kiadói Kör.
- Politicalcapital (2022): A Fidesz-szavazók fele szerint a kormány nem szavazta meg a szankciókat – kutatás az orosz-ukrán háborúval kapcsolatos attitűdökről, <https://bitly.ws/365Hb>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Presinszky Judit, Rostás Bianka és Horváth Kávai Andrea (2023): Orbán presents the Zelensky handshake slightly differently than the official photos, *Telex*, <https://bitly.ws/365Hf>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Reuters (2023): Why are Turkey and Hungary against Sweden joining NATO? *Reuters*, <https://bitly.ws/365Hj>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Spike, Justin (2023): Hungary forces new energy deals with Russia amid Ukraine war, *APNews*, <https://bitly.ws/365Hq>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Szabó Dániel (2022): A magyarok kétharmadának fontosabb a rezsizsámlája, mint Putyin megbüntetése, *Economix.hu*, <https://bitly.ws/365Hu>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Tamma, Paola (2022): Hungary vetoes Ukraine aid, EU seeks alternative solution, *Politico*, <https://bitly.ws/365HG>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Tátrai Patrik, Molnár József, Kovály Katalin és Eröss Ágnes (2018): Changes in the Number of Hungarians in Transcarpathia Based on the Survey “SUMMA 2017”. *Hungarian Journal of Minority Studies* 2:103–135.
- Tóth-Biró Marianna (2022): Jégtörőből a semlegesség gleccsere: a kormány kommunikációja az orosz-ukrán háborúban, *Telex*, <https://bitly.ws/365HJ>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.
- Tóth-Biró Marianna és Klág Dávid (2022): Orbán: Magyarország nem tud katonákat nélkülözni más országoknak, *Telex*, <https://bitly.ws/365HR>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.

Török László (2022): Kiütéssel nyert a Fidesz, padlót fogott az ellenzéki összefogás, *24.hu*, <https://bitly.ws/365HW>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.

YouTube (2022): Fideszes kampányzáró: Zelenszkij egy bohóc, és Márki-Zay a magyar Zelenszkij, <https://bitly.ws/365I4>, utolsó hozzáférés: 2023.12.15.

PEACE AT ALL COSTS: HUNGARIAN FOREIGN POLICY DISCOURSE AND THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Abstract

The war in Ukraine has challenged the fundamentally pro-Russian and anti-Ukrainian Hungarian government policy. Before the war, the Hungarian government utilized the discourse of the uncorrupted East and the declining West. In this paper, I assume that the Hungarian government effectively incorporated its discourse of the Russian-Ukrainian war into its earlier anti-Western framework. Similarly, there is a continuity in the principles of Hungarian foreign policy previously applied and pronounced by Orbán (protection of sovereignty and national interest, pragmatism, mutual respect, and the cost-benefit principle).

Keywords: Hungary, Russia, Ukraine, discourse